

Dr. Tiberiu Ciobanu
(Timișoara)

Despre Vincențiu Babeș la 110 ani de la trecerea sa la cele veșnice

Vincențiu Babeș

Prezentare biobibliografică.

Vincențiu Babeș s-a născut la 1 ianuarie 1821, în Hodoni - județul Timiș. A început să urmeze școala din satul natal, în anul 1826. În anii 1830-1831 a învățat la o școală sârbească din Timișoara și tot în acest oraș, în perioada 1831-1833, a făcut două clase „normale” la o școală germană,

iar între anii 1833 și 1839 a urmat șase clase de gimnaziu la Timișoara și Karlowitz. Studiile medii cu cele două clase de liceu, denumite în acea vreme „științifice”, le-a frecventat la Seghedin, în anii 1839-1841. În perioada 1841-1843 a urmat cursuri „pedagogice-teologice” la Seminarul-preparandie de pe lângă Episcopia Aradului. În afară de aceste cursuri pentru învățători, a mai urmat la Arad cursuri teologice. A studiat dreptul, timp de doi ani (între 1843-1845) la Universitatea din Pesta, după a căror absolvire a făcut un an de practică, până în 1846, la Tabla Regească din Pesta. La sfârșitul acestei practici a fost numit „jurat-notar” la Tabla Regească din Arad, unde și-a îndeplinit cu mare conștiinciozitate îndatoririle slujbei. La Tabla Regească a lucrat între 16 septembrie 1846 și sfârșitul anului 1848. Judecătorul Constantin Ioanovici, al cărui asistent era Babeș, a fost impresionat de tenacitatea și inteligența acestuia, de dorința lui de a se cultiva continuu (George Cipăianu, *Vincențiu Babeș*, Editura Facla, Timișoara, 1980, p. 14). În iulie 1848 a trecut „rigurosul” – un fel de examen de capacitate care proba competența profesională a tinerilor juriști. Paralel cu activitatea juridică, la Arad a desfășurat și una didactică, la Preparandia de aici, fără a fi plătit, afirmându-se și în acest domeniu prin rezultate foarte bune. În 23 mai 1849 a fost numit inspector al școlilor românești de confesiune ortodoxă din comitatul Caraș și din granița românească din Banat, post în care a funcționat, la Lugoj, până la sfârșitul Revoluției de la 1848-1849. În scurtul interval de timp cât a activat și în această funcție, a încercat să ia o seamă de măsuri pentru îmbunătățirea procesului de învățământ în școlile românești din comitatul Caraș și i-a îndemnat pe dascăli

„să lupte împotriva tutelei culturale slavizante, impuse în ultimele două secole de supremație spirituală a ierarhiei clericale sârbești” (*Ibidem*, p. 18). El le mai cerea învățătorilor să deștepte în copii „iubirea învăpăiată către neam, către patrie și către libertate și către omenie și către dreptate” (G. Joandă, *Vincențiu Babeș ca director districtual de școli*, Lugoj, 1903, p. 20). Potrivit atestărilor documentare, în 29 noiembrie/17 decembrie 1849, Vincențiu Babeș era stabilit în Viena. Acolo, de-a lungul timpului, va ocupa posturi înalte în Justiție. Astfel, în luna februarie 1851, a fost numit în postul de secretar la Curtea Supremă de Justiție și Casație din Viena; în anul 1859 a fost promovat în funcția de secretar aulic imperial; după trei ani (în 1862) a fost numit (împotriva voinței sale) referent pentru cauzele criminale la Cancelaria aulică a Ungariei din Viena, iar în august 1863 a fost transferat la Tabla Regească din Pesta în funcția de jude suprem (George Cipăianu, *op. cit.*, p. 19). Vincențiu Babeș s-a afirmat, în primul rând, în viața politică a românilor din Transilvania și Banat. În anul 1860 s-a încadrat efectiv în rândurile oamenilor politici care s-au împotrivit primejdiei tendințelor dualiste. Un rol hotărâtor în consacrarea sa politică, în prima parte a acelui an, l-a avut publicarea lucrării sale *Die Sprach- und Nationalitätenfrage in Österreich bei einem Rumänen*, apărută la Viena; a fost republicată în luna august, și în limba română (*Cauza limbilor și a naționalităților în Austria petreatată de un român*, Viena, 1860). În lucrarea aceasta este prezentat un temerar program politic pentru românii din imperiu, ale cărui idei au avut o influență benefică asupra luptătorilor naționali Andrei Mocioni, Alexandru Mocioni ș.a. Foarte plastic se exprimă în privința absurdității tendințelor dualiste: „Fie cum va fi, nouă o suveranitate ungurească, în Austria, adică un stat unguresc în statul Austriei ni se pare un lucru atâta de absurd ca și credința în doi Dumnezei; dar nu mai puțin nepotrivit ni se pare și un semi, adică jumătate suveranitate ungurească, un fel de jumătate stat în stat, cam ca și un semizeu din cei păgânești care fiindcă nu erau decât nălucire, amețitoare și înșelătoare, nici că puteau decât în acei timpi întunecați prin amăgire și înșelăciune” (*Cauza limbilor și a naționalităților în Austria petreatată de un român*, p. 56-57). În ansamblu, lucrarea se constituie într-o pledoarie pentru egalitatea în drepturi a tuturor naționalităților din imperiu, unirea românilor de aici într-un singur bloc național. În anii 1860-1861 a participat, la Viena, la întrunirea reprezentanților tuturor românilor din imperiu și a redactat suplica doleanțelor acestora pe care a înaintat-o împăratului la 10 decembrie 1860. În februarie 1861 a adresat opiniei publice apusene o informare prin care arăta necesitatea emancipării naționale a românilor din Imperiul Austriac, argumentând cu situația demografică (numărul mare al românilor) și atrăgând atenția asupra greutăților îndurate de aceștia, precum și dorința lor de libertate, având un grad înalt de conștiință națională. Materialul, în limba franceză, a apărut în ziarele „La Patrie”, „La Presse” din

Franța, în „Le Nord” din Belgia și în alte publicații din Europa. În perioada 1861-1867, Vincențiu Babeș a avut o bogată activitate parlamentară, fiind deputat în cercul român din Sasca Montană, comitatul Caraș. În această calitate s-a implicat în lupta pentru separarea ierarhiei bisericești a românilor; totodată s-a implicat în acțiuni culturale și a desfășurat o semnificativă prestație publicistică, îndeosebi la „Albina” (Viena), gazeta al cărei fondator a fost în anul 1866. Sub presiunea autorităților austriece, redacția „Albinei” a fost nevoită să se mute, în anul 1869, la Pesta, cea de-a doua capitală a Monarhiei Austro-Ungare. În această publicație, condusă efectiv de Babeș, au fost abordate aspecte culturale și economice ale națiunii române, se pleda pentru unitatea spirituală a tuturor românilor și, condamându-se dualismul austro-ungar, se milita pentru autonomia Transilvaniei. Ne-maiputând face față presiunilor politice la care a fost supusă din partea autorităților habsburgice, „Albina” și-a încetat apariția, în anul 1876. În ultimul număr al publicației se arată că, prin „Albina”, „nu se poate să nu fi pătruns și să nu fi încolțit rădăcini în piepturile române și ele vor răsări și vor dezvolta ramuri puternice și vor arăta calea vieții, calea din robia Vavilonului spre pământul făgăduinței, spre România și împărăția ginții lui Traian” („Albina”, XI, nr. 117-118, din 31 decembrie 1875/12 ianuarie 1876). Vincențiu Babeș a contribuit substanțial la crearea Partidului Național al Românilor din Banat și Ungaria, înființat la Timișoara, în 22 ianuarie 1869. Implicarea lui în această acțiune, cuvântarea ținută de el la conferința de constituire a partidului – considerată a fi ostilă guvernului – au avut consecințe grave asupra carierei juridice a lui Vincențiu Babeș și, implicit, asupra situației sale materiale. A fost destituit din postul avut la Tabla Regească ridicându-i-se, totodată, și dreptul la pensie. Însă, în iulie 1870, a preluat administrația ziarului „Albina”, subvenționat de familia Mocioni, rezolvându-i-se, astfel, trebuințele traiului. În anul 1881, prin unirea celor două partide ale românilor, din Transilvania și din Banat, s-a constituit Partidul Național Român, împrejurare în care Vincențiu Babeș a fost ales membru al Comitetului Central Electoral, iar aproape după un deceniu a fost ales președinte al Comitetului Central al Partidului Național Român. Din cauza unor dispute privitoare la întocmirea Memorandum-ului și înaintarea acestuia autorităților, Vincențiu Babeș a intrat în conflict cu majoritatea conducătorilor partidului și în anul 1892 a fost nevoit să se retragă din comitet, aceasta însemnând, de altfel, sfârșitul îndelungatei și fructuoasei sale activități politice, care i-a ocupat tot timpul, încât nu s-a putut dedica cercetărilor istorice, așa cum năzuia în permanență. Zadarnică i-a mai fost încercarea, în ultimul deceniu al vieții lui, de a mai recupera pentru scris, multul timp consumat în cadrul frământărilor politice și sociale, străduindu-se să contribuie la propășirea spirituală și materială a neamului său. Cu adâncul regret că nu și-a împlinit o operă pe măsura capacității lui și a bogatelor sale cunoștințe, acumulate cu

o pasiune rar întâlnită, Vincențiu Babeș s-a stins din viață în 3 februarie 1907. În plan cultural a lăsat urme ale complexei sale personalități în Academia Română (membru fondator al Societății Academice Române), în Asociația „ASTRA” (din anul 1862 a fost membru de onoare al Asociațiunii pentru limba și cultura poporului român din Bucovina), membru onorific în Consistoriul Mitropolitan Școlar ș.a. Nicolae Iorga, care l-a cunoscut destul de bine – îndeosebi de la întrunirile de la Academie – scria despre Vincențiu Babeș că „prin cunoștințele sale de drept, de istorie, prin elasticitatea sa de spirit, prin ușurința sa de vorbă și prin talentul de a umbla cu oamenii mari, el a reprezentat bine pe românii de confesiă și din ținutul lor și, astfel, a adus servicii neamului” (Nicolae Iorga, *Oameni care au fost*, București, 1934, p. 251). Opera: *Die Sprach- und Nationalitätenfrage in Österreich bei einem Rumänen*, Viena, 1860 (aceeași lucrare în versiunea română: *Cauza limbilor și a naționalităților în Austria pretractată de un român*, Viena, 1860); *Notițe biografice asupra vieții și activității decedatului membru al Academiei Române; Andrei Mocioni (Mociony)*, în „Analele Academiei Române”, seria II, tom V/1883, secțiunea II, p. 353-395. Referințe (selectiv): *Enciclopedia Română*, vol. I, Sibiu, 1898; D. Rosett, *Dicționarul contemporanilor din România, 1800-1898*, București, 1893; Aurel Cosma jr., *Istoria presei române din Banat*, Timișoara, 1932; Ilie Gropșianu, *Vincențiu Babeș* (fără locul și anul apariției); Ocavian Metea, *Contribuții privind biografia lui Vincențiu Babeș*, în „Orizont”, nr. 10, Timișoara, 1971; George Cipăianu, *Vincențiu Babeș*, Editura Facla, Timișoara, 1980; Sabin Ionel, *Vincențiu Babeș, omul*, în „Coloana Infinitului”, an IX, nr. 57 (aprilie-iunie), Timișoara 2006; Radu Ardelean, *Vincențiu Babeș (1821-1907). Implicarea lui Vincențiu Babeș în activitatea Academiei Române*, în volumul *Viața academică din Banat (1866-2006)*, Editura Orizonturi Universitare, Timișoara, 2006, p. 47-60; Tiberiu Ciobanu, *Vincențiu Babeș*, în *Istoriografia românească de la începutul secolului al XIX-lea până la Marea Unire privitoare la Evul Mediu bănățean*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2008, p. 113-122, 294-300; Idem, *Vincențiu Babeș (1821-1907)*, în *Cărturari români cu preocupări referitoare la istoria medievală a Banatului. Cuprinderi biobibliografice*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2010, p. 38-45, 157-159; Idem, *Vincențiu Babeș*, în *Istoriografia românească din secolul al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea referitoare la Banatul medieval*, vol. I-II, Editura Eurostampa, Timișoara, 2010, p. 139-146 (vol. I), p. 212-217 (vol. II); Idem, *Aniversare 190. Vincențiu Babeș (1821-1907)*, în „Columna 2000”, Serie nouă, Anul XII, nr. 45-46 (ianuarie-iunie), Editura Eurostampa, Timișoara, 2011, p. 82-84; Ionel Cionchin, *Comemorare 105. Vincențiu Babeș – remarcabil om de cultură al secolului al XIX-lea*, în „Columna 2000”, Serie nouă, Anul XII, nr. 49-50 (ianuarie-iunie), Editura Eurostampa, Timișoara, 2012, p. 62-65.

Dr. Constantin-Tufan Stan

(Lugoj)

George Enescu și spațiul cultural multietnic timișorean

George Enescu (fotografie din colecția Franz Metz)

Primul popas timișorean al lui Enescu (23-24 mai 1921), „designat istoriei ca un al doilea Paganini”, care, „prin măiestria arcușului, prin genialitatea compozițiilor sale și prin memoria-i muzicală extraordinară, s-a ridicat între cei mai desăvârșiți muzicieni ai lumii”, s-a constituit într-un eveniment unic, care parcă a înviorat peisajul artistic bănățean, în contextul unor profunde transformări politice, sociale și culturale generate de Marea Unire. „În monotonia vieții muzicale

de la noi, vizita maestrului G. Enescu este un eveniment de o rară însemnătate”, se scria în presa locală (*Maestrul Enescu în orașul nostru*, în „Nădejdea”, I, 34, 1921, 3).

În loc de a elabora o autentică cronică a celor două concerte, autorul primelor impresii (semnat cu pseudonimul Deceneu) s-a simțit dator să transmită publicului meloman, studenților entuziaști, care, „cu acea intuiție admirabilă, care este apanajul tinereții, l-au ridicat în urale pe umerii lor”, câteva detalii biografice, în care era subliniat excepționalul aport al lui Enescu la cristalizarea vieții muzicale românești: inițierea fondului pentru cumpărarea unei orgi la Ateneul Român, înființarea Premiului de Compoziție, stimularea tinerilor creatori români: „[Enescu] stimulează energii noi și pune în lumină pleiada tinerilor noștri compozitori, în frunte cu Alfred Alessandrescu, Nonna Otescu și Cuclin” (*George Enescu*, în „Nădejdea”, I, 35, 1921, 1).

O nouă încercare de a schița o cronică (*Concertele George Enescu*, semnată, cu pseudonimul Lia – probabil Lucia Cosma –, în „Nădejdea”, I, 37, 1921, 3) s-a transformat într-un nou prilej de proslăvire a meritelor artistice ale genialului oaspete, subliniindu-se rolul său în crearea unui adevărat spirit ecumenic într-o urbe în care se intersectau cele mai diverse tipologii culturale: „Români de sânge și oameni de alte rase vorbeau, simțeau la fel: era un eveniment în viața fiecăruia”. Autoarea considerațiilor mărturisese cu franchețe neputința de a emite aprecieri critice după cele două concerte („Doar ca titlu de cronică ar trebui să menționăm ce anume a cântat Enescu, altfel

cine s-ar încumeta să facă o critică a modului *cum* a cântat?”), limitându-se să enumere doar compozitorii incluși în program: Nardini, Händel, Bach, Beethoven, Mozart, Wieniawski și Kreisler, „pe care ni-l redă cu mai multă sensibilitate și puritate de stil decât Kreisler însuși”. În finalul aprecierilor sale, autoarea, concluzionând, sublinia multitudinea caratelor artistice ale personalității enesciene: „Enescu este el însuși artist-creator și talentul său nu cunoaște limite: pianistul îl egalează pe vioristul, compozitorul este dintre cei mai interesanți și bogați în resurse ai vremurilor moderne, iar ca dirijor, se poate număra, asemenea, între cei puțini mari de tot”.

Atmosfera creată de prima prezență concertistică a lui Enescu la Timișoara, în 1921, este evocată de profesoara, pianista și compozitoarea Alma Cornea-Ionescu, care a avut și privilegiul realizării unui dialog cu marele artist: „Evenimentul anului 1921 a fost concertul lui George Enescu, care venise pentru prima dată, după Unire, la Timișoara. Cine l-a auzit pe Enescu cântând la vioară a rămas sub vraja cântecului său sublim și senin, uneori poate prea feminin pentru severele capodopere ale clasicii. Mai ales muzica lui J. S. Bach. Deși era foarte frumos interpretată, dar poate cam prea «zigeunerweisen» cântată, în comparație cu interpretările marilor «Bachspieler» germani. Deși studiasse de ani de zile la Viena, în orașul marilor clasici, totuși felul său de a cânta s-a remarcat datorită legăturilor sale cu cea mai frumoasă și rafinată lume a Parisului muzical, prin o libertate ritmică, melodică și metrică prea accentuată.

După concert, Lucia Cosma [soția lui Aurel Cosma Senior, primul prefect român al județului Timiș-Torontal după Unire] a dat o recepție în onoarea marelui violonist român. Am fost și noi invitați. Printr-un concurs de împrejurări, am ajuns tocmai lângă dânsul la masă. Bietul Enescu era asaltat de cucoanele din Timișoara, copleșindu-l cu laude și tot felul de întrebări stupide ce scormoneau în biografia sa și care desigur că nu i-au provocat o prea mare fericire lui Enescu.

Când ne-am așezat la masă, Enescu a venit lângă mine, ținându-mă de vorbă. Probabil a vrut să scape de gura femeilor. Părea că s-a simțit bine în vecinătatea mea, căci amândoi eram cam tăcuți. Părea mulțumit de vecinătatea mea, fiindcă a scăpat de obligația de a răspunde la toate acele întrebări, desigur, stupide, cu care îl plectiseau doamnele din Timișoara, înfruptându-se, în liniște, din bunățile oferite la masa îmbelșugată a amfitrioanei. În toiul discuțiilor a pus și el problema Conservatorului din Timișoara. Spunea că ar trebui reorganizat, numindu-se în fruntea lui o personalitate muzicală cu autoritate, care să dea un impuls nou vieții noastre muzicale. Îmi amintesc și acum de emoția cu care am schimbat primele cuvinte cu maestrul Enescu, căruia i-am fost prezentată, de doamna Lucia Cosma, ca cea mai bună pianistă româncă a Timișoarei. El rămâne veșnic viu în inima celor care l-au iubit și l-au glorificat peste hotare, dar mai cu seamă în patria recunoscătoare” (Cornea-Ionescu 1981, 3).

Concertele lui Enescu s-au constituit într-o sublimare a sărbătoririi zilei de 10 Mai, Ziua Națională a Regatului Român, care avusese loc cu puțin timp în urmă: „Un eveniment artistic de neasemuită importanță a încheiat solemnitatea zilei de 10 Mai. [...] Enescu, care, după ce, cu arta arcușului său fermecat, asigurase admirația neîmpărtășită a Apusului civilizat, pentru manifestațiile artistice superioare ale sufletului românesc, n-a ezitat să vină în Banat, contribuind, cu vraja muzicii sale, la desăvârșirea unificării sufletești, câștigând, în același timp, și deosebitul respect al concetățenilor de alte neamuri, pentru cultura noastră artistică” (*Cronica Banatului*, în „Nădejdea”, Timișoara, I, 35, 1921, 1).

George Enescu, dedicație pentru Primăria orașului Timișoara (1931)

Amănunte despre repertoriul și circumstanțele desfășurării concertelor din 23 și 24 noiembrie 1923, în sala Cazinoului Militar-Civil, instituție aflată sub președinția generalului Constantin Găvănescul, ne sunt relevate într-o consistentă cronică semnată de René Ch. Brasey (*Concertele Enescu*, în „Nădejdea”, III, 361, 1923, 2, și „Banatul românesc”, V, 47, 1923, 1), fascinat de măreția „demiurgului” Enescu: „Săptămâna trecută, vineri și sâmbătă, am avut a treia serie de concerte ale Maestrului Enescu în Timișoara. Orașul nostru făcuse cunoștința acestui rege al viorii, așa încât, de astă dată, sala Cazinoului a avut aspectul unui loc de pelerinaj,

unde mulțimea, cu bilete smulse din prima zi de vânzare sau obținute în urmă, prin protestări și lupte, s-a strâns claie peste grămadă, în frigurile revelației artistice. Cronicarii ziarelor minoritare făcuseră, ce e drept, încă din anul trecut, o atmosferă distinsă Maestrului Enescu, salutând, în personalitatea sa artistică, pe una din puținele ce reprezintă astăzi adevărata muzică mondială.

Și iarăși îmi vine în minte perfecțiunea cu care Maestrul știe să traducă în sunete parfumul interior al fiecărei creații, cum a știut să ne dea în *Sonata «Kreutzer»* avântul începător al lui Beethoven, încă sub imperiul grației mozartiene, cum a știut să redea senzualismul religios din evreiescul suflet al lui Bruch, reveria romantică din Brahms, grația poloneză din Wieniawski și, în sfârșit, capricioasa reverie și romantismul furtunatic din aria ungurească «Csak egy kis leány...», cuprinsă în *Zigeunerweisen* de Sarasate. Toată poezia pusteii maghiare a plutit în maniera acestui «primaș» de geniu și am înțeles ovațiile în delir ale unui anumit public. Nu mai încapă vorbă, Maestrul a trebuit să ne dea bucăți în afară de program, și rechemările amenințau să nu mai ia sfârșit. Cazinoul Militar-Civil, de sub președinția dlui general Găvănescul, a oferit o splendidă liră de crizanteme galbene, și eram în cabina Maestrului când comandantul garnizoanei i-a mulțumit în cuvinte mișcătoare de simțire românească. Am apreciat mult afecțiunea admirativă cu care cronicarul ziarului «Temesvári Hírlap», părintele Járosy, l-a salutat pe Măestru și sollicitudinea pe care cronicarul ziarului «Temesvarer Zeitung», dl Sárkány, o arată marelui nostru muzicant, cu ocazia oricărui turneu în Banat”.

Reflectarea recitalurilor lui George Enescu în presa „minoritară” sau recunoașterea geniului său creator, într-un burg cosmopolit în care, după 1918, românii erau aceia care puteau fi etichetați cu acest apelativ, a constituit o sensibilă temă de dezbatere în presa de expresie românească în primii ani care au urmat Marii Uniri. Tribulațiile privind fondarea unei orchestre simfonice la Timișoara, de la încropirea unei așa-numite Orchestre Comunale, în 1920, aflată sub bagheta lui Gida Neubauer – eveniment urmat de alte asemenea inițiative, datorate lui Guido Pogatschnigg, Béla Tolnay și Leo Freund –, până la statuarea și cristalizarea unui ansamblu semiprofesionalist, Orchestra Societății „Amicii Muzicii”, care avea să exprime, în perioada interbelică, spiritul muzicii culte, practicate la cel mai înalt nivel, au fost în măsură să alimenteze, artificial, acest subiect periferic. Un fragment din cronică de concert a Orchestrei Societății „Amicii Muzicii” din finalul stagiunii 1923-1924, în care autorul, Dezső Járosy, se referea, cu multă acuratețe și aplicație muzicologică, la structura uneia din *Rapsodiile* enesciene (presupunem că e vorba de *Rapsodia I* în La major), definește modul în care era receptată creația lui Enescu, la Timișoara, de un auditor neutru, care nu putea fi acuzat de excese tributare unui patriotism exaltat: „Conceptia noastră muzicală s-a îmbogățit cu noi reprezentări, fiind martorii unui proces de clasicizare a muzicii populare românești, cu perspective din cele mai frumoase. Este drept, Enescu se luptă cu

forma, *Rapsodia* se derulează caleidoscopic, în culori sclipitoare și, pe alocuri, strălucește prin complexitatea țesăturii polifonice, în ansamblu însă în lucrare există prea mult potpuriu. Dacă ar fi cineva, atunci Enescu este cel menit să schimbe această situație, și locul potpuriului să fie preluat de unitatea forme” (v. Bodó 2010, 132, 134). Este evident că Járosy nu avusese prilejul să audieze lucrări de maturitate din creația enesciană, fapt dovedit și de absența din cronicile sale a vreunei referiri la alt opus, în măsură să risipească unele nuanțe critice ale aprecierilor sale.

Într-un articol publicat în „Temesvári Hírlap”, la finalul stagiunii 1924-1925 a Orchestrei Societății „Amicii Muzicii”, Járosy constata, pe bună dreptate, în avanpremiera unui proiectat turneu concertistic la Timișoara al lui Ernő Dohnányi, existența unor animozități și a unui sentiment de neîncredere care domina relațiile dintre intelectualii diferitelor etnii, în condițiile în care se resimțea acut ieșirea din circuitul concertistic a Teatrului Comunal, instituție care căzuse pradă devastatorului incendiu din anul 1920: „Este mare păcat că intelectualii celor trei naționalități [români, maghiari și evrei, românii aflându-se, potrivit statisticilor vremii, într-o evidentă minoritate] stau departe unii de ceilalți. Viața concertistică nu poate fi ținută disputelor privind naționalitățile. Ar fi bine dacă publicul maghiar l-ar asculta pe Enescu, și cel român să meargă la concertul unui renumit artist maghiar (*Ibidem*)”.

Într-un anunț al concertelor de la sfârșitul anului 1936, publicat în „Vestul” (VII, 1.817, 1936, 7, VII, 1.818, 1936, 1: *Concertele maestrului Enescu*, și VII, 1.819, 1936, 7), se scria: „După cum am anunțat, maestrul Enescu va da în localitate trei concerte de vioară, cu concursul dlui Ionel Gherea, pianist. Concertele vor avea loc la Teatrul Comunal în zilele de duminică, 13, luni, 14, și marți, 15 decembrie [am corectat tacit erorile datelor de desfășurare a concertelor], începând cu orele 9 seara. În orașele pe unde concertează, maestrul Enescu este sărbătorit cu multă însuflețire. Nu ne îndoim că și municipiul Timișoara va avea grijă să organizeze maestrului, care a dus fala României peste mări și țări, o primire triumfală!”

În final, într-o malițioasă notă a redacției, cu unele abia voalate nuanțe naționaliste, era deplânsă, cu indignare, slaba prezență a românilor melomani la cele trei concerte: „Toate acestea nu le-au înțeles sau n-au vrut să le înțeleagă concetățenii noștri. Ne doare sufletul, ca români, că ne-a fost dat să vedem sala plină la concertele lui Milstein, Rubinstein și alți «steini», și la Enescu de-abia s-a completat parterul! Ar trebui să ne crape obrazul de rușine!”

În anul muzical 1936, încheiat apoteotic prin prezența lui Enescu, au fost consemnate și alte evenimente artistice, dar, poate, cel mai important a fost recitalul lui Béla Bartók, în 2 mai, pe scena Teatrului Comunal (ultimul susținut în România), care a determinat unele gratuite accente xenofobe în presa românească (explicabile în contextul politic al epocii). Marelui compozitor maghiar i se reproșau câteva afirmații, considerate tendențioase, iterate în presa din Ungaria (în contradicție cu aserțiunile din culegerea de folclor editată de Academia Română),

potrivit cărora „elementele fundamentale ale muzicilor populare maghiare și românești sunt aceleași, însă – până când cea maghiară a evoluat și s-a perfecționat – muzica populară românească s-a oprit la un stadiu primitiv” (*Di Béla Bartók ne este dator cu o explicație: mai este și azi prietenul nostru, admirator al muzicii românești?*, în „Fruncea”, III, 17, 1936, 1).

Același an, 1936, oferise selectului public meloman timișorean și alte daruri muzicale: concertul Orchestrei Societății „Amicii Muzicii” (17 februarie), dirijate de Fr. Pauck (care îi succedase la pupitrul dirijoral lui Radu Urlățianu, după tragica sa dispariție în urma unor concertate șicane din partea unor cronicari ultranaționaliști, atitudine care se va perpetua și în anii următori), cu aportul solistic al violonistului Virgil Pop, „recent întors din Paris, de la școala maestrului George Enescu” („Fruncea”, Timișoara, III, 7, 1936, 2), concertul sopranei Letiția Anușca, de la Teatro alla Scala din Milano (7 martie 1936), și recitalul violonistului Jacques Thibaud, acompaniat de Tasso Janopoulos (11 martie). Unele aprecieri ale așa-numitei prese „minoritare” l-au inflammat pe C. Bumbaru-Basu, cronicarul hebdomadularului „Fruncea”: „Un lucru însă care apare destul de curios în presa minoritară este faptul că, alături de Jacques Thibaud, numind câtevava nume, ca acelea ale lui Huberman și Yehudi Menuhin, uită să pomenească de George Enescu, ca și când acesta ar fi un oarecare interpret și executant ce nu merită această atenție. Or, trebuie să se știe că Yehudi a fost o precocitate desăvârșită apoi de maestrul Enescu, care i-a fost profesor și îndrumător, iar ca elev nu numai că nu și-a întrecut dascălul, dar, de un timp încoace, a încetat de a se mai afirma cu tăria primelor începuturi. Mai uită apoi o anumită presă [...] că renumitele magazine de instrumente muzicale din marile centre europene aduc ca suprem argument al calităților produselor lor reclama mult măgulitoare – pentru coarde de vioară, spre exemplu – că ele vând din acelea «întrebuințate de maestrul Thibaud și Enescu»” („Fruncea”, III, 10, 1936, 2); cf. „Fruncea”, III, 11, 1936, 2 (cronică de concert a lui J. Thibaud, semnată de C. Bumbaru-Basu), în care sunt cuprinse și ecuri de la premiera pariziană a operei *Oedipe*: „prima audiție a obținut un succes grandios, relevat de toată critica muzicală din orașul-lumină. Ea nu-și precupește laudele, afirmând că de la *Tetralogia* lui Wagner muzica de Operă nu a mai atins încă o culme ca recenta lucrare a marelui nostru compatriot”.

Tendința de segregare intelectuală pe criterii etnice se va acutiza, de-a lungul timpului, generând apariția unui public bipolarizat, situație deplânsă de Alma Cornea-Ionescu în bilanțul muzical al anului 1938, publicat în hebdomadularul timișorean „Fruncea” (cf. Stan 2013, 4-5; Stan 2016): „Dacă vine cineva de dreapta (d.e. cazul solistei [Gioconda] De Vito, [al] pianistului Kempff etc.), concertul este boicotat de evrei, dacă e vorba de o manifestare artistică a vreunui evreu, restul publicului se ține la distanță. Acest război tacit între cele două lumi este mai evident și ciudat la Societatea «Amicii Muzicii». De când conducerea muzicală este în mâna domnului Fritz

Pauck, niciun evreu nu s-a mai înfățișat la concertele acestei orchestre simfonice, deși o parte din comitet și orchestranții acestui ansamblu sunt doar evrei. [...] În schimb, în mișcarea muzicală de anul trecut, aproape nimic de înregistrat în afară de numele marelui nostru Gheorghe Enescu și a minunatei soliste italiene De Vito”.

Autoarea articolului mergea chiar mai departe, clamând reticenta Primăriei în a acorda bagheta dirijorală a Orchestrei Societății „Amicii Muzicii” „eminentului dirijor Gheorghe Pavel (care ne-a și părăsit din motivul acesta), cât și profesorului Vasile Ijac, [...] ambii, dirijori având «pregătire și calități muzicale vădit superioare»”, putând contribui la reconcilierea publicului meloman. După un scurt stagiul la Conservatorul timișorean, la catedra de vioară, rămasă vacantă după pensionarea lui Béla Tomm, și, formal, la catedrele de muzică de cameră și orchestră (începutul anului școlar 1937-1938, fără a desfășura însă o activitate în această direcție), George Pavel fusese detașat, prin decizia Ministerului Educației Naționale, la Academia de Muzică și Artă Dramatică din Cluj, ca profesor de vioară, apoi ca titular al claselor de muzică de cameră și orchestră (v. Nițulescu 1939), fiind numit ulterior dirijor-titular al Orchestrei Operei Române din capitala Ardealului, chiar în prima stagiune petrecută de artiștii lirici clujeni în refugiu la Timișoara, 1940-1941. În 11 ianuarie 1943, George Pavel a dirijat, pe scena Teatrului Comunal timișorean, în prima audiere absolută, premiera cu creația de scenă a lui Vasile Ijac, pantomima *Ivan Turbincă*.

Animizitățile care au agitat viața culturală timișoreană în interbelic, alimentate de recrudescența intoleranței etnice și confesionale pe plan european, au avut un ne semnificativ ecou. Aflate într-o multiseculară și benefică interferență, cu o exemplară experiență a plurilingvismului și a interculturalității, reprezentanții entităților habitabile reprezentative ale spațiului cultural timișorean au redescoperit, după ușoare ezitări, armonia care a definit întotdeauna plaiul mioritic bănățean.

Bibliografie

Bodó 2010 = Bodó Mária, *Járosy. Opera Omnia I. Muzica simfonică la Timișoara în anii 1920*, Ediție bilingvă româno-maghiară, Editura Gutenberg Univers, Arad.

Cornea-Ionescu 1981 = Alma Cornea-Ionescu, *Enescu*, în „Orizont”, Timișoara, XXXII, 37 (707).

Nițulescu 1939 = P. Nițulescu, *Muzica românească de azi. Cartea Sindicatului Artiștilor Instrumentiști din România*, București.

Stan 2013 = Constantin-Tufan Stan, *Vasile Ijac. Părintele simfonismului bănățean*, Editura Eurostampa, Timișoara.

Stan 2016 = Constantin-Tufan Stan, *George Enescu. Consonanțe bănățene – cronici, evocări, interviuri, omagii, mărturii*, Editura Eurostampa, Timișoara.

Prof. dr. Dumitru Tomoni
(Făget)

Cercetarea monografică în nord-estul Banatului

Chiar dacă prima cercetare monografică românească din Banat s-a realizat în zona Făgetului, în localitatea Sintești, de către preotul cărturar Partenie Gruescu care, în anul 1859, a răspuns unui chestionar difuzat de autoritățile austriece în Voivodina Sârbească și Banatul Timișan¹, cu scopul de a aduna date în vederea realizării unei cărți cu titlul *Etnografo-Topografică Descriere a Țării Serbo-Banatică și a Graniței Militărești*², timp de mai bine de un secol, cu excepția a două schițe monografice², demersul lui Partenie Gruescu rămâne

singular în zona Făgetului, lucru explicabil prin evoluția social-politică a zonei și prin absența unor istorici de profesie. Atât colonizările din secolul al XVIII-lea, cât și cele maghiare de mai târziu se opresc la Făget. Astfel că, în lipsa unor modele istoriografice și a motivației de a cerceta și prezenta vechimea și evoluția comunităților, nu există interes pentru cercetarea monografică a zonei.

După anii '60, regimul comunist încurajează abordarea temelor de istorie locală, nu atât sub forma unor cercetări rigurose științifice, cu documente de arhivă, ci mai mult sub forma unor lucrări de licență sau pentru obținerea gradului didactic I, care să prezinte evoluția după 23 august 1944 și să ofere posibilitatea folosirii unor informații la lecțiile de istorie. În lipsa unor cercetări de arhivă, informația istorică provine, în mare parte, din lucrările lui Pesty Frigyes, lucrarea lui Ion Lotreanu „Monografia Banatului” sau informații orale transmise din generație în generație, de multe ori discutabile sau

1 Unitate administrativ-teritorială constituită, în anul 1849, sub conducerea unui guvernator imperial și desființată în anul 1860
2 Carmen Albert, *Cercetarea monografică în Banat, (1859-1948)*, Reșița, Edit. Modus PH, 2002, p. 12-13

prezentate sub forma unor povești sau legende. De aceea, ponderea trecutului istoric al localităților ocupă un loc redus comparativ cu celelalte capitole.

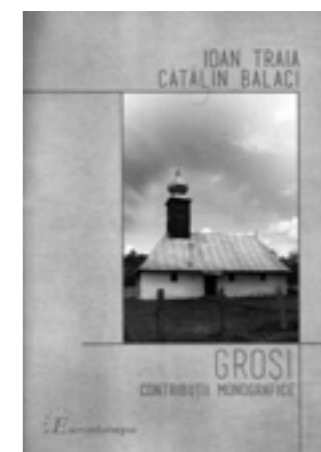
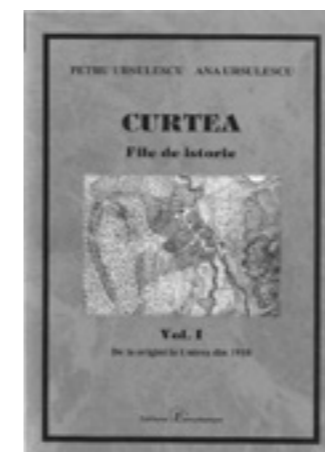
Dincolo de ignorarea celorlalte etnii ce locuiesc în respectiva așezare, aceste monografii oferă o cunoaștere limitată și dezechilibrată, ponderea cea mai mare ocupând-o etnografia și evoluția localității în anii socialismului, proslăvindu-se „marile realizări” ale perioadei respective³. Astfel de preocupări se întâlnesc și în nord-estul Banatului, rămase până astăzi sub formă de manuscris și pentru că nu au răspuns exigențelor și rigorilor tiparului:

- X X X, *Monografia localității Făget*, 1972;

- Magdalena Păuncu, *Monografia geografică a localității Făget*, 1976;

- Ioan B. Mureșianu, Ioan I. Mureșianu, *Pagini din trecutul satului Sintești*, 1979;

- Doru Toader, *Monografia localității Gladna-Română*, 1980;

- Ioan Ionescu, *Monografia localității Traian Vuia*, 1980.

Singura cercetare monografică documentată și redactată cu respectarea criteriilor științifice a văzut lumina tiparului în anul 1985 prin strădania muzeografulor Violeta Blaj și Elena Grigorescu de la secția de etnografie a Muzeului Banatului⁴. Lucrarea cu titlul „Zona etnografică Făget” este structurată în 10 capitole: I Cadru geografic și istoric al zonei, II Ocupațiile tradiționale, III Meșteșugurile țărănești, IV Industriile țărănești, V Gospodăria țărănească, VI Locuința țărănească, VII Monumentele de arhitectură, VIII Portul popular, IX Obiceiurile și X Manifestări etnografico-folclorice contemporane.

Pe parcursul a 164 de pagini, autoarele prezintă caracteristicile unei zone etnografice bine conturate,

3 Michael Griffel, *Ansiedlungs-Geschichte der Gemeinde Bethausen (Severin)*, Lugoj, 1927, 13 p; Gyula Tökes, *Bunea Mică (Bunyegszárt) multja és jelene. Falutanulmány*, Lugoj, 1942, 16 p.

4 Ioan Hațegan, *Ghid monografic. Bibliografia monografiilor de localități bănățene*, Timișoara, Edit. Banatul, 2006, p. 19

ce s-a impus în spațiul socio-cultural bănățean ca o entitate aparte, fiind considerată pe bună dreptate o adevărată Bucovină a Banatului, nu numai prin etimologie toponimică, dar și prin sinonimia bogățiilor folclorice și etnografice păstrate nealterate timp de secole. Rezultat al cercetărilor de teren efectuate mai bine de un deceniu, lucrarea prezintă cu sobrietate și rigoare, dar, în același timp, cu căldură și pasiune, evoluția modului de viață a locuitorilor din această zonă, a ocupațiilor tradiționale, a portului popular, a datinilor și obiceiurilor, contribuind astfel la o mai bună cunoaștere a ceea ce reprezintă tezaurul de valori ale civilizației și culturii populare românești

Schimbările intervenite în societatea românească, după înlăturarea regimului comunist în decembrie 1989 și revenirea la un regim democratic, au influențat pozitiv și cercetarea istorică, inclusiv pe cea monografică, pe mai multe direcții. Pe deoparte se continuă elaborarea de monografii locale pentru obținerea gradului didactic I sau

promovarea examenului de licență, cu o structură aproape standardizată: cadrul geografic și natural, istoria localității, populația, ocupațiile, port popular și viața spirituală și aspecte metodice, care, în ciuda unor oportunități sporite de cercetare, sunt, în cea mai mare măsură simple compilații, unele la limita plagiatului.

Pe de altă parte, se fac cercetări, de cele mai multe ori temeinice, în arhive și biblioteci pentru elaborarea de monografii destinate tiparului. Astfel că, după primul deceniu postdecembrist, cele mai importante localități din nord-estul Banatului vor avea monografii tipărite prin efortul autorităților locale sau județene. O simplă înșiruire cronologică oferă imaginea eforturilor generoase pentru punerea în valoare a istoriei locale, suport esențial al demersului identitar:

- Dumitru Tomoni, *Monografia orașului Făget*, Timișoara, 1994, 84 p.

- Dumitru Tomoni, *Făget. Monografie istorică*, Lugoj, 1999, 380 p.

- Kaczián János, Nagy Yanko Teodóra, *Volt egzszyer egy Bunpaszekazárd. A fost odată Bunea Mică, Szekszárd*, 2000, 128 p.

- Traian Babescu, *Monografia comunei Fârdea*, Edit. Mirton, Timișoara, 2003, 166 p.

- Napoleon Ceaușescu, *Monografia comunei Margina*, vol. IV, Lugoj, Edit. Dacia Europa Nova, 2004, 192 p.

- Napoleon Ceaușescu, *Monografia comunei Margina*, vol. III. *225 de ani de învățământ românesc*, Lugoj, Edit. Dacia Europa Nova, 2004,

- Napoleon Ceaușescu, Mărioara Ceaușescu, *Monografia comunei Margina*, vol. I, Lugoj, Edit. Nagard, 2006, 328 p.; (ediția a II-a, 2013, 420 p.)

- Mărioara Ceaușescu, *Monografia comunei Margina*, vol. II. *Un colț de țară... o pagină din Istoria Națională*, Lugoj, Edit. Nagard, 2006,

- *Monografia comunei Tomești*, coord. Mircea Matei, Lugoj, Edit. Nagard, 2007, 160 p.

- Petru Ursulescu, Ana Ursulescu, *Curtea. File de istorie, vol. I, De la origini până la Unirea din 1918*, Timișoara, Edit. Eurostampa, 2011, 444 p.

- Ana Ursulescu, *Ținutul Făgetului. Comunitate, biserică și școală între anii 1842-1918*, Timișoara, Edit. Eurostampa, 2012, 398 p.

- Ciprian Mert, *Sintești - picuri de istorie*, 2012, 268 p.

- Dan Buruleanu, Ioan Traia, *Răchita. Monografie ilustrată*, Timișoara, Edit. Solness, 2013, 176 p.

- Mărioara Ceaușescu, Napoleon Ceaușescu, *Album Monografic al comunităților Margina și Zorani*, Lugoj, Edit. Nagard, 2014, 758 p.

- *Monografia comunei Ohaba Lungă*, lucrare elaborată de Coțolan Voichița întreprindere individuală, 2014, 170 p.

- Dan Buruleanu, Ioan Traia, *Bucovăț. Monografie ilustrată*, Timișoara, Edit. Solness, 2016, 166 p.

- Ioan Traia, Cătălin Balaci, *Groși. Contribuții monografice*, Timișoara, Edit. Eurostampa, 2016, 166 p.

Trecând de la această înșiruire la o analiză aplicată a lucrărilor și izvoarelor edite și inedite folosite, a aparatului critic și a limbajului utilizat, putem spune că unele lucrări reprezintă contribuții indiscutabile la cunoașterea evoluției istorice a nord-estului Banatului și la îmbogățirea patrimoniului monografic bănățean și nu numai, fiind apreciate și chiar premiate. Și cele care nu valorifică toate izvoarele cunoscute, care sunt dezechilibrate în privința raportului dintre partea istorică și cea etnografică sau nu oferă o analiză critică a informațiilor utilizate și nu excelează prin rigoare științifică, pot constitui baza unor viitoare cercetări monografice scrise cu mai multă rigoare.

Chiar dacă în nord-estul Banatului își are originea cercetarea monografică bănățeană, exemplul preotului cărturar Partenie Gruescu nu va fi urmat mai bine de un secol, dar după 1990 aproape toate localitățile importante din zonă se pot mândri cu monografii tipărite sau în curs de tipărire.

Dr. Péter Wéber

(Szeged - Ungaria)

Personaje legendare din Evul Mediu timpuriu bănățean în interpretări istoriografice românești și maghiare

Spațiul Banatului de azi, asemenea regiunilor adiacente situate la nord de frontiera Imperiului Roman mutată din nou pe Dunăre după 271 d. H., a intrat pentru o perioadă de câteva secole într-o zonă cenușie a istoriei. Cenușie, dar nu întunecată, pentru că date referitoare la mari evenimente, migrații, noi populații și chiar personaje istorice au continuat să apară în diferite surse scrise, cu precădere romane, apoi bizantine și în final, ungare. Totuși, în teritoriul în care s-a regăsit și Banatul de mai târziu nu au existat practic până la înglobarea acestuia în Regatul Ungar condițiile care să fie permis apariția unor izvoare istorice contemporane secolelor X-XI, secole asupra cărora stăruiește și lucrarea de față. Asta nu înseamnă că pe acest teritoriu nu ar fi existat forme mai dezvoltate ale organizării sociale și chiar politice, dar aceste forme, despre care aflăm din izvoare scrise la mai multe decenii sau chiar secole distanță, nu au atins stadiul care să le fi permis consemnarea lor în istorie, lipsită de orice echivoc. Astfel că pentru a reconstitui istoria din Evul Mediu timpuriu a acestui spațiu nu ne rămân decât izvoare de tipul cronicilor și hagiografilor. Nici nu ar fi fost poate nicio dificultate în construirea narațiunii istoriei acestor locuri, dacă nu ar fi intervenit un element insignifiant creatorilor de izvoare scrise din Evul Mediu timpuriu, dar cu atât mai acerb vehiculat de către istoricii modernității și cei contemporani: etnicitatea, naționalitatea, caracterul național.

Diferențele majore de interpretare a istoriei spațiului de conviețuire româno-maghiar, incluzând aici și Banatul, sunt binecunoscute. Interpretarea unuia și aceluiși izvor sau chiar a frazelor și cuvintelor dintr-un text medieval a dat naștere la istorii și conștiințe istorice cu totul diferite și, nu o dată, diametral opuse. În mod special e valabilă această constatare când vorbim de Evul Mediu timpuriu pe aceste meleaguri, căci aceasta este perioada istorică când se pun bazele unor formațiuni statale, când românii și maghiarii își fac debutul în istoria politică a spațiului pe care îl locuiesc până în zilele noastre. De aici, concurența pentru antecedența istorică pe aceste meleaguri, căutând astfel de mai bine de două secole să-și legitimeze prezența sau moștenirea istorică. Similar spațiului transilvănean, și în cel bănățean ne întâlnim cu aceleași tipare de interpretare istorică a izvoarelor și de legitimare a stăpânirii ulterioare, fie ea maghiară sau românească. Dacă în cazul Transilvaniei avem de-a face cu personaje precum Gelu, Gyula, Iuliu, Gylas, iar în zona Crișanei cu Morut, Menu-morut, Ménmarót - personaje ale căror nume au fost și ele

adaptate pronunției fie a limbii române, fie a limbii maghiare - în Banat, avem de-a face cu două personaje ce intră în această categorie a eroilor legendari care, în istoriografia română, au fost desemnați să reprezinte autohtonitatea și capacitatea de organizare a românilor în forme statale, iar în cea maghiară să scoată în evidență răpândirea elementelor tribale maghiare și diversitatea în deceniile de după descălecatul în „Bazinul Carpatic”. E vorba de acel „dux”, adică ducele Glad pentru secolul al IX-lea și de presupusul său urmaș, Ahtum, în secolul al XI-lea. Ambele personaje apar în vestita Cronică a notarului anonim (Anonymus) din secolul al XIII-lea, dar cel din urmă personaj este consemnat și în Legenda Vieții Sfântului Gerhard la care s-a scris cel mai probabil începând cu sfârșitul secolului al XI-lea, deci la câteva decenii distanță de consumarea evenimentelor descrise în ea. În fond, e vorba de două confruntări armate cu doi conducători locali care au stăpânit teritoriul Banatului de mai târziu și chiar mai mult de atât, în cazul lui Ahtum sau Ajtony, cum figurează el în istoriografia maghiară. Cronologic, Glad este cel care, conform scrisorilor lui Anonymus, a avut de înfruntat oastea unor căpetenii tribale maghiare chiar odată cu descălecatul acestora în Pannonia. Deși Anonymus nu pomeneste niciunde de ce neam era acest Glad, menționează că armata sa a fost compusă din luptători cumani, bulgari și valahi (blaci). Ideea că Glad ar fi fost român apare ca o certitudine în istoriografia românească încă din secolul al XIX-lea, continuând această certitudine până în manualele de istorie ale zilelor noastre.¹ Românitatea lui Glad, dar și a lui Ahtum au devenit parte a percepției istorice românești. Glad devine astfel parte a panteonului de eroi naționali, fiind cinstit ca român, la fel precum Menu-morut și Gelu. În operele unor istorici români din secolul al XIX-lea, în plin avânt de istoriografie național-romantică, Glad este rebotezat în Claudiu, după cum Gylas în Ardeal devenise Gelu, iar în istoriografia maghiară, Gyula. Țara lui Glad capătă denumirea de Timișiana, cu toate că nici în memoria colectivă și nici în izvoarele contemporane ale acelor timpuri nu există consemnată o asemenea țară. În schimb, istoriografia maghiară îl „naționalizează” și ea pe acest Glad care devine Galád, iar unul dintre cei mai avizați istorici medievali maghiari consideră că ar fi vorba de un personaj istoric care a trăit „cu certitudine” după descălecatul maghiarilor, argumentând că așezările cu denumirea Glad sau Galád, care s-ar trage de la numele stăpânului, au apărut abia după descălecat. Mai departe, Györffy György afirmă cu aceeași certitudine că acest Glad a fost „un potentat al uniunii tribale maghiare” deoarece, zice Györffy, împăratul Constantin menționează în 950 că la nord de Dunăre locuiesc triburi maghiare. Istoricul maghiar anulează total afirmația lui Anonymus, cum că acest Glad ar fi fost strămoșului lui Ahtum, cel menționat și în Legenda Sfântului Gerhard și al cărui ducat a fost cucerit de oștile lui Csanád în timpul

¹ Tiberiu Ciobanu: *Istoriografia românească de la începutul secolului al XIX-lea până la Marea Unire privitoare la Evul Mediu bănățean*, Eurostampa, Timișoara 2008.

domniei regelui Ștefan I.² Ahtum sau Optumu, cum latinizat îl amintește August Treboniu Laurean în Istoria sa,³ respectiv Ajtony, în istoriografia maghiară, este prezentat în cronică lui Anonymus ca un „duce” care s-a botezat la Vidin în rit bizantin și ar fi urmașului lui Glad, care, lasă cronică să se înțeleagă, a venit pe meleagurile timișene de la Vidin. Însă cronică mai spune că Ahtum a fost „botezat”, deci era păgân înainte de botez, ba chiar ar fi trăit în poligamie. Or, românii, indiferent unde trăiau ei în acea epocă, erau creștini în secolul al XI. Medievalistul român contemporan Ioan Aurel Pop se ferește să-l declare drept român pe Ahtum sau pe Glad, dar ține să compenseze această rețineră a sa prin accentuarea prezenței populației românești în zonă.⁴ Într-o carte de popularizare a istoriei românilor,

Voievodatul lui Glad și Ahtum (sec. IX-XI)

Ioan Aurel Pop prezintă formațiunea statală a lui Glad și Ahtum, fără nici un dubiu, ca românească.⁵ În istoriografia maghiară, originea lui Ahtum este tratată mai diversificat. O bună parte a istoricilor maghiari văd în Ahtum/Ajtony un potentat maghiar local rebel față de regele Ștefan I, ceea ce a și atras după sine conflictul între cei doi. Alții îl consideră a fi de origine cazară, oricum, turcică sau bulgară veche, atribuindu-i-se tezaurul de la Sannicolau Mare. Istoricul Remus Mihai Feraru atrage atenția asupra numelui „vădit turanic” a lui Ahtum, dar consideră necesar să adauge că „nu este exclus ca el să fie chiar român”, argumentând cu întinderea teritorială a stăpânirii sale peste regiuni ale

² Györffy György: *István király és műve*, Gondolat, Budapest 1977, 163-176.

³ Tiberiu Ciobanu: op. cit. p. 63-65.

⁴ Ioan-Aurel Pop: *Rădăcinile medievale ale regiunii (provinciei) istorice Transilvania (sec. IX-XIII)*, p.151-156.

⁵ Ioan-Aurel Pop: *Istoria românilor*, Litera international, București, 2011, p. 55-56.

spațiului etnic românesc de mai târziu.⁶ Chiar și conflictul armat dintre Ahtum și regele Ștefan I este interpretat sub semnul ideologiilor naționale. Istoricii maghiari văd în el o luptă a centrului politic întruchipat de regalitate contra tendințelor de sustragere ale unor stăpâni locali, descendenți ai uniunii tribale maghiare, de sub suzeranitatea regelui. Istoricii români, în schimb, văd în acest conflict armat, asemenea celui împotriva lui Gyula cu sediul la Alba Iulia, un război de expansiune, de cucerire al regalității maghiare împotriva unor formațiuni statale românești. O interpretare istoriografică românească nonconformistă o oferă istoricul Călin Timoc. El vede în aceste conflicte „acțiunea de unificare a poporului maghiar”, de „anihilare a forțelor tradiționale maghiare” în favoarea centralizării și unificării regatului sub Ștefan I.⁷

Gerard de Cenad (~980-1046),
sanctificat în anul 1083

Iată așadar doar câteva exemple ale unor interpretări diametral opuse la istoricii români și maghiari privind originea etnică a aceluiași personaje și caracterul conflictelor armate menționate în Cronica lui Anonymus și Legenda Vieții Sfântului Gerhard. Poate fi considerat oare acest subiectivism de factură naționalistă, atât de o parte, cât și de cealaltă, o componentă

firească a cercetării istorice? Mai este oare atât de importantă originea etnică a unor personaje legendare care oricum nu și-au gândit exercitarea puterii în virtutea originii lor etnice sau a supușilor lor? Pe bună dreptate atrăgea atenția cunoscutul istoric Lucian Boia, referindu-se la interpretările istorice ale secolului al XIX-lea, cum „prin istorie, românii și maghiarii trasau frontierele ideale ale prezentului sau viitorului”⁸.

Dar azi, cât mai este de productivă o asemenea viziune asupra trecutului? Sau acum e vorba doar pur și simplu de orgolii naționale? Se pare că va mai trece mult timp până personajele mitice și legendare ale Evului Mediu vor fi despuiate de haina națională cu care au fost îmbolborite odată cu nașterea naționalismului și a ideilor naționale.

6 Remus Mihai Feraru: *Legenda Sancti Gerhardi Episcopi și Deliberatio supra hymnum trium puerorum: două izvoare fundamentale pentru istoria Banatului în prima jumătate a secolului al XI-lea*, în: Claudiu Mesaroș (coord.): *Filosofia Sfântului Gerard de Cenad în context cultural și biografic*. JATE Press, Szeged, 2013, p. 138.

7 Călin Timoc: *Contextul istoric al epocii Sfântului Gerard și luptele pentru putere în cadrul regatului medieval maghiar* în: Claudiu Mesaroș (coord.): *Filosofia Sfântului Gerard de Cenad în context cultural și biografic*. JATE Press, Szeged, 2013, p. 13.

8 Lucian Boia: *Istorie și mit în conștiința românească*, Humanitas, 1997, p. 40.

Dr. Valentin Bugariu
(Birda)

Sfântul din imediata noastră apropiere. Iosif cel Nou de la Partoș la 60 de ani de la canonizare. Istoria unei vieți

Canonizarea

La 28 februarie 1950, din inițiativa patriarhului Justinian Marina, Sfântul Sinod a hotărât canonizarea mai multor sfinți români:

1. Se vor cinsti în întreaga Biserică Ortodoxă Română următorii sfinți, care s-au bucurat până acum de o cinstire locală: Sfânta Cuvioasă Parascheva (14 noiembrie); Sfântul Mucenic Ioan cel Nou de la Suceava (2 iunie); Sfânta Muceniță Filoftea de la Argeș (7 decembrie); Cuviosul Dimitrie cel Nou (Basarabov) la 27 octombrie; Cuviosul Grigore Decapolitul (20 noiembrie); Cuviosul Nicodim cel Sfințit (26 decembrie).

2. Sfântul Ioan al Olteniei (cunoscut sub numele de Ioan Valahul), pe 12 mai.

3. Se vor bucura de o venerare locală mucenicii mărturisitori ai dreptei credințe și cuvioși români: Mitropolitul Sava Brancovici, ieromonahul Visarion Serai din Ardeal; Mitropolitul Ilie Iorest, ieromonahul Sofronie de la Cioara; țaranul Nicolae Oprea din Ardeal; Cuvioșii Ierarhi: Calinic cel Sfânt de la Cernica; Ioan de la Râșca și Cuviosul Iosif cel Nou de la Partoș.

Slujbele de canonizare s-a săvârșit în anul 1955, cu o singură excepție și anume slujba de canonizare a Sfântului Iosif cel Nou de la Partoș, ocrotitorul Banatului, care a fost săvârșită în anul 1956, la 300 de ani de la adormirea Cuviosului Iosif, Mitropolitul Timișoarei.

Pentru ducerea la împlinire a acestei hotărâri sinodale, Înaltpreasfințitul Vasile Lăzărescu a făcut primele demersuri pentru aprobarea deshumării, întocmirea procesului-verbal și slujbele religioase săvârșite cu acest prilej. A fost obținută aprobarea Centrului Antiepidemic Regional din Timișoara (cu adresa nr. 3253 din 30 august 1956) care a admis „exhumarea, transportarea și reînhumarea osemintelor Sfântului Iosif cel Nou din mănăstirea Partoș în Catedrala din Timișoara, pe data

de 8 septembrie 1956”. Înaltpreasfințitul Mitropolit Vasile a dat dispoziții pentru executarea actului deshumării osemintelor Sf. Iosif, cu respectarea prescripțiilor rituale, statornicite în proiectul de ceremonial, întocmit de Comisia instituită de Sf. Sinod (compusă din P. S. Episcop Antim Târgovișteanul, vicar patriarhal, președinte delegat, PP. CC. Pr. Prof. Liviu Stan și Pr. Prof. Dr. Ene Braniște, membri și Pr. consilier Dr. Gheorghe Soare, secretar, din care au făcut parte, ca delegați ai Sf. Arhiepiscopii a Timișoarei, și PP. CC. Dr. Gheorghe Cotoșman, vicar arhiepiscopal și Dr. Marcu Bănescu, consilier administrativ¹.

Primele acțiuni de deshumare a Sfântului Iosif au fost realizate în 25 și 31 mai 1955, în prezența Înaltpreasfințitului Mitropolit Vasile, a PP. CC. Vicar Dr. Gheorghe Cotoșman, consilier Dr. Marcu Bănescu, protopop Porfir Crisciu, preot Ioan B. Mureșianu, ieromonah Nectarie Pintilie, monahia Fervonia Comănc și o mare mulțime de credincioși, constatând „existența moaștelor Sfântului Iosif, răspânditoare de bun și plăcut miros”².

În 6 septembrie 1956, în prezența C. Prot. Marcu Bănescu, consilier eparhial, a protosinghelului Ieronim Balintoni, exarh al mănăstirilor din Banat, protopopului Porfir Crisciu al Ciacovei, preotului Tiberiu Mărgineanțu, administratorul Catedralei din Timișoara, a stareților de la Săraca și Partoș și al preoților din Denta, Banloc, Obad, Petroman, diaconi și epitropi catedrali, mulțime de credincioși, a fost realizată deshumarea Cuviosului Iosif. Din „Procesul – Verbal” întocmit cu acest prilej aflăm următoarele: „La nivelul moaștelor s-au găsit rămășița unui piron de fier, lung de 11 cm, măcinat de vreme, cu urme din lemnul sicriului, din care nu s-a păstrat nimic, iar în regiunea pieptului, un rest de metal oxidat cu urme de decor, lung de 3 cm. și lat de 5 mm. probabil brațul unei cruci.

Osemintele ce nu au fost clintite, pe deplin păstrate, până în cele mai mici amănunțimi și arătând o fință de statură potrivită, în lungime de 165 cm, au fost acoperite cu giulgi curat, - rămânând aici în rugăciune și priveghere, cinstiții ieromonahi”³.

La 6, 7, 8 septembrie 1956 au fost oficiate slujbe religioase în prezența Mitropolitului Vasile care „a vegheat toată noaptea, - cea din 6 sept. n. n. - alături de călugări, preoți și credincioși, preamărind în cântări de laudă, în rugăciuni și în meditație adâncă. Pe marele și Sfântul său înaintaș din măritul Scaun mitropolitan al

1 Gheorghe Cotoșman, „Canonizarea Mitropolitului Iosif II al Timișorii (1650 – 1656). Proclamarea solemnă a canonizării. Marile festivități religioase de la Timișoara. Aniversarea a 10 ani de la sfințirea Catedralei Mitropoliei Banatului”, în rev. „Mitropolia Banatului”, an VI, nr. 10 – 12, 1956, p. 29. (Se va prescurta în continuare „Canonizarea Mitropolitului Iosif...”.)

2 Gheorghe Cotoșman, „Canonizarea Mitropolitului Iosif”, p. 27.

3 Gheorghe Cotoșman, „Canonizarea Mitropolitului Iosif...”, p. 36.

Timișoarei, la care, după trei secole, se pregătește a se reîntoarce”⁴. Pe 8 septembrie la orele 8³⁰ a fost oficiată Sfânta Liturghie în fața mormântului proaspăt deschis, unde se aflau moaștele Sfântului Iosif. După terminarea Sfintei Liturghii, Înaltpreasfințitul Mitropolit Vasile, ajutat de Preacuviosul Protos. Ieronim Balintoni, înveșmântați cu toate odăjdiile, au început să scoată, cu toată pietatea, sfințele oseminte binemiroitoare din mormânt și să le așeze, în aceeași poziție, în racla provizorie, confecționată din lemn de brad la Timișoara⁵.

După rostirea rugăciunii de călătorie, camionul Mitropoliei în care a fost așezat trupul Sf. Iosif a fost pus în mișcare la orele 14⁰⁰. În Timișoara moaștele au fost așteptate de credincioși între care cronica evenimentului consemnează pe Preasfințitul Episcop pensionar Policarp Morușca și P. C. Pr. Dr. Ștefan Lupșa, profesor la Institutul de Grad Universitar din Sibiu.

Solemnitățile de canonizare au fost organizate la Timișoara în 6, 7 și 8 octombrie 1956. La aceste solemnități au participat: Preafericitul Patriarh Justinian, Înaltpreasfințitul Iustin Moisescu al Ardealului, Înaltpreasfințitul Firmilian Marin al Olteniei, Înaltpreasfințitul Vasile, Preasfințiții Episcopi: Nicolae Colan al Clujului, Iosif Gafton al Râmnicului și Argeșului, Valerian Zaharia al Oradiei, Andrei Moldovan al Americii, Teofil Herineanu al Romanului, Antim Târgovișteanul și Teocist Botoșaneanul, episcopi – vicari patriarhali. Au mai fost prezenți la acest eveniment: PP. CC. Ioan Găgiu, directorul Administrației patriarhale, Pr. Prof. Dr. Ioan Coman, rectorul Institutului Teologic de grad Universitar din București, Traian Belașcu, vicarul Arhiepiscopiei Sibiului, Dr. Gheorghe Lițiu, vicarul Episcopiei Aradului.

Cu acest prilej istoricul Gheorghe Cotoșman, în două rânduri, în 6 și 8 octombrie, în cadrul Sfintei Liturghii, la priceasnă, a rostit cuvinte de învățătură din viața Sfântului Iosif așa cum a fost ea consemnată de Damaschin Udrea și egumenul Nichifor al Partoșului. Aceste mărturii, deși puse la îndoială de unii cercetători, constituie, până acum singurele însemnări biografice despre viața Sfântului, pe baza cărora Biserica Ortodoxă Română i-a întocmit slujba și l-a canonizat⁶.

Sâmbătă 6 octombrie s-a întrunit Sfântul Sinod la reședința mitropolitană din Timișoara pentru proclamarea canonizării. PP. CC. Vicari Gheorghe Cotoșman și Gheorghe Lițiu au adus icoana Sfântului Ierarh Iosif cel Nou de la Partoș, executată în ulei pe placaj în mărime naturală de prof. Anastase Demian, pictorul catedralei.

Înaltpreasfințitul Mitropolit Vasile a citit *Tomosul* de canonizare care glăsuia: „Hotărâm împreună cu Duhul Sfânt, ca de acum înainte, Părintele nostru

4 Gheorghe Cotoșman, „art. cit.”, p. 37.

5 „Art. cit.”, p. 37 – 38.

6 Ștefan Toma, „Date noi referitoare la viața și cultul Sfântului Iosif cel Nou de la Partoș”, în vol. *Slujitor al Bisericii și al neamului Pr. Prof. Mircea Păcurariu la 70 de ani*, Editura Renașterea, Cluj – Napoca, 2002, p. 431. (Se va prescurta în continuare „Date noi referitoare la viața și cultul Sfântului Iosif...”.)

Ajuns într-un sat, Șama (Jamu Mare), a fost oprit de o ceată de călăreți care l-au întors din drum la Vârșeț pentru a scăpa de chinurile facerii pe o cadână a agăi Ismail din localitate. „Iar după aceea sf. Metropolitul nu au mai rostit niciun cuvânt, numai s-au cufundat în rugăciune. Iar când au trecut pră dinaintea haremului caleașca, cadâna s-au ușurat pră loc, ș-au născut un prunc. Iar aga Ismail au fugit după caleașcă și au oprit caleașca și au săruta dreapta sf. Metropolitului și au plâns ca un copil. Iar ăst prunc, născut din tată turc și mamă creștină, fata chinezului dân Vărădia, după moartea lu tată-să, în încăierarea dăla Panciova, s-au întors cu mumă-sa la Vărădia și s-au creștinat ș-au mers la sf. mănăstire Vărădia și s-au călugărit ș-au luat numele dă Gherasie. [...] Și au venit la Caransebeș vlădică și au fost apărătorul vajnic alu credinței și alu sf. Beserici și au fost al mai dăstoinic vlădică dreptcredincios dân vremurile alea, apărătorul și luptătorul și orânduitorul sf. Beserici ș-al vlădică Săbeșului în ale mai grele vremi...”³⁹. Peste ani acel copil, Ismail a fost creștinat și a devenit episcopul Gherasie (1695-1708)⁴⁰, cel care a sprijinit activitatea cărturărească a diaconului Damaschin Udria de la Școala din Caransebeș.

Sfântul Iosif, potrivit însemnărilor egumenului Nichifor, a ajuns la Timișoara la sârbătoarea Sfântului Prooroc Ilie.

Timișoara⁴¹ era la 1643 sub stăpânire turcească de 100 de ani. Orașul era compus din două unități administrative: Palanca Mică aflată în fața Porții apei, la sud de Castelul Huniazilor, înconjurată de un braț al râului Timiș, pe care erau așezate morile de apă ale orașului. Cea de-a doua suburbie era Palanca Mare numită și „orașul rascienilor” sau Vlașca Mahala în care trăiau românii, sârbii și raguzenii. Potrivit unui document austriac inedit, în cartierele Fabric și Mehala au existat în vremea stăpânirii otomane comunități cu primari și juzi români. De asemenea, așezarea topografică a Palâncii Mari nu a putut fi stabilită cu aproximație, ca extindere, deoarece suprafața sa a oscilat în funcție de epocă. Cert este faptul că această suburbie, cu populație predominant românească, adusă de Iancu de Hunedoara și Pavel Chinezu, ocupa, în ajunul cuceririi imperiale, chiar mai mult de jumătate din suprafața așezării urbane de la Timișoara⁴².

Sfântul Iosif a fost hirotonit în 1643 de patriarhul Partenie I „cel Bătrân” (cel care dăruise domnitorului Vasile Lupu moaștele Sfintei Cuvioase Parascheva) ca ierarh

39 Gheorghe Cotoșman, „Canonizarea Mitropolitului Iosif...”, p. 49 – 50.

40 Gheorghe Cotoșman, „Izvoarele românilor bănățeni: Viața Sfântului Ierarh Iosif cel Nou...”, p. 41.

41 Aici era centrul Pașalâcului, aici rezida pașa (beilerbegul) sub ascultarea căruia se aflau beii din districtele: Timișoara, Cenad, Becicherec, Ciacova, Panciova, Lipova, Moldova și Orșova. După 1658 și districtele Lugoj, Sebeș și Ineu.

42 Cristina Feneșan, *Cultura otomană...*, p. 168.

pentru scaunul episcopal de la Timișoara. În timpul cât a condus Biserica de pe aceste meleaguri a pus rânduială în viața bisericească, a hirotonit preoți, i-a întărit în ortodoxie pe credincioșii bănățeni⁴³. La 14 noiembrie 1643 a fost ales ierarh al Timișoarei, Sf. Iosif avea atunci 75 de ani. În alegerea sa se pare că un rol l-a avut și Matei Basarab, domnitorul Țării Românești. Cuvântul său a cântărit greu în balanța alegerii Cuviosului Iosif în scaunul vlădicesc al Timișoarei⁴⁴.

Cu prilejul instalării în demnitatea episcopală, Sfântul Iosif a vindecat pe Iovan Capră, olog de 20 de ani. Intronizarea a fost făcută de către beilerbegul Fasli. Din relatările lui Damaschin Udria știm că înscăunarea Sfântului Iosif s-a făcut în vechea reședință mitropolitană din cetate, restaurată de pașa Fasli (1648-1650), și el dalmatin, a fost creștin și aromân ca noul mitropolit. Probabil că vechea catedrală mitropolitană a fost pe locul bisericii catedrale sârbești de astăzi, ctitorită de sârbii și românii ortodocși din Timișoara, grupați atunci într-o singură comunitate. Din stampele ce s-au păstrat în cursul epocii turcești (1552-1716) avem informația că în Palanca Mare – Vlașca Mala de azi din Fabricul Timișoarei – exista o impunătoare catedrală, cu un turn foarte înalt, foarte probabil și locul reședinței eparhiale și localul școlii clericale⁴⁵.

În anul 1652, la sârbătoarea Sfinților Apostoli Petru și Pavel, a salvat orașul de un nimicitor incendiu. De la această minune, Sfântul Banatului a rămas în conștiința românilor de astăzi ca Sfânt Protector al Pompierilor (1997)⁴⁶. Acest incendiu a avut urmări grave: „Ș-au ars case și oameni și mueri și cop(i) au murit arși. Iară atunci sf. Metropolit au eșit în odăjdi(i) din sf. beserecă și s-au întors cu fața la foc și au privit prăpădul, pră care vântul l-au adus acuş către sf. beserică, și s-au uitat la lumea ce-au năbunit dă spaimă ș-au căzut în genunchi pră treptele beserici(i) și-au atins țărâna cu fruntea ș-au stat așa și s-au rugat. Iară dă la miazăzi nourii negri s-au văzut atunci nălțându-se și fulgere au tunat cu grozăvie, iară într-o nimic dă ceas s-au pornit ploaie care nu s-au pomenit d-au curs apele ca la potop ș-au înecat focul ș-au stins tăciuni(i) ș-au spălat toate urmele prăpădului”⁴⁷.

43 Mircea Păcurariu, *Sfinți daco-romani și români*, Editura Basilica a Patriarhiei Române, București, 2013, p. 179 – 180.

44 Ștefan Toma, „Date noi referitoare la viața și cultul Sfântului Iosif cel Nou de la Partoș”, în vol. *Slujitor al Bisericii și neamului Pr. Prof. Mircea Păcurariu la 70 de ani*, Editura Renașterea, Cluj – Napoca, 2002, p. 432.

45 Gheorghe Cotoșman, „Canonizarea Mitropolitului Iosif...”, p. 49 – 50; 52.

46 La Suceava a fost ridicată și o biserică închinată Sfântului Iosif cel Nou de la Partoș din incinta Inspectoratului pentru Situații de Urgență „Bucovina” al județului Suceava. A apărut și o Agendă a pompierului cu binecuvântarea Mitropoliei Banatului, *Sfântul Iosif cel Nou de la Partoș - icoana din inima pompierilor*, ediția I, 2013, 53 p.

47 Gheorghe Cotoșman, „Canonizarea Mitropolitului Iosif...”, p. 51.

Acest incendiu a fost posibil și datorită materialelor folosite la ridicarea acestora, în principal lemnul, și a arhitecturii străzilor. Prin veacul al XVII-lea cunoaștem faptul că fortificarea consta într-o întăritură de pământ cu o palisadă de lemn de stejar. Stând în apă, lemnul se impregna și devenea ca oțelul. Clădirile (cu mici excepții) erau construite din lemn și chirpici, cu unul-două etaje, acoperite cu șindriță sau olane. Străzile erau înguste, cu un traseu sinuos, și pavate – unele – cu dale de lemn. În oraș lipseau curțile. În periferii existau și curți și grădini⁴⁸.

La Timișoara Sfântul Iosif a înființat și o școală pentru pregătirea preoților. Pe lângă minunile săvârșite, cronica vieții Sfântului la Timișoara înregistrează și câteva slujiri arhieresti atât în oraș, cât și la Mănăstirea Partoș, în 1652, cu prilejul hramului bisericii de aici, Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil. Această slujire într-o localitate mai îndepărtată de orașul de reședință s-a transformat într-un veritabil pelerinaj religios pentru că la această procesiune au participat peste 1.000 de persoane.

Cu prilejul acestui popas liturgic la Partoș a săvârșit și minuni, învățând poporului cui trebuie să i se roage: „Nu-mi cereți mie tămăduire, ci credeți Tămăduitorului dă oameni, Domnului nostru Iisus Hristos; rugați-vă Lui și vă veți tămădui”. În urma acestei slujiri aici s-au vindecat 11 ologi⁴⁹.

În 1653 la 85 de ani, Sf. Ierarh Iosif s-a retras la Mănăstirea Partoș unde s-a nevoit încă trei ani, adormind la Domnul în 1656 la vârsta de 88 de ani. După moarte a săvârșit mai multe minuni consemnate de aghiografia bănățeană: fata surdă și mută a lui Ianăș Muică (1658) având și „sminteală la cap”; fata chinezului Ilie Micăuș din Ciacova (1672) „beteagă de pleună”⁵⁰; negustorul Pavel Grecu din Timișoara s-a vindecat de lepră (1685); Ilie Daia și Gheorghe Avidei din Caransebeș, ologi (1692); 12 bolnavi de ciumă (1703); aga Mustafa din Ciacova (1709) de ologeală.

Sfântul Iosif a adormit în noaptea de 15 august 1956. Se spune că clopotele mănăstirii au început să vestească acest lucru, nefiind trase de mână omenească. La înmormântare au fost episcopii Ioachim al Caransebeșului (1652-1659), Isaac al Vârșețului (1655-1668) și Moise al Lipovei (1651-1664).

Potrivit tradiției, între 1750-1753 Marcu Muțiu a zidit alături de biserica cea veche una de zid ca mulțumire a vindecării fetei lui de Sf. Iosif.

Cultul Sf. Iosif din Mănăstire a început să fie deranjant pentru noii stăpâni ai Banatului. Așa că din porunca împărătesei Maria Tereza, la 16 ianuarie 1777, mănăstirea a fost închisă, călugării trimiși la mănăstirile Sf. Gheorghe (Sângeorz) și Vodița. La mănăstirea Sf.

48 Ioan Hațegan, *Prin Timișoara de odinioară, I. De la începuturi până la 1716*, Editura Banatul, Timișoara, 2006, p. 91; 93 – 94.

49 Gheorghe Cotoșman, „Canonizarea Mitropolitului Iosif...”, p. 52.

50 Epilepsie.

Gheorghe s-a găsit în atari împrejurări un *Minei slav* care a aparținut Sfântului Iosif cel Nou cu o notă lămuritoare: „Această carte este a mitropolitului Iosif al Timișoarei”.

În 1782 a fost pictată prima icoană a Sfântului de către preotul Ștefan Bogoslovici, la cererea protopopului Ioan Șuboni, care a dăruit-o Mănăstirii Partoș pentru a fi pusă la mormântul Cuviosului Părinte.

Din păcate, nu s-a păstrat *in extenso* învățătura Sfântului Părinte al românilor din Banat. Astfel că nu putem formula o doctrină. Totuși, avem consemnate două din învățăturile taumaturgului ierarh rostite cu prilejul vindecărilor, prima clericilor, identificați în persoana protopopului Haralambie din Palanca, care l-a ispitat deoarece minunea făcută la Vârșeț era săvârșită asupra unui păgân. Cu acest prilej, Sfântul îl muștră învățându-l: „Dumnezeu unul este în Sfânta Treime prăstă toți și nime a cunoaște căile Lui nu s-a învrednicit, numai ascultare a-I da dator este fiecă om, prin gura oricărui ar vorbi Domnul”⁵¹. A doua învățătură este dată credincioșilor la Mănăstirea Partoșului în 1652 prin care „tămăduirea” (vindecarea) vine doar de la Mântuitorul Iisus Hristos.

Concluzii

Răsărit pe malurile Dalmației, în cetatea Raguzei, înflorit în Grădina Maicii Domnului de la Athos, a revărsat la maturitate darul credinței și al facerii de minuni în cetatea Timișoarei. În premea păstoririi sale de 10 ani, Sf. Iosif a reușit pe deplin să întărească pe credincioșii ortodocși în credința tare, în purtarea de grijă a lui Dumnezeu asupra credincioșilor în vremuri ostile pentru dezvoltarea creștinătății.

Prin învățătura și minunile săvârșite, Sfântul Iosif a devenit ocrotitor al turoror credincioșilor care cad cu credință și cu dragoste la mormântul său, rostesc cu evlavie o rugăciune pentru ei și pentru lume.

Biografia viețuirii pământești a fost cu greu întocmită, lipsind multe documente din vremea păstoririi. Totuși, și cu acest handicap vizibil, s-a încercat refacerea chipului luminos al Sfântului Ierarh în primul rând prin mărturiile celor care l-au cunoscut: diaconul Damaschin Udria, egumenul Nichifor, a unor tradiții locale și a unor surse bibliografice consacrate.

Prin viețuirea sa, prin viața curată, prin trăirea isihastă, Sfântul Iosif s-a făcut un apărător al Ortodoxiei împotriva imixtiunilor păgâne, dar și a celor religioase ale apusenilor care, prin promisiunea uniaticismului, au încercat să ofere privilegii care să dezrobească clerul din stare de robie existentă.

Slujirea și minunile săvârșite stau ca mărturie a sfințeniei vieții personale. Sfântul Iosif poate fi luat drept model de fiecare credincios în efortul duhovnicesc al nostru spre dobândirea Împărăției cerurilor.

51 Gheorghe Cotoșman, „Izvoarele românilor bănățeni: Viața Sfântului Ierarh Iosif cel Nou...”, p. 44.

Dușan Baiski
(Timișoara)

Sexualitatea în propaganda nazistă din Banat*

Pe 5 martie 1942, ca urmare a unui control efectuat la Postul de Jandarmi Freidorf, șeful Secției de Jandarmi Fratelia va informa¹ Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal despre o întrunire de trei zile (21-23 februarie) a învățătorilor din județele Timiș, Arad și Caraș la școala confesională din Freidorf. În finalul notei informative, se va preciza:

„Acești învățători au ținut întrunire și în localul public a(l) lui Carol Kerzi din acea com. unde printre alte vorbiri a(u) spus că toate femeile șvabe de la 14 ani în sus, trebuie să facă câte un copil, fie că e măritată, fată sau văduvă. De copiii fără tată se va îngriji organizația germană.“

Tinere din Cenad, în 1942

Plutonierul Al. Lefter, șeful Postul de Jandarmi Fratelia, informa² Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal, la data de 20 martie 1942:

„Organizația germană din Timișoara a primit dispozițiuni din Germania a transmite tuturor fetelor șvabe a face copii, indiferent cu ce bărbat și pe ce cale (legitimă sau nu) și care copil să fie botezat cu nume german.- Aceasta, după cum ne explică informatoarea, pentru a se mări rândurile populației șvabești din România.

Aceste dispozițiuni transmise prin organizațiile locale au produs pentru o parte din fetele și femeile șvabe satisfacție, iar pentru altele cari sunt la un nivel cultural mai ridicat și cari își dau seama că aceasta este ceva sinonim cu prostituția a produs indignare, din care cauză au luat atitudine de protest în mod tacit.“

1 Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale (D.J.T.A.N.), Fond 161 – Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal, inv. nr. 620, dosarul nr. 59/1941-1945, f. 107.

2 D.J.T.A.N., Fond 161 – Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal, inv. nr. 620, dosarul nr. 59/1941-1945, f. 114.

În deschidere, sunt date în clar atât numele informatoarei de origine etnică germană, cât și domiciliu acesteia.

Prin Ordinul informativ nr. 3699/1942 al Legiunii de Jandarmi Timiș-Torontal, jandarmii au primit ordin de a verifica pe teren modul în care se face propagandă în rândul femeilor și fetelor de origine etnică germană pentru a le convinge să dea fiecare naștere câte unui copil pentru a asigura astfel continuitatea rasei germane. Șeful Secției de Jandarmi Vinga (semnătură indescifrabilă), va întocmi și expedia un raport³ datat 31 martie 1942, din care se merită redate câteva pasaje:

„1/ Învățătorii și în special învățătoarele au primit dispozițiuni categorice ca să facă demersuri, să convingă și să oblige pe femeile și fetele germane ca fiecare să dea naștere la un copil, pentru că altfel națiunea lor se pierde.-

Pentru atingerea scopului, nu interesează că cine trebuie să fie tatăl copilului, fiecare este liberă să-l conceapă cu cine-i place, fără nici o restricțiune.-

Unii dintre învățători și învățătoare au pășit la lucru în această direcție și până în prezent semnalăm următoarele cazuri:

2/ În comuna Satchinez, învățătoarea Ana Schmidt a făcut fetelor și femeilor acest îndemn, exprimându-se că dânsa, deși nu a avut niciodată copii, dorește acum să aibă cel puțin 10. Contactul sexual fiecare femeie este liberă să-l aibă cu cine pofteste.-

3/ În comuna Orțișoara, acum două săptămâni, a(u) venit într-o seară un domn și o doamnă din Timișoara, trimiși de Grupul Etnic (German) și al căror nume nu l-am putut stabili și a adunat la casa lor pe toți tinerii bărbați de la 18 ani și fete de la 16 ani, pe care, în camere diferite, i-a pus de s-au dezbrăcat în piele, sub pretextul unei vizite medicale.-

După dezbrăcare, i-a trecut pe toți în aceeași cameră, așezându-i față în față cu pieile goale /bărbații pe un rând și fetele la fel/, făcându-le o sumară vizită, după care a început a le vorbi că nu este nicio rușine astăzi ca o fată de 16 ani să dea naștere la un copil, pentru că trebuie să se umple golul celor morți, iar pe de altă parte națiunea șvabă numai așa își va putea ajunge scopul, înmulțindu-se și predominând restul naționalităților cu care conviețuiește astăzi.-

Tot în această ordine de idei, li s-a mai spus că nu interesează cine este tatăl copilului, care poate rămâne anonim, sarcina bătrânilor este de a crește acești copii, căci altceva nu au de lucru.

Vorbirea ținută a fost atât de inflăcărată, convingătoare și ațătoare încât majoritatea tinerilor, după ce s-au îmbrăcat și au ieșit afară din sală, au mers la o șiră de paie ce era în curtea casei de adunare. Unde au avut contact sexual.-

Unii dintre părinți, auzind de acest fapt, au fost revoltați și sunt în ceartă cu organizația, majoritatea însă sunt de acord cu intențiile conducătorilor și singuri îndeamnă copiii lor la acest act.“

3 D.J.T.A.N., Fond 161 – Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal, inv. nr. 619, dosarul nr. 373/1940-1944, f. 88.

Detaliile pentru Orțișoara sunt copiate aproape ad litteram după raportul⁴ șeful Postului de Jandarmi Orțișoara, din 29 martie 1942, însă a fost omis un aspect important și anume:

„Pe această temă, unele fete care au fost mai rușinoase au refuzat să ia parte la această vizită plângând și care chiar nu a(u) luat parte, iar părinții lor a(u) început să le certe și să le forțeze să meargă, dar fetele au fugit de acasă și nu s-au dus la această vizită. [...]. Pentru o mai bună dovadă a acestui fapt se vor supraveghea fetele care au luat parte la acea întrunire dacă au rămas gravide.“

Pe marginea acestui subiect, la dosar există patru declarații date de patru persoane diferite, toate din aceeași localitate, de etnie română, așadar nefiind nicidecum vorba de cineva care a participat efectiv la vizita medicală în discuție.

Mihai Selhan, aflându-se pe câmpul de instrucție cu premilitarii de etnie germană din localitate, i-a auzit calificând într-un fel sau altul corpurile fetelor de aceeași etnie, văzute goale la o vizită medicală petrecută la Orțișoara. El va scrie în declarația⁵ sa:

„Asemenea informațiuni am auzit și dela fata Toth Elisabeta din comuna Orțișoara când spunea în casa locuitorului Neagoie Petru la mai multe fete și femei, spunând cum le-a dezbrăcat în pielea goală și pe fete și pe băieți într-o cameră pentru a le face vizita medicală. Doctorul și d-șoara ce a venit dela Timișoara în acel scop.- Tot această fată spunea că după ce le-a făcut vizita, când trecea dela medic la loc pe lângă băieți atunci băieții le lovea(u) cu palmele peste fund în fața medicului.-

După ce s-a terminat vizita medicală, domnișoara le-a ținut vorbire și îndemnat pe fete să dea naștere la copii, spunându-le că nu trebuie să le fie rușine să nască copii prin faptul că ei, șvabii, trebuie să se înmulțească pe orice cale că numai atunci își vor atinge scopul care-l urmăresc.-

Totodată li s-a mai spus de d-șoara (că) ar fi bine și frumos din partea lor ca toate fetele să aibe un copil ca amintire dela băieții ce pleacă în armată.-

În legătură cu cele menționate mai sus mi s-a spus personal de către femeia Franț Elisabeta din comuna Orțișoara că la plecarea dela casa națională a tineretului, majoritatea din fete și băieți au mers la o șiră de paie în grădina acelei femei, unde au făcut paturi de paie unde au avut raporturi sexuale. Tot această femeie mi-a mai spus că dimineața a găsit la fața locului mai multe batiste rămase dela tinerii ce fuseseră seara la paie.-

Tot în legătură cu această chestiune mai declar că tot prin luna martie 1942, am auzit pe locuitorul Schmelzer Ioan din această comună, când într-o seară își certa fata lui anume Schmelzer Ecaterina, să meargă la casa națională unde se adunau tinerii șvabi. Fata a început să plângă și spunea că ea nu mai merge prin faptul că îi este rușine să facă ea lucrul ce le-a impus d-șoara dela Timișoara când le-a făcut vizita medicală. Atunci tatăl fetei a

4 Ibidem, f. 95

5 Ibidem, f. 153.

înjurat-o și i-a spus că dacă nu merge nu-i mai dă de mâncare și nu mai are voie să meargă acasă.-

Cu toate obligațiile ce i-a(u) fost impuse de tată său, fata nu a plecat, rămânând plângând acasă.-

Mai declar că femeia Laub Ecaterina din această comună a surprins 2 tineri când aveau contact sexual în casa națională.- Această femeie este angajată la casa națională, care face curățenie și locuiește acolo. Nu voiește a spune numele acestor tineri.“

O altă declarație⁶ îi aparține Elenei Neagoie: „Subsemnata, sunt prietenă foarte bună cu fata de șvab anume Todt Elisabeta din comuna Orțișoara.-

În una din zilele luni martie 1942, sus-numita fată a venit la mine unde eram mai mulți tineri adunați. În discuțiile ce am avut, numita fată la un moment dat a început să ne povestească cum li s-a făcut vizita medicală la casa națională într-o seară de către un medic și o domnișoară din Timișoara la toate fetele dela etatea de 16 ani în sus pentru fete și dela 18 ani în sus la băieți.-

Numita ne spunea că i-a adunat la casa națională unde i-a băgat atât pe fete, cât și pe băieți într-o cameră, dezbrăcându-i peste tot și le-a făcut vizita medicală.

După ce le-a făcut vizita, domnișoara le-a ținut o convorbire spunând fetelor față de băieți că nu este rușine ca o fată de 16 ani să dea naștere unui copil indiferent cine i-ar fi tată, prin faptul că nația lor trebuie să se înmulțească pentru completarea golurilor celor căzuți pe front.-

Tot domnișoara le-a spus la fete și impus că ar fi frumos din partea lor dacă ar da naștere la un copil cu un băiat care pleacă în armată, prin faptul că le-ar rămâne o amintire dela băieți.-

Mi-a mai spus că li s-a impus de către medic și domnișoară ca să nu mai meargă la biserică prin faptul că nu au niciun folos deoarece Mama Fecioară a fost o prostituată.-

În una din zilele lunii martie 1942, eu am mers la fata Schmelzer Ecaterina ca de obicei, fiindu-mi prietenă. Ajuns(ă) la ei, am auzit pe tatăl ei certând-o, iar ea plângea. După ce a ieșit tatăl ei afară, eu am întrebat-o de ce plânge (și) ea mi-a spus că n-o mai lasă să meargă pe la prietene.-

Atunci eu am întrebat-o că de ce anume n-o lasă să mai meargă. Ea mi-a răspuns că nu s-a dus atunci când a fost vizita medicală la casa națională.-

Întrebând-o că de ce nu s-a dus, ea îmi răspunde că ei i-a fost rușine să se dezbrace acolo între băieți.“

Cea de-a treia declarație⁷ îi aparține Gherghinei Neagoie, mama Elenei Neagoie, care, în linii mari, va relua șirul faptelor de la casa națională a șvabilor, așa cum au fost acestea istorisite de Elisabeta Toth. În fine, cea de-a patra declarație⁸ a fost dată de Maria Ardelean, care se aflase și ea în casa familiei Neagoie și unde Ecaterina Schmelzer a povestit despre vizita medicală. Ea a scris, printre altele:

6 Ibidem, f. 154.

7 Ibidem, f. 155.

8 Ibidem, f. 156.

„Eu am întrebat-o că ce le-a mai făcut și ce le-a mai spus acolo, iar ea mi-a spus că cu toate că sunt prietena ei cea mai bună nu este permis să-mi spună prin faptul că așa a primit ordin dela d-șoara să nu spună nimănu nimic.”

La prima vedere, se mai poate însă crede că, dincolo de dorința de sporire a natalității și a umple golurile rămase prin moartea tinerilor șvabi pe front, promovarea contactului sexual a fost încă o formă de influențare a băieților de a accepta mai ușor să plece la luptă.

La rândul său, șeful Postului de Jandarmi Bărăteaz nu va raporta⁹ niciun caz privind o asemenea propagandă, însă va remarca alteceva și anume scăderea elementului românesc, datorat faptului că familiile de bănățeni români preferă câte un singur copil, pentru a moșteni întreaga avere. Ceea ce, mai scria el, este încurajat și de moașele comunale.

Potrivit ordinului¹⁰ nr. 60/8 aprilie 1942 și ca urmare a informației primite de la Inspectoratul General al Jandarmeriei, „...la unele întruniri ale secțiunilor feminine din Grupul Etnic German se face propagandă contrarie bunelor moravuri, încurajându-se concubinajul cu scopul de a se mări procentul natalității.

Se observă că tineretul acceptă cu entuziasm această propagandă și pare că o urmează.”

Secțiile și posturile de jandarmi trebuie să verifice și să raporteze situația de pe teren până pe 15 aprilie 1942.

La 23 aprilie 1942, Postul de Jandarmi Cenad va raporta¹¹ către Secția de Jandarmi Sănnicolau Mare „...că din cercetările făcute pe raza acestui post, nu s-a putut constata dacă într-adevăr la adunările organizațiilor germane se învață lucruri care sunt în atingere cu morala, însă s-a observat că atunci când sunt adunări ale tineretului de fete, tineri germani așteaptă cu grămezile pe stradă și pe la ferestre până ce ies de la adunare fetele, după care se iau și pleacă cu ele prin comună și sunt găsiți noaptea pe stradă și pe la garduri, porți etc.

- Totodată s-a mai observat că conducătoarele și conducătorii acestor adunări sunt simpli oameni din comună, care nu le poate da nici un fel de educație de care să se poată folosi în gospodăria lor.”

Referindu-se la ordinul nr. 142/942, I. Popescu, șeful Secției de Jandarmi Vinga va scrie¹² pe 24 aprilie 1942: „În ce privește îndemnul la imoralități, se simte peste tot. La toate adunările lor ținute de organizațiile feminine, se propăvăduiește concubinajul, contact sexual cu oricine, trecând peste orice considerent de pudoare și omenie numai să primeze procentul natalității.”

⁹ Ibidem, f. 90.

¹⁰ D.J.T.A.N., Fond 161 – Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal, inv. nr. 619, dosarul nr. 59/1941-1945, f. 130.

¹¹ D.J.T.A.N., Fond 161 – Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal, inv. nr. 619, dosarul nr. 65/1941-1945, f. 89

¹² D.J.T.A.N., Fond 161 – Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal, inv. nr. 619, dosarul nr. 373/1940-1944, f. 118.

Maiorul I. Peșchir, comandantul Legiunii de Jandarmi Timiș-Torontal va trimite în teritoriu ordinul¹³ nr. 60/8 aprilie 1942 prin care cere verificarea și raportarea până la 15 aprilie informația primită de la Inspectoratul General al Jandarmeriei potrivit căreia „...la unele întruniri ale secțiunilor feminine din grupul etnic german se face propagandă contrarie bunelor moravuri, încurajându-se concubinajul, cu scopul de a se mări procentul natalității.”

De asemenea, comandantul va mai solicita, prin ordinul¹⁴ nr. 438/11 mai 1942, a se verifica dacă „...unele organizații germane au învățat femeile tinere ca să declare câți copii vor face, dând declarații scrise în acest sens.”

Subofițerul de la Vinga va reveni cu o notă¹⁵ informativă pe 22 mai 1942, ca urmare a ordinului nr. 438/1942:

„Am onoare a vă raporta că în sânul organizațiilor șvabești se fac îndemnuri printre femei și chiar fete ca să dea un procent mai mare de natalitate, în scopul înmulțirii populației, care este în descreștere, chestiune raportată Legiunei la timp.-

Nu am auzit însă să se pretindă declarații scrise dela femei în care să se precizeze câți copii se obligă să nască.-

Așa ceva nici nu e posibil, iar cel ce a informat Legiunea cu această chestiune a făcut-o fără prea multă judecată.”

Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal cere¹⁶, pe 14 iunie 1944, subunităților să verifice în teritoriu informația cum că organizațiile germane au hotărât să plătească fiecărei femei de etnie germană care naște un copil, indiferent de sex, un premiu între 15.000 și 30.000 de lei, aceasta în scopul de a sprijini sporirea natalității națiunii germane.

* Din volumul în lucru: „Război în Banat”.

Bibliografie:

Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale (D.J.T.A.N.), Fond 161 – Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal, inv. nr. 619, dosarele nr. 65/1941-1945, 373/1940-1944.

D.J.T.A.N., Fond 161 – Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal, inv. nr. 620, dosarul nr. 59/1941-1945 și 173/1941-1945.

D.J.T.A.N., Fond 161 – Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal, inv. nr. 620, dosarul nr. 59/1941-1945.

¹³ D.J.T.A.N., Fond 161 – Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal, inv. nr. 620, dosarul nr. 173/1941-1945, f. 56.

¹⁴ Ibidem, f. 70.

¹⁵ D.J.T.A.N., Fond 161 – Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal, inv. nr. 619, dosarul nr. 373/1940-1944, f. 151.

¹⁶ D.J.T.A.N., Fond 161 – Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal, inv. nr. 629, dosarul nr. 59/1941-1945, f. 360.

Dr. Mihaela Bucin

(Szeged - Ungaria)

Ilustre dintre Mureș și Tisa Legende despre crucea monolitică de la Cenadul Unguresc

Cenadul Unguresc este un sat relativ nou, mai nou decât crucea care constituie subiectul acestei scrieri. E denumită „Crucea de la Cenadul Unguresc” deoarece se află pe terenul arabil extravilan, care aparține acestei localități. Localnicii o numesc și „Belezi kökereszt” - „Crucea de la Belez”. Belez este numele unei localități dispărute, dar toponimul se menține pentru a denumi o parte a localității Apátfalva. În secolul 16, la Belez

erau pământuri din care o jumătate aparținea episcopului de Cenad, cealaltă jumătate era proprietatea capitolului (organizației canonicilor) de Cenad.

O descriere a acestui monument misterios și a posibilelor sale origini și scopuri este cuprinsă într-un studiu¹ din 1980 al arheologului Trogmayer Otto, realizat în urma săpăturilor arheologice din vara anului 1972, efectuate în zona în care se află crucea. Arheologul constatase și faptul că, deoarece crucea se află pe terenul arabil și cu ocazia lucrărilor de semănat și recoltat trebuie ocolită, la sfârșitul secolului al XIX-lea proprietarul de atunci al pământului a decis să o dezgroape și să o mute într-un loc ferit. Însă oficialitățile l-au obligat să o planteze la loc, deoarece crucea este punct de reper pe hărți militare și de orientare strategică.

Câteva rânduri despre crucea de la Cenadul Unguresc apăruseră încă în volumul al II-lea al monografiei comitatului Cenad publicată de Borovsyki Samu în 1897: „Pe pământurile de la marginea localității (odinioară proprietatea lui Togyer Luțai) se găsește o impresionantă cruce de piatră, al cărui exterior trădează o vechime apreciabilă fiindcă e acoperită în totalitate cu mușchi. Inscripția de pe cruce a fost spălată de apa din ploii și ninsori; oamenii din popor cred că sub această cruce este îngropat Ladislav Cumanul (!)².”

¹ Trogmayer Ottó, A magyarországi kökereszt in A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1980—81/1, 91-95.
² Borovszky S, Csanád vármegye története 1715-ig. II. Bp,

Așadar, crucea mai e cunoscută și cu numele „crucea lui Ladislav Cumanul”. Ladislav al IV Cumanul a domnit între 1272-1290; a făcut parte din Dinastia Arpadină, însă mama sa a fost de origine cumană. De aici supranumele său și simpatia pe care a arătat-o populației cumane din Ungaria, în timpul domniei sale. După tradiție, Ladislav Cumanul a fost înmormântat în cadrul Episcopiei (romano-catolice) de la Cenadul Vechi³, pe celălalt mal al Mureșului, dacă ne raportăm la locul pe care se află crucea monolitică. Legenda conform căreia sub crucea din hotarul Cenadului Unguresc se află mormântul regelui Ladislav Cumanul persistă și astăzi.

O a doua legendă are la bază faptul că această cruce e pusă în legătură cu răscoala țărănească antifeudală condusă de Gheorghe Doja. Oastea țărănească condusă de Gheorghe Doja se îndreaptă spre Timișoara și Cenad, localitățile de reședință ale episcopului Nicolae Csáki (Nicolaus de Csák). Armatele țărănești au fost inițial victorioase la Cenad și Nădlac, unde răsculații l-au capturat pe episcopul Csáki și l-au ucis. La 15 iulie 1514 armata țărănească are un atac nereușit asupra Cetății Timișoara, unde se refugiase marea nobilime. Gheorghe Doja a fost prins și executat prin așezare pe un „tron” încins în foc (20 iulie 1514). În 1514, pe colina pe care se afla atunci localitatea Belez, azi dispărută, s-a situat tabăra secuului Doja, iar crucea ar fi fost amplasată pe locul în care a fost tras în țepă sau chiar pe locul în care ar fi fost înmormântat episcopul de Cenad, Csáki Miklós.

Pământul pe care se află crucea monolitică a intrat la un moment dat în proprietatea unei familii de români ortodocși, familia Luțai. O dinastie Luțai de preoți ortodocși a fost la Cenad, primul dintre ei s-a numit Ierosim Luțai și a păstorit aici între 1848-1900. E perioada când revin în ortodoxie românii care trecuseră la greco-catolicism. Românii din Cenad s-au orientat spre biserica greco-catolică atrași de propaganda de la Makó și ca urmare a certurilor cu sârbii ortodocși din localitate, pentru folosirea lăcașului de cult de ambele populații. Urmează încă un preot Luțai, pe numele mic Nestor, care slujește în biserica românilor ortodocși din Cenad până în 1920, când, probabil, pleacă în România și părăsește parohia, aceasta rămânând vacantă. Un nou preot Luțai vine în sat în 1937⁴.

După o legendă locală, țărani care executau lucrările de cultivare a pământului, la arat sau grăpat foloseau ca greutate o așa numită „kökecske” – „capră de piatră” care, din timpuri imemorabile, se afla la baza crucii monolitice. La un moment dat, spune legenda, această „capră de piatră” s-a spart și din ea s-au rostogolit foarte mulți bani de aur. Din banii aceștia, mai spun localnicii, preotul Luțai și-a putut cumpăra și mai mult pământ. Acest preot Luțai a fost un model identitar pentru românii din Cenad, făcând

1897. 611

³ https://hu.wikipedia.org/wiki/IV._L%C3%A1szl%C3%B3_magyar_kir%C3%A1ly

⁴ Teodor Misaroș, Din istoria comunităților bisericești ortodoxe române din Ungaria, ediția a II-a, revizuită, Giula, 2002.

parte din ultima generație care a putut transmite limba română urmașilor, după care comunitatea românească din Cenad a intrat pe făgașul asimilării. Un locuitor din Cenad, născut în anul 1931 îl prezenta astfel pe preotul care, după legendă, găsisse o comoară lângă crucea de piatră: „Părintele Luțai n-o vorbit ungurește... N-o vrut!... Era și câteva căsătorii mixte pă vreme cât el o fost preot. Ș-aici, în vecini, o fost o fimeie căsătorită c-on ungur, ș-o murit fimeia. Ș-o zâs uomu că părintile să ceară iertăciuni și-n ungurește, să-nțeleagă și el... O zâs Luțai cătă el că „Dă cât ani vi-s dumnevoastră în casă rămânească?” Zăce: „Dă vo cincisprece.” „Dacă dumnevoastră n-aț învățat atât în familie rămânească, să știți că eu nu zâc nici o vorbă ungurește!” Și nici n-o zâs! L-or chemat la mort și la Nădlac, Nagylak – că ș-acolo or fost rămâni, numa s-or ungurezat – ș-or zâs că să țâie iertăciunile ungurește... Mai bine nu s-o dus! Ooo, și ce bine-o vorbit ungurește! Amu, ar muri, d-ar trăi mai o dată, că nepotu lui nu ști rămânește! (Văsălie Mărienuț, Cenadul Unguresc).

Legenda „caprei de piatră” (în alte variante, „capră de fier”, „capră de marmură” sau „vițel de piatră”) face parte din folclorul narativ maghiar și e prezentă în repertoriul multor comunități din teritoriile locuite de maghiari. Este una dintre cele mai cunoscute legende legate de descoperirea unei comori, pe de-o parte, și de ocupația turcească, pe de alta.⁵ Conținutul general al legendei este următorul: când turcii se refugiază din teritoriile ocupate, ascund o comoară într-un animal făcut din piatră, cel mai adesea asemănător cu o capră. Oamenii nu știu ce rol are acest obiect ciudat, de aceea rostogolesc statuia grea dintr-un loc în altul. Într-o zi, turcii revin în localitate cu o hartă, recuperează capra, îi răsucesc coada, îi detașează capul și atunci localnicii văd că aceasta ascundea o comoară. Turcii duc aurul cu ei, în cele mai multe variante. În altele, cel care e de față când capra se sparge din întâmplare rămâne cu banii. Legenda este prezentă în Ungaria transdanubiană, în Voivodina, în Felvidék (Slovacia) precum și în Câmpia Maghiară. Dar e cunoscută și de popoare din Balcani.⁶ În tradiția românească am găsit (pe Internet) câteva urme ale motivului comorii ascunse într-un animal din piatră, cu referire la legendele despre comori din Mehedinți: „Ținutul din Plaiul Cloșani se întinde de la Piatra Cloșani până la Dunăre, pe sub poalele Munților Carpați. (...) La Furca Coșuștii este o comoară într-o peșteră care coboară vreo 20 de metri în jos și pe urmă o ia pe laterale. (...) Altă comoară se află băgată în Valea Seacă în satul Selişte, având ca semn de recunoaștere țapul cu trei picioare”⁷.

„Dac-ai găsit putina ori foaia de capră plină cu aur, ori ceara, c-așa sunt unele comori, puse în ceară, atuncea

5 <http://somorja.sk/2016/12/03/jokai-es-izsai-kecske/>

6 Magyar néprajzi lexikon, főszerkesztő Ortutay Gyula, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977, <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/3-817.html>

7 <http://hartacomorii.blogspot.hu/2010/09/nordul-mehedinti-este-locul-unde.html>

trebuie să omori acolo un animal, o găină sau ceva, ca să se ducă blestemul de sânge pe animal.” – povestește un bătrân din Plaiul Cloșanilor⁸.

Legenda „caprei de piatră” (sau de fier) care conține o comoară e cunoscută și în alte arealuri din Banat, de exemplu există o variantă cu privire la mănăstirea benedictină aflată acum în Serbia, ale cărei ruine se văd încă la 12 km de Aracs – Novi Bečej (în maghiară Törökbecse sau Aracs, în germană Neu-Betsche sau Aratsch, în română Becșa sau Araci), o localitate în Districtul Banatul Central, Voivodina. Mănăstirea a fost ridicată probabil în secolul al XIII-lea. Narațiunea are drept final sosirea unui turc călare, care caută capra și, știindu-i secretul, o deschide, ia banii și pleacă cu ei⁹.

Arheologul Trogmayer Ottó, de la muzeul din Szeged, a clarificat în studiul menționat și datele referitoare la dimensiunile crucii monolitice de la Cenadul Unguresc. Crucea are o înălțime de 290 de cm, dintre care 120 de cm reprezintă partea superioară, neîngropată. Brațul orizontal al crucii de piatră are 95 cm.

În decursul secolelor, terenul din jurul crucii a fost de multe ori săpat, scotocit de căutătorii de comori, încât nu se poate spune dacă inițial a fost vorba de un mormânt. S-ar putea totuși ca această cruce să fi făcut parte dintr-un cimitir, căci la câteva zeci de metri de locul în care se află în prezent crucea, cu ocazia executării unor lucrări la drumuri, în anii 1975, au fost descoperite gropi cu rămășițe umane.

Trogmayer Ottó consideră că monumentul monolitic datează de la începutul secolului al XIV-lea. Acele rămășițe umane descoperite la mică distanță de cruce sunt datate și ele în perioada respectivă. Materialul din care este cioplită crucea de la Cenad nu a putut fi găsit în împrejurimi, deoarece în Câmpia Maghiară nu sunt astfel de cariere. Geologul Ravasz Csaba a identificat faptul că piatra din care a fost cioplită crucea și care are la bază cuarț, biotit și muscovit există în două areale din Europa: în Alpii Elveției și în Carpații sudici. Probabil că din Carpați a fost adusă crucea, fie deja cioplită, fie sub formă de bloc, transportul făcându-se cu pluta, pe Mureș, apoi pe pârâul Belez, astăzi dispărut. Este definită ca monolitică deoarece este constituită dintr-o singură bucată, fiind cioplită prin îndepărtarea celorlalte părți ale unui bloc de piatră, nu prin asamblarea unor elemente cioplite separat. Inscricție cu nume sau an nu mai putem ști dacă a existat pe cruce. Astfel, adevărata funcție pe care a avut-o și motivele pentru care a fost transportată aici, de la distanță considerabilă, e puțin probabil că le vom cunoaște vreodată. Dar legendele țesute în jurul ei precum și faptul că a devenit un simbol al Cenadului Unguresc rămân elemente care contribuie la construirea identității acestor locuri.

8 <http://www.formula-as.ro/2004/630/societate-37/povesti-cu-aur-si-comori-5302>

9 <http://www.kisorosoz.org/aracs/kecske.htm>

Dr. Florin Zamfir

(Variaș)

Românii din Periam și primele lor instituții, întemeiate după Marea Unire

Înfrângerea Austro-Ungariei în Primul Război Mondial a însemnat dispariția acestui imperiu de pe harta Europei, iar politica de deznaționalizare a monarhiei dualiste nu a putut fi dusă până la ultima consecință. Aplicarea principiului autodeterminării popoarelor, reglementată prin tratatele de pace încheiate între anii 1919-1920, a determinat noi configurații statale în centrul și sud-estul Europei. Două treimi din Banat revine României și, pentru prima dată, majoritatea covârșitoare a românilor este cuprinsă între granițele aceluiași stat. Conform datelor recensământului din anul 1930, populația județului Timiș-Torontal era de 499.443 locuitori, structurată etnic în felul următor: 37,6 % români, 34,9 % germani, 15,4 % maghiari, 5,8 % sârbi și croați, 6,3 % alții¹. Județul Timiș-Torontal era format din părți ale fostelor comitate ungare, Timiș și Torontal, care reveniseră României prin tratatele de pace. În comitatul Timiș românii fuseseră majoritari, nu însă și în Torontal. După cum se observă din statistica prezentată, românii aveau o majoritate relativă în județul Timiș-Torontal. În anul 1930, acesta era împărțit în 10 plăși, conduse de prim-pretori, care erau reprezentanți ai prefectului în teritoriu². Configurația acestora este redată în imaginea de mai jos.

1 Vasile Dudaș (coordonator), *Din cronologia județului Timiș, ediția a 2-a*, Editura Orizonturi Universitare, Timișoara, 2006, p. 210.

2 R. Rusu, *Organizarea spațiului geografic în Banat*, Editura Mirton, Timișoara, 2007, p. 227.

O statistică din anul 1932, referitoare la structura ocupațională, ne dezvăluie faptul că românii se aflau într-o poziție numerică inferioară față de celelalte naționalități ale județului, în ce privește practicarea profesiilor neagricole.

Profesia ¹	Total	Români		Alte naționalități	
		Județul Timiș-Torontal	Timișoara	Județul Timiș-Torontal	Timișoara
Medici	325	35	53	110	127
Medici veterinari	32	4	-	28	-
F a r - maciști	44	4	-	40	-
Notari	173	81	-	92	-
Avocați	326	37	97	40	152
F u n c - ționari particulari	2.842	70	199	600	1.973
Meseriași	6.983	706	310	4.059	1.908
Muncitori	12.587	955	2.023	3.811	5.798

În aceeași perioadă, întreprinderile definitorii pentru viața economică a județului Timiș-Torontal, erau în marea lor majoritate în proprietatea evreilor, germanilor sau maghiarilor.

Proprietari români	Întreprinderi industriale ²		Societăți Anonime		Bănci		Tipografii	
	Proprietari alte naționalități	Proprietari români	Proprietari alte naționalități	Proprietari români	Proprietari alte naționalități	Proprietari români	Proprietari alte naționalități	
	7	323	14	299	19	52	5	27

După parcurgerea situațiilor statistice putem concluziona că în județul Timiș-Torontal, în perioada inter-

belică, românii aveau o majoritate numerică relativă și stăpâneau teritoriul doar din punct de vedere politic, căci viața economică era dominată de celelalte naționalități conlocuitoare. Menținerea românilor într-o poziție de inferioritate economică, cu ocupații predominant agricole, caracteristică perioadei dualismului austro-ungar, s-a perpetuat și după ce Banatul a intrat în componența statului român. Foarte atente să nu încalce tratatele internaționale semnate după Primul Război Mondial, autoritățile române au acordat un sprijin destul de discret conaționalilor aflați în teritoriile cu populație multietnică. Un serios disconfort au resimțit mai ales românii din localitățile în care majoritatea populației era reprezentată de alte etnii. Aici lupta pentru limbă și cultură românească, pentru înființarea unor instituții naționale, precum școala sau biserica, nu a fost deloc ușoară, chiar dacă aceste teritorii se aflau între granițele statului român. Conflictelor politice între principalele partide susținute de electoratul timișean în perioada interbelică, Partidul Național Liberal și Partidul Național Țărănesc³, au consumat energiile liderilor locali, în detrimentul întăririi elementului românesc la granița de vest a țării. În bazele electorale ale acestor partide se aflau și reprezentanți ai minorităților naționale, fapt care a determinat destule concesii față de naționalitățile conlocuitoare, ajungându-se nu de puține ori la situații de discriminare pozitivă a acestora. Această stare de lucruri a fost întreținută și de atitudinea duplicitară a unor reprezentanți ai autorităților locale, care deși mandatau statul român în teritoriu, erau mai mult interesați de bunăstarea materială personală, decât de destinul națiunii din care făceau parte. Pe de altă parte, putem afirma că naționalitățile din Banat au avut o tradiție a respectului reciproc și a schimbului de valori pragmatic, dar totodată și-au definit cu precizie teritoriul, erau reticente și chiar ostile la încălcări ale acestuia de către alte elemente etnice, repudiind interferențele cu alte neamuri și practicând un soi de autarhie etnică. Iar excepțiile care au existat, desigur, nu au făcut decât să întărească această regulă. Integrarea Banatului în statul român și administrația românească centralizată au trezit temeri în rândul naționalităților conlocuitoare, legate de pătrunderea elementului românesc în rândurile acesteia și de distrugerea echilibrului etnic existent.

Cei mai mulți dintre românii care locuiau în Periamul acelor vremuri aveau o situație materială precară, nu dispuneau de gospodăria proprie și nu erau proprietari de pământ, fiind angajați ca servitori, vieri⁴ sau zilieri la proprietarii șvabi.

După introducerea administrației românești, s-au așezat în comună o serie de intelectuali români între care se numără: dr. Gheorghe Lația, preotul Grigore Vermeșan, prim-pretorul dr. Liviu Luțai, notarul comunal Isac Isacu, învățătorul Ștefan Mihăilescu, profesorul suplinitor de la gimnaziu, Savu Oarșea. Ei au pus bazele primelor instituții românești de educație și cultură, prin intermediul cărora

3 I. Munteanu, R. Munteanu, *Timiș-Monografie*, Editura Măriștea, Timișoara, 1998, p. 67.

4 Îngrijitori, păzitori de vie.

viața românească a început să pulseze în această localitate a județului Timiș-Torontal. Despre doi dintre acești intelectuali, se cuvine să facem câteva precizări suplimentare.

În comuna Periam, până în anii de după Al Doilea Război Mondial majoritatea populației o formau șvabii, etnie de origine germană. Următoarele statistici ilustrează această realitate:

Anul	Români	Germani	Maghiari	Sârbi	Slovaci	Croați	Evrei	Țigani	Alții
1880 ⁵	157	4720	208	67	32	---	---	---	70
1910 ⁴	287	4309	488	98	51	4	---	---	111
1930 ⁵	454	4047	394	65 ⁶	18 ⁷	---	25	138	6 ⁸
1934 ⁹	495	4093	381	---	---	---	---	---	125

Dacă în anul 1880 existau în Periam 157 de români, după 1918 numărul acestora crește, ajungând la 495 în anul 1934. Românii au rămas, totuși, o populație minoritară în această localitate, în perioada interbelică. Primul recensământ oficial făcut după integrarea Banatului la România, în anul 1930, îi include pe evrei și pe țigani. La recensămintele din perioada austro-ungară evreii se declarau maghiari, iar țiganii erau probabil trecuți și ei maghiari sau la categoria alte naționalități.

Gheorghe Lația s-a născut la 1 decembrie 1895 în localitatea Pesac. A urmat școala primară în satul natal, apoi liceul la Brașov⁵. Începe studiul medicinei la Budapesta, dar în anul 1918, în împrejurările generate de sfârșitul Primului Război Mondial și destrămarea Imperiului Austro-Ungar, Gheorghe Lația părăsește capitala maghiară. Alături de doi colegi din Comloș: Aurel Contrea, student la filosofie și Gheorghe Andraș, student la istorie (viitor primar al Timișoarei), trece înot râul Tisa, pentru a reveni în Banat⁶, unde participă, în satul natal, Pesac, la

5 Gh. I. Demian, *op. cit.*, p. 56.

6 Aurel Contrea, *Pagini bănățene interbelice*, ediție îngrijită de Florin Contrea: <http://bibliotecagratiuitaonline.com/about/aurel-contrea-„pagini-banatenne“-interbelice/>

constituirea comitetului național local și a gărzii românești. Continuă studiile de medicină la Cluj, după care primește o bursă la Roma, unde obține doctoratul în medicină în anul 1921⁷. În timp ce se afla în „Cetatea eternă”, împreună cu Aurel Contrea înaintează un apel către comitetul societății „Dacia Traiană”, pentru înființarea unei catedre de limba și literatura română la Universitatea din Roma⁸. În anul 1931 și-a desăvârșit studiile cu o licență în drept la București⁹. Activitatea profesională a îmbinat-o armonios cu cea social-culturală și politică. A fost membru al societății „Tinerimea din Nordul Banatului” și s-a angajat politic, devenind membru al Partidului Național Liberal. A militat pentru integrarea Banatului la România și pentru drepturile politice și culturale ale românilor din Banatul sârbesc și din Valea Timocului¹⁰. În plan politic, a îndeplinit funcția de președinte al Partidului Național Liberal din plasa Periam¹¹. În guvernarea P.N.L., dintre anii 1933-1937, a îndeplinit funcțiile de consilier județean și de primar al comunei Periam¹².

În anii interbelici, în locuința dr. Gheorghe Lația a funcționat un cabinet medical privat¹³. În rubrica de publicitate din ziarul „Santinela”, se menționau serviciile de care beneficiau pacienții acestui cabinet: tratament pentru 8-9 boli interne nervoase și intervenții chirurgicale¹⁴. Într-o adunare a fruntașilor din plasa Periam, care a avut loc la sediul Preturii în data de 20 februarie 1934, Gheorghe Lația a luat inițiativa construirii unui spital în comuna Periam¹⁵. Propunerea lui s-a materializat, dar clădirea construită în zona dinspre Sânpetru-Mare a localității nu a servit niciodată scopului inițial, ci ca dispensar. În perioada regimului comunist, ca medic de circumscripție, a tratat cu profesionalism și devotament atât muncitorii de la Fabrica de pălării din Periam, cât și de la alte întreprinderi locale¹⁶.

Gheorghe Lația a fost căsătorit cu Danița (născută Cirici), sora avocatului dr. Mihailo Cirici din Variaș. Au avut împreună un fiu, Horațiu-Pompiliu-Ovidiu-Decebal, născut la 24.09.1924 în Periam, dublu licențiat: inginer agronom și jurist și care a funcționat ca notar public o lungă perioadă de timp¹⁷.

Gheorghe Lația s-a stins din viață în anul 1974, la Periam, lăsând în urmă o rodnică și complexă activitate: profesională, social-culturală, politică, precum și întocmiri pentru realizarea cărora a pus mult suflet și energie: biserica ortodoxă și școala primară românească.

Ștefan Mihăilescu s-a născut la 20 noiembrie 1894 în comuna Băbiciu din județul Romanați, ca fiu al preotului

7 Gh. I. Demian, *op. cit.*, p. 56.

8 Aurel Contrea, *Pagini bănățene interbelice...*

9 Gh. I. Demian, *op. cit.*, p. 56.

10 Aurel Contrea, *Pagini bănățene interbelice...*

11 *Santinela*, Periam, III, 1933, nr. 2, din 5 martie.

12 Gh. I. Demian, *op. cit.*, p. 56.

13 Elisabeth Krohn, *ERINNERUNGEN an Perjamosch* (manuscris), p. 203.

14 *Santinela*, Periam, III, 1933, nr. 2, din 5 martie.

15 *Santinela*, Periam, VIII, 1934, nr. 15-16, din 1 martie.

16 *Ibidem*.

17 Liubomir Stepanov, *O personalitate marcantă a Variașului: avocatul dr. Mihailo Cirici (1899-1971)* - manuscris.

Coman Mihăilescu din comuna Vaideeni – Vâlcea. După terminarea școlii primare în localitatea natală, Ștefan Mihăilescu a urmat studiile gimnaziale în Caracal și Râmnicu-Vâlcea, apoi a absolvit școala normală din Buzău. A participat, ca ofițer, la războiul pentru întregirea națională, fiind demobilizat în 1918, an în care ocupă postul de învățător la Vaideeni – Vâlcea. În anul 1924 se transferă la Periam, unde devine pionierul ridicării materiale și culturale a românilor. Datorită meritelor sale ca ostaș și ca promotor cultural, este decorat cu „Medalia comemorativă de război 1916-1918”, decorația rusească „Sfântul Stanislav” și „Meritul cultural pentru școală”. Ștefan Mihăilescu a îndeplinit funcția de director al școlii românești din Periam, precum și pe aceea de revizor școlar (inspector al școlilor primare). După dobândirea unui statut social onorabil, aflat la vârsta deplinei maturități, Ștefan Mihăilescu se căsătorește cu Elisabeta Medveșan, la 21 ianuarie 1934. Cununia religioasă a avut loc în biserica ortodoxă, la a cărei înființare contribuise și el, iar sărbătorirea importantului eveniment din viața dascălului român s-a desfășurat în sala mare a hotelului „Dacia”, situat în centrul localității. Cu această ocazie, Ștefan Mihăilescu primește telegrame de felicitare de la ministrul învățământului, dr. Constantin Angelescu, și de la prefectul de Timiș-Torontal, dr. Dimitrie Nistor¹⁸. Dascălul care a pus bazele școlii primare românești din Periam a rămas în localitate până spre sfârșitul deceniului cinci, al secolului trecut. Plecarea învățătorului din Periam, în perioada de început a regimului comunist, s-a realizat în împrejurări neelucidate încă, iar informațiile ulterioare despre el lipsesc.

Medicul Gh. Lația și învățătorul Ștefan Mihăilescu, au contribuit, alături de intelectualii români din Periam, menționați anterior, la fundarea unor instituții naționale în această localitate văduvită de viață românească, în perioada de dinainte de Marea Unire. Astfel, la 9 noiembrie 1924, o adunare ținută în sala Primăriei, prezidată de protopopul dr. Ștefan Cioroianu, hotărăște înființarea parohiei ortodoxe române la Periam. Până atunci, românii din această comună fuseseră afiliați la parohia ortodoxă sârbă din Sânpetru-Mare. Se formează un comitet parohial prezidat de dr. Gheorghe Lația și având ca membri pe primprezătorul Liviu Luțai, notarul Isac Isacu, agronomul Constantin Belințeanu, profesorul Savu Oarșea, învățătorul Ștefan Mihăilescu, preotul Ioan Pop, agricultorii: Lazăr Mioc, Ioan Rusin și Todor Maxa. La adunarea de fundare a acestei importante instituții naționale românești, Primăria s-a obligat să aloce pământul necesar atât pentru biserică, cât și pentru școala românească. Până la edificarea unui lăcaș de cult, preotul Grigore Vermeșan a oficiat slujbele religioase în localul școlii.

Despre evoluția învățământului în limba română, în localitate, avem următoarele date. Din anul 1912 funcționa în Periam o școală superioară civică de băieți (în actuala clădire a Liceului Teoretic), cu limba de predare maghiară. Din anul 1919, această instituție s-a transformat în școală cu limba de predare germană. Preluarea formală a clădirii acestei școli de către statul român a avut loc la data de 14 ianu-

18 *Santinela*, Periam, VIII, 1934, nr. 13-14, din 24 ianuarie și 4 februarie.

ce accente de descentralizare, oferea o mai mare putere autorităților locale, facilitându-le astfel misiunea aceluia care doreau desființarea școlii românești din Periam.

Sub presiunea partidului maghiar, comitetul școlar este atacat și reclamat pentru diferite fapte. Având probabil informații unilaterale și influențat de interese politice, ministrul Banatului, Sever Bocu, intervine pe lângă „Casa Școalelor”, care dă ordin de dizolvare a acestui comitet și de alegere a altuia. Noul organ de conducere al școlii va fi compus din primpretorul Sever Mladin, preotul catolic Lichtenberg, conducătorul partidului maghiar din Periam, Ladislau Harner, în majoritate din unguri, care nu aveau copii la școala românească. Chiar și copiii primpretorului urmau cursurile școlii confesionale germane. Prin urmare, acest comitet școlar nu reprezenta o soluție viabilă pentru rezolvarea problemelor școlii românești. Mai mult, acest comitet reușește să obțină de la ministrul Sever Bocu suspendarea învățătorului Mihăilescu, trimiterea lui la comisia de disciplină, cerându-se și transferarea lui din comună³⁹.

În legătură cu modul în care a decurs alegerea noului comitet școlar, ziarul „Renașterea” din Timișoara, în numărul său din 3 noiembrie 1929, scria următoarele, sub titlul: „Grave nemulțumiri la Periam”: „Zilele trecute s-a ținut în comuna Periam, constituirea comitetului școlar al școlii primare de stat. Ne parvine știrea că adunarea generală a decurs cu călcarea în picioare a tuturor dispozițiilor legii și regulamentului asupra comitetelor școlare. În schimb autoritățile au adus jandarmi și voinici cu boți, care să înlocuiască legea. Toate dezbaterile au decurs în limba maghiară, deși erau prezenți atât șefii autorităților locale, precum și o mulțime de locuitori români. Suntem informați, că alegătorii români, în frunte cu dr. G. Lația, au făcut apel împotriva acestei constituirii rușinoase. Cerem d-lui prefect dr. Cigăreanu, președintele comitetului școlar județean, să respecte legalitatea și să nimicească alegerea, care este o pată pe suveranitatea neamului nostru.”⁴⁰

În înlocuirea comitetului școlar din Periam, se întrezărește disputa politică între țărăniști și liberali. După ce au ajuns la putere, țărăniștii au vrut, probabil, să facă unele schimbări care să satisfacă clientela lor politică și între acestea a intrat și înlocuirea comitetului școlar din Periam. Problema era însă mult mai gravă în acest caz, deoarece se pune și problema înlocuirii școlii românești cu o școală maghiară. Chestiunea a făcut obiectul unor articole care au apărut și în presa centrală din București. Ziarul „Universul”, în numărul său din 28 octombrie 1929, sub titlul „O școală românească transformată în școală maghiară” scria: „Ar părea de necrezut așa ceva. Totuși faptele ne-o dovedesc cu prisosință. Istoria școlii românești din Periam, o comună în centrul minoritar spre granița bănățeană, e un capitol de luptă și rezistență a românilor de acolo împotriva asalturilor minoritarilor

39 Gh. I. Demian, *op. cit.*, p. 65-66.

40 *Renașterea*, Timișoara, 1929, 3 noiembrie, apud Gh. I. Demian, *op. cit.*, p. 65-66.

de a transforma școala românească în școală maghiară. Școala împreună cu biserica românească de acolo au fost înființate în 1924, cu mari sacrificii de trei tineri care porniseră cu entuziasm să facă operă românească spre graniță: învățătorul Ștefan Mihăilescu, preotul Gr. Vermeșanu și dr. Gh. Lația. Școala funcționa admirabil. 62 de elevi români o frecventau zi de zi. Alături de biserică, școala însemna un nucleu de viață românească, cu manifestări culturale, ce nu plăceau maghiarilor, deși populația conlocuitoare cu românii sunt șvabii iar nicidecum maghiarii. Puținii maghiari de acolo nu vedeau cu ochi buni o școală românească în Periam. Și și-au pus în gând s-o nimicească. Campanii peste campanii, sprijinite și de unele autorități, s-au dezlănțuit sistematic împotriva școlii românești. Fruntașii maghiari din Timișoara au prezentat niște statistici false, doar vor putea dovedi că în Periam există populație maghiară numeroasă și să transforme școala românească în maghiară. De câte ori dosarul acestei chestiuni a fost trimis de organele școlare, învățătorul Ștefan Mihăilescu a trebuit să-și dea avizul. Dar învățătorul, cum era și firec, a opinat că Periam fiind un sat cu populație românească și șvabească în majoritate, nu-și are locul o școală maghiară acolo. Atât a trebuit. Învățătorul școlii a fost înlăturat, iar comitetul școlar în frunte cu medicul român Gh. Lația și preotul Vermeșanu, dizolvat. În locul lor a fost ales un comitet maghiar, format din pretorul Sever Mladin și dr. Hernet, care au cerut în adunarea generală de la 20 octombrie a.c., transformarea școlii românești în școală maghiară. Așa a fost răsplătită râvna celor trei români intelectuali din satul de graniță. Care sunt autoritățile școlare care au îngăduit asemenea procedeu? Știe ministerul instrucției despre cazul acesta? Poate îngădui nimicirea unei școlii românești pe simple compromisuri electorale, ce s-ar fi făcut între fruntașii maghiari din Timișoara și politicienii lipsiți de simțul răspunderii și al datoriei față de românii de pe graniță? Credem că domnul ministru Costăchescu are datoria să rezolve chestiunea aceasta, așa cum cer interesele școlii românești.”⁴¹

Nu putem înțelege patosul naționalist al limbajului ziarelor acelei epoci, dacă nu ne transpunem în acea perioadă istorică. Ea urma după mai mulți ani de guvernare maghiară a Banatului, iar politica de deznaționalizare dusă de guvernele de la Budapesta era încă vie în conștiința românilor din Banat și Transilvania. Maghiarii încercaseră să rezolve problema deficitului demografic pe care îl aveau, prin maghiarizarea etniilor de pe cuprinsul Ungariei. Desigur, pe teritoriul statului român era firec să existe învățământ în limba română, chiar acolo unde românii erau minoritari. Dar argumentul demografic, al numărului de români din Periam, susținut în articolul de presă din ziarul „Universul”, nu este atât de consistent, din moment ce privind recensământul populației din 1930, dacă a fost corect efectuat, ne arată că românii erau doar cu 60 mai mulți ca maghiarii. În epocă se practica mai degrabă un nihilism etnic, cu rădăcini de dinainte de 1918.

41 *Universul*, București, XXXXVI, 1929, nr. 250, din 28 octombrie.

În noiembrie 1929 Mihăilescu este judecat de comisia de disciplină și achitat, însă reintegrarea sa pe post întârzie. Între timp, un ordin ministerial, 655/930 din 23 ianuarie, îi cerea să se transfere în altă localitate, dar învățătorul român refuză. În curând sosește ordinul de reintegrare a dascălului din Periam, dar se pare că, prin intervenția partidului maghiar pe lângă Sever Bocu, Mihăilescu este suspendat din nou. Aflând de acest fapt, Ministerul instrucției dispune, prin ordinul nr. 16762 din 1930, încă o dată reintegrarea învățătorului român, începând cu data de 17 aprilie 1930 și achitarea tuturor drepturilor salariale din perioada suspendării.

În ziua când Ștefan Mihăilescu trebuia să-și ia postul în primire, în data de 17 mai 1930, reprezentanți ai partidului maghiar din Periam, în frunte cu primpretorul Mladin, cer audiență la Sever Bocu, care a doua zi îl trimite din partea Directoratului, în anchetă, pe inspectorul Cioată.

Cu ocazia inspecției, primpretorul organizează o adunare la care participă și un grup de lucrători unguri de la fabricile din Periam. Aceștia protestează împotriva repunerii pe post a lui Mihăilescu și recurg chiar la acte de violență împotriva învățătorului. Inspectorul Cioată le solicită să facă reclamații în scris, la adresa dascălului, dar aceștia susțin că doresc doar plecarea lui Mihăilescu din localitate, deoarece este împotriva școlii maghiare. În caz contrar, ei amenință că nu-și vor mai lăsa copiii la școala românească.

Raportându-i-se despre desfășurarea anchetei la Periam, Sever Bocu ia hotărârea să-l suspende din nou pe învățător, începând cu data de 27 mai 1930. În aceste condiții, Ștefan Mihăilescu solicită telegrafic audiență la Sever Bocu, pentru a-i explica personal cauzele situației conflictuale din Periam. Audiența i se aprobă, dar în același timp apar zvonuri, întreținute, se pare, și de presa locală („Banater Deutsche Zeitung”), că învățătorul ar încerca să-l asasineze pe directorul ministerial. După ce a trecut printr-o percheziție corporală, învățătorul Mihăilescu a fost primit de Sever Bocu, care i-a ascultat explicațiile, dar pentru a se convinge de situația reală din Periam, îl mai trimite încă o dată pe inspectorul Cioată în anchetă. Raportul inspectorului, realizat după cercetarea la fața locului, prezintă activitatea educativă, socială și culturală a învățătorului din Periam, pusă în slujba comunității românești și, de asemenea, surprinde temerile curentului „maghiarofil” din localitate, față de expansiunea vieții românești în acest colț de țară. De data aceasta, Sever Bocu pune în prim-plan interesul național, înaintea celui de partid și dispune reintegrarea lui Ștefan Mihăilescu pe post⁴².

În perioada 1933-1937 a revenit la conducerea țării un guvern liberal, care le-a redat medicului Gheorghe Lația și învățătorului Mihăilescu speranța că activitatea lor nu va mai fi obstrucționată și că se vor bucura de mai mult sprijin în proiectele de viitor. În anul 1933 școala primară din Periam (a cărei construcție fusese finalizată încă din 1928), este inaugurată festiv în prezența ministrului învățământului, dr. Constantin Angelescu⁴³, a altor oficialități județene și

42 Gh. I. Demian, *op. cit.*, p. 67-70.

43 De numele lui Constantin Angelescu se leagă înființarea aces-

te locale⁴⁴. În 1933 românii aveau în Periam 270 de gospodării, iar numărul elevilor școlii primare românești ajungea la 125 de băieți și fete⁴⁵. Din anul 1925-1926, se adăugase și clasa a V-a la această școală, iar din anul 1931-1932 se înființase și clasa a VII-a⁴⁶. Vechiul comitet școlar a fost repus în funcție, acționând pentru sprijinirea materială și morală a școlii. Mai târziu, datorită creșterii numărului de elevi, se aprobă al doilea post de învățător la școala românească⁴⁷.

Până la urmă rațiunea a învins patimile, iar viața românească și-a făcut loc în Periam, alături de viața celorlalte naționalități conlocuitoare. Generațiile de azi, care au găsit o altă realitate politică, etnică și culturală în Banat, trebuie să știe că până la mijlocul secolului al XX-lea, acest spațiu a fost o „Europă în miniatură”, în care mai multe naționalități și-au găsit un rost și aveau sentimentul că sunt acasă. Nu sunt adeptul idealizării relațiilor interetnice de pe aceste meleaguri, dar pot să afirm că în pofida unor tensiuni inerente, legate de locuirea în același spațiu, naționalitățile de aici au învățat arta conviețuirii și a concreșterii, cea care le-a permis păstrarea conștiinței de sine, a identității și totodată neignorarea și respectarea alterității.

(Footnotes)

1 T. Topliceanu, *Românii și minoritarii din județul Timiș-Torontal*, în „*Revista Institutului Social Banat-Crișana*”, Timișoara, II, 1934, nr. 10-12, din iulie-decembrie, p. 80-83; Gh. I. Demian, *Problema românească în Banat*, Editura Ziarului Santinela, Timișoara, 1936, p.43; 51.

2 C. Stoicănescu, *Un aspect al vieții naționale și economice la frontiera de vest*, în „*Revista Institutului Social Banat-Crișana*”, Timișoara, IV, 1936, nr.15, din aprilie-iunie, p. 23.

3 I. Munteanu, *Banatul istoric, 1867-1918*, vol. I, *Așezările. Populația*, Editura Excelsior Art, Timișoara, 2006, p. 383.

4 *Ibidem*.

5 Karl F. Waldner, *Perjamosch, Die Geschichte einer donauschwäbischen Dorfgemeinschaft*, Homburg-Schwarzenbach, 1977, p. 90.

6 În recensământ sunt trecuți sârbi-croați-sloveni.

7 În recensământ sunt trecuți chehi-slovaci.

8 Între care 4 ruși, un polonez și o persoană de altă naționalitate.

9 I. Negru, *Pierdem și pământul*, în „*Revista Institutului Social Banat-Crișana*”, Timișoara, IV, 1936, nr. 16, din octombrie-decembrie, p. 36.

tei școli. S-a așteptat, probabil, revenirea la putere a liberalilor și a profesorului Angelescu în fruntea ministerului, pentru a se face inaugurarea festivă a clădirii școlare.

44 Anni Engelmann, *Schulmeister Johann Konrad Staub und seine Nachfolger*, în „*Unser Heimatbuch*”, Ingelheim, 1998, p. 93. 45 Gh. I. Demian, *op. cit.*, p. 70; În lucrarea aflată în manuscris: Sigrid Ana-Kuhn, *O scurtă istorie a învățământului din comuna Periam* (2012), se afirmă că în perioada 1926-1943 numărul elevilor români a variat între 43 și 98 de elevi.

46 Sigrid Ana-Kuhn, *op. cit.*

47 Gh. I. Demian, *op. cit.*, p. 70.

a fost făcută treptat, prin ridicarea unor fortificații și așezări pe teritoriile ocupate. Considerăm că cele două fortificații au făcut parte din sistemul de cetăți, în perioada secolelor XII-XIII, având rolul de a administra teritoriile din împrejurimi. Însă, în prima parte a veacului XIII-lea, întreaga provincie era ocupată și cele două centre și-au pierdut importanța strategică, prin urmare, în contextul în care n-au fost distruse de invazia mongolă, ele au intrat în cadrul domeniilor nobiliare²⁷. Fortificațiile care le-au luat locul sunt identificate în zona colinară, la Buza Turcului și undeva la poalele Semenicului, în apropiere de Reșița²⁸. Desigur, în discuție sunt cetatea Cuiești și cetatea Bârzavei, care în perioada secolelor XIV-XV s-au remarcat ca centre ale districtelor omonime. Acestea constituie mărturii ale avansării maghiarilor până în depresiunea Reșiței, fapt ce a însemnat finalizarea cuceririi teritoriilor montane. Stabilirea momentului în care teritoriile aflate la poalele Semenicului au intrat în componența regatului Sfântului Ștefan este dificil de realizat, în lipsa unor informații documentare și arheologice concrete. Dacă, în cazul cetății Bârzava avem informații doar din deceniul opt al secolului al XIII-lea, despre cetatea Cuiești se afirmă că prezintă toate caracteristicile fortificațiilor de zid, din secolele XIII-XIV²⁹.

c) Depresiunea Oraviței. Fără îndoială și acest teritoriu făcea parte, în jurul anului 1000, din ducatul lui Achtum, ca mai apoi să intre în stăpânirea coroanei maghiare. Cea mai importantă așezare a acestei depresiuni a fost identificată la Ilidia, unde în zona dealului Oblia au fost excavate ruinele unei cetăți, mai exact ale unui turn-locuință, din a doua jumătate a secolului al XII-lea³⁰. Despre fortificație s-a afirmat că reprezintă rezultatul unei duble înrâuriri, atât a tehnicilor apusene, cât și a tipurilor de fortificații militare bizantine de la Belgrad, Branicevo sau Vidin.

După unele interpretări, izvoarele scrise ar sugera că cetățile Ilidia-Oblia și Cuvin, împreună cu toate pertinențele lor au fost cucerite de maghiari, din mâna bizantinilor, în anul 1182. Trei ani mai târziu acestea ar fi reprezentat dota matrimonială a Margaretei, fiica regelui Bela al III-lea (1172-1196), la căsătoria cu împăratul Isac al II-lea Angelos (1185-1195/1203-1204)³¹. Pe de altă parte domeniile fortificației sunt menționate de un document emis la 30 martie 1223³², care menționează că posesiunile i-au fost dăruite prințesei de către fratele său, Andrei al II-lea (1205-1235).

Pentru a clarifica situația se cuvine să identificăm momentul în care teritoriul dintre Dunăre și Munții Aninei a intrat în stăpânirea Imperiului Bizantin. Desigur, în atenția noastră vor fi evenimentele militare din anii

27 D. Țeicu, *op. cit.*, în *Banatica*, 16/2003, nr.1, p. 349-353.

28 Idem, *Arheologia satului*, p. 21-23.

29 *Ibidem*, p. 22.

30 *Ibidem*, p. 77-79.

31 *Ibidem*, p. 79-81.

32 DIR, C, I, p. 197.

1166 și 1141-1155, însă urme și mărturii ale prezenței bizantine nu au fost atestate pe teritoriul Banatului³³. Mai mult, turnul-locuință de la Ilidia-Oblia a fost datat pe baza unui inventar ce cuprindea un pinten cu spin, o monedă de la regele Ștefan al III-lea (1162-1172) și un denar de Salzburg, de la mijlocul secolului al XII-lea³⁴. Astfel, prezența autorității bizantine în acest spațiu rămâne doar o presupunere în contextul în care toate mărturiile sugerează continuitatea stăpânirii maghiare. De aceea considerăm că cetatea de la Ilidia a făcut parte din sistemul de cetăți arpadian, iar funcționalitatea sa a fost asigurată de populația autohtonă.

5.3.b. Dezagregarea sistemului de cetăți arpadian

Includerea populației românești în cadrul sistemului de cetăți, construit de regalitatea arpadiană, nu reprezintă un subiect nou pentru literatura de specialitate. În perioada interbelică, cercetătorul Dinu Arion acorda un întreg capitol din lucrarea sa cnezilor de cetăți care, în opinia sa, constituiau o stare socială distinctă în Ungaria³⁵. Opiniile sale sunt destul de pertinente, dar calitatea studiului său este afectată de confuzia dintre iobagii cetăților, pertinențele cetăților arpadiene și cnezi înnobilați, nobilii români și districtele românești. Autorul nu face nicio distincție între cnezii cetăților, în calitate de iobagi ai cetății și cnezii nobili din secolele XIV-XV. De asemenea, districtele românești, din aceste veacuri reprezentau dependențele și domeniile fortificațiilor și invers. De fapt, Dinu Arion nu sesizează metamorfozele instituționale și sociale, de la cumpăna secolelor XIII-XIV, din interiorul bazinului Carpatic. Opinia sa nu este singulară, ci se regăsește la mulți istorici români, cu toate că istoriografia românească a urmărit cu neîncredere ipotezele formulate de cercetători maghiari cu privire la identitatea iobăgimii de cetăți.

Pentru început se cuvine să definim sistemul de fortificații arpadian și componentele sale, pentru a reliefa toate consecințele sociale resimțite odată cu dezmembrarea sa. Potrivit opiniei unanime acest organism reprezenta totalitatea cetăților, fortificațiilor și a centrelor de putere, orânduie să asigure funcționalitatea regatului Ungariei în primele sale secole și care, în același timp, reprezenta liantul și puntea de legătură dintre coroană și supuși. Până la începutul secolului al XIII-lea întreg spațiul bănățean va fi integrat în sfera de activitate a sistemului de fortificații, care va influența desfășurarea vieții sociale și administrative prin intermediul instituțiilor sale. Însă, în atenția noastră rămân doar cetățile și zona colinară și montană, situată în partea estică a provinciei.

33 I. Barnea, P. Diaconu, *Structuri politice la Dunărea de Jos. Români și pecenego-cumanii până la mijlocul secolului al XIII-lea*, în *Istoria Românilor*, vol. III, p. 385-387.

34 D. Țeicu, *Arheologia satului*, p. 77.

35 D. C. Arion, *op. cit.*, p. 199-225.

Iobagii și cnezii cetăților. Potrivit lui Engel Pál, cetatea cu toate anexele și pertinențele sale era deservită de o ierarhie socială la baza căreia se aflau iobagii cetăților și *castrensi*. Primii sunt considerați o elită privilegiată, a cărui rol principal era de natură militară, dar libertatea lor era una relativă, deoarece se consideră că erau obligați să slujească în permanență cetatea³⁶. Spre deosebire de aceștia, *castrensi* erau locuitori liberi, de pe teritoriul cetății, fără atribuții militare, care se ocupau cu agricultura, dar care erau obligați să întreprindă diferite slujbe și să-i întrețină pe iobagi și pe superiori lor. Despre ei se mai afirmă că dețineau proprietăți pe care puteau să le lase moștenire sau că „posedau în obște pământul satului”³⁷. Istoricul maghiar consideră că ambele stări descind din două categorii sociale ce au viețuit, în veacul al XI-lea: viteji „liberi” și oamenii de rând, liberi³⁸.

Zsoldos Attila nuanțează condiția socială a iobagilor cetății, precizând că statutul lor privilegiat era valid doar între hotarele cetății, fiind astfel inferior celui al servienților regali sau al nobilimii provinciale³⁹. De asemenea, acest istoric afirmă că, în perioada arpadiană, termenul *iobagio* desemna, în unele cazuri, persoanele care dețineau anumite slujbe sau care se numărau în ierarhia militară a cetății. Această dovadă l-a determinat să afirme că aceștia erau străbunii iobagilor cetății, al căror statut era definit de dreptul asupra proprietății, în calitate de moștenitori ai soldaților cu funcții militare din cetăți⁴⁰.

Adrian Andrei Rusu susține și el existența unei stări intermediare între servi și liberi, pe care o identifică cu condiționarii regelui și o denumește pătura „*iobagilor de castre*”⁴¹. Potrivit opiniei sale, această categorie socială era foarte asemănătoare cnezilor de pe teritoriul cetăților. Același aspect a fost remarcat anterior de istoricul Bonis György, care aprecia că datorită valențelor războinice, cnezii și voievozii români au cunoscut o ascensiune rapidă în rândul stărilor sociale superioare, prin intermediul domeniilor patronate de cetăți⁴².

Radu Popa recunoștea, cu unele rezerve, similitudinile dintre cnezi și iobagii de cetate, în urma informațiilor documentare referitoare la Țara Hațegului⁴³. Asemenea lui, Avram Andea afirmă despre cnezii din districtul Caransebeș că erau iobagi de cetate⁴⁴.

Stratificarea socială a nobilimii românești este prezentată de Ioan Drăgan, dar fără a înfățișa o anumită ordine ierarhică. Istoricul clujean s-a mulțumit să-i enumere pe „nobilii de rând, fruntașii, aleșii,

36 P. Engel, *Regatul Sfântului Ștefan*, p. 97-98.

37 *Ibidem*.

38 *Ibidem*.

39 A. Zsoldos, *A szent király szabadjai. Fejezetek a várjobbágság történetéből*, Budapest, 1999, p. 13.

40 *Ibidem*, p. 24-26.

41 A. A. Rusu, *Castelarea Carpatică*, p. 425.

42 Gy. Bonis, *Hűbériség és rendiség*, p. 277-278.

43 R. Popa, *Țara Hațegului*, p. 198.

44 A. Andea, *Banatul cnezial până la înstăpânirea habsburgică (1718)*, Reșița, 1996, p. 133.

baronii și magnații, „literați” sau nobilimea de robă, nobilii orășeni”, după care îi menționează pe nobilii condiționari, unde se regăsesc: cnezii, voievozii și boierii făgărășeni⁴⁵. Desigur, atenția ne este atrasă de ultima categorie, din care îi excludem pe boierii din Făgăraș, care nu prezintă interes pentru studiul de față. Așadar, autorul consideră că voievozii și cnezii reprezentau acea nobilime condiționară de care vorbește și Adrian Andrei Rusu, și care s-a aflat sub autoritatea cetăților. De asemenea, afirmă că voievozii și cnezii cu statut nobiliar descindeau din categoria oamenilor cetății, din perioada arpadiană⁴⁶. Evident, silogismul pe care autorul nu l-a mai amintit, susține includerea românilor în cadrul sistemului de cetăți.

Maria Holban a redat în detaliu categoriile cnezimii iobage, aducând în discuție documente din secolul al XIV-lea⁴⁷, însă a ignorat procesul de includere a românilor în sistemul de fortificații arpadian. Atitudinea dânzei față de acest subiect nu reprezintă o excepție, fiind o deprindere obișnuită în rândul istoricilor români. Abia recent, problema a fost dezbătută de Adrian Rusu, care, referindu-se la Transilvania, susține că integrarea românilor în acest organism a debutat în secolul al XI-lea⁴⁸. Astfel, cetățile au fost ridicate pentru a-i supraveghea pe români și pentru a beneficia de potențialul lor material și social, iar analog s-au desfășurat colonizările rurale, stimulate tocmai de aceste centre politice, în apropierea cărora au apărut așezările. Acestea, în majoritatea cazurilor, s-au născut din „colonia șantierului de lucru”⁴⁹.

Luând ca reper acest punct de vedere nu este greu să ne imaginăm recrutarea românilor din zonele colinare și montane ale Banatului și implicarea lor în procesul de construcție al cetăților, care vor avea rolul de a asigura stăpânirea maghiară și implicit valorificarea resurselor materiale și umane din teritoriile ocupate.

Totuși, includerea românilor în cadrul sistemului de cetăți a însemnat prejudicierea statutului cnezial, cea ce a determinat ca posesorii săi să devină niște condiționari, așa cum consideră Adrian Andrei Rusu. Din acest moment posesia pământului era legitimată de plățirea unor taxe, precum dijma (decima) din animale mici, îndeplinirea îndatoririlor militare și prestarea retribuțiilor materiale, indispensabile cetăților⁵⁰. În anul 1482, aflăm despre cnezii de pe domeniul cetății Hunedoara că erau scutiți din vechime de plata tuturor dărilor, cu excepția slujbei desfășurate la cetate⁵¹. Cnezii de Temeșel, cu toate că au fost înnobilați, au fost nevoiți

45 I. Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440-1514*, București, 2000, p. 117.

46 *Ibidem*, p. 210.

47 *Cronica*, p. 226.

48 *Castelarea Carpatică*, p. 94-95.

49 *Ibidem*, p. 427-428.

50 I. Drăgan, *Nobilimea*, p. 156.

51 I. Pataki, *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea. Studiu și documente*, București, 1973, p. 128.

să plătească castelanilor cetății Mehadia, pentru fiecare sesie din satul Râu Hidegu (Pathak), 3 groși în ziua Sfântului Mihail și cincizecimea la Sfântul Gheorghe⁵².

Cea mai însemnată schimbare este legată, fără îndoială, de îngrădirea libertății de mobilitate, o caracteristică principală a iobăgimii de cetate⁵³. Cnezii rămâneau pe teritoriul cetății, iar achiziția de noi posesiuni precum și strămutarea pe domenii exterioare rămâneau obturate. Un document interesant aduce la lumină existența unor cutume legate de dreptul de strămutare al cnezilor din comitatul Timiș⁵⁴. Nu știm dacă fiecare unitate administrativă de pe suprafața regatului beneficia de asemenea drepturi sau obiceiuri proprii, dar apreciem că acest cod de legi îi privea pe români, numeroși în spațiul timișan. Cea mai facilă ipoteză presupune identificarea lui *ius valachicum*, dar contrar așteptărilor nu putem cataloga aceste reguli comitatense drept cutume specifice societății românești, ci atribuim apartenența lor autorităților maghiare, care au condiționat relația cu supuși beneficiari ai unei organizări socio-culturale distincte, de un set de norme și valori.

Desigur, exemple prezentate mai sus sunt târzii, iar contextul nu mai corespunde secolelor XII-XIII, însă relațiile vasalice sunt identice. Cele mai recente opinii ale istoriografiei maghiare apreciază că iobagii de cetate s-au constituit ca stare socială, în urma pierderii libertății de către soldații Sfântului Ștefan⁵⁵. Procesul social prin care acei *miles*, ai regelui întemeietor, și-au legat destinele de cel al proprietății sau al cetății în care slujeau, debutează la sfârșitul secolului al XI-lea, dar prima mențiune a unor „*iobagiones castri*” datează din anul 1163⁵⁶. Din acest motiv, următoarele două secole reprezintă perioada de consacrare și răspândire a stării sociale, intermediară între servienți regali și slugi.

Ipoteza corespunde într-o anumită măsură cu opiniile istoricilor români, care susțin că geneza cnezilor de cetate, ca stare socială, a avut loc în veacul al XIII-lea, cu toate că informații concrete despre aceștia provin din secolul următor⁵⁷.

Denumirile prin care sunt identificați în documentele din această perioadă variază de la simpla mențiune de „*iobagi regali*”, până la expresii mai cuprinzătoare precum „*cnezi iobagi regali*”, „*cnezi ai cetăților*” sau „*cnezii ai districtelor de cetăți*”⁵⁸. Exemplele din urmă dovedesc apariția unei construcții etimologice prin unificarea a două concepte: cnezi și iobagii cetăților; dar din punct de vedere instituțional este atestată contopirea unei stări a regatului cu un

element al ierarhiei etnico-sociale propriu românilor⁵⁹. În fond există aceeași pătură socială, căreia i s-au adăugat caracteristici etnice.

Despre „*kenezus iobagio regalis*”, amintiți într-o proscricție palatinală din mai 1370, Maria Holban susține că sunt acei cnezi care viețuiau pe domeniul regelui și care nu reprezentau categoria servilă din secolul al XIV-lea, ci erau iobagi de cetate⁶⁰. În ceea ce privește statutul cnezilor iobagi, distinsa savantă a optat pentru o clasificare în funcție de apartenența la domeniul nobiliar sau dependența de fortificație. Potrivit opiniei sale, cei din prima categorie, cu toate că și-au mai păstrat vechile atribuții judiciare și fiscale, au devenit familiari ai stăpânilor⁶¹. În privința cnezilor aflați pe moșiile cetăților există unele particularități. Pe lângă faptul că și-au conservat majoritatea atribuțiilor prevăzute de *ius valachicum*, ei nu mai răspundeau în fața unui stăpân social, ci a unuia politic. Acest aspect le oferea posibilitatea ca, în calitate de iobagi ai cetății, să fie împroprietăriți de către coroană, pentru anumite merite, și astfel puteau accede în rândul nobilimii.

Exemplul cnezilor de Temeșel este grăitor și în acest caz. În calitate de locuitori ai districtului cetății Mehadia, ei au fost înnoilați, în anul 1387, de banul de Severin, Ștefan Losonczy, cu posesiunea regală Valea⁶². Privilegiul specifica că cei înnoilați stăpâneau moșia conform dreptului de proprietate al cnezilor⁶³. Semnificativă rămâne informația potrivit căreia satul Valea (Patak) făcea parte din proprietatea coroanei, fiind astfel sub administrația cetății. Drept urmare constatăm că ieșirea cnezilor din sistemul de cetăți arpadian era însoțită de transformarea unor porțiuni din domeniul funciar regal în adevărate feude⁶⁴, însă în cazul iobagilor regali acestea deveneau posesiuni private.

Observațiile noastre se opresc asupra așa numiților „cnezi ai districtelor de cetăți”, identificați drept iobagi ai cetăților sau condiționari ai regelui. Nu contestăm acest aspect, însă dorim să atragem atenția asupra unor realități specifice districtelor românești. Prin „districtele de cetăți” definim o parte a domeniilor aflate în proprietatea cetăților, deoarece aceeași mențiune este utilizată, cu anumite ocazii pentru denumirea formațiunilor teritoriale românești, beneficiare de privilegii sau a instituțiilor administrative. Astfel, dacă vom defini o unitate administrativă drept district de cetate, întregul context impune noi lămuriri cu privire la cnezimea prezentă între hotarele sale. Nu-i vom denumi, prin urmare, pe cnezii districtelor drept iobagi ai

59 *Ibidem*, p. 425.

60 Cronica, p. 226.

61 M. Holban, *op. cit.*, în *Studii și Materiale de Istorie Medie*, II/1957, p. 412-413.

62 HD I/2, p. 300, nr. 240.

63 C-tin Feneșan, *op. cit.*, în *Banatica*, 5/1979, p. 268.

64 În cazul cnezimii înnoilate utilizarea acestui concept nu poate fi eronat, cu toate că recunoaștem prevalența lui pentru spațiul occidental.

cetăților, pentru că în interiorul formațiunilor teritoriale, românești statutul lor corespunde nobilimii, în calitate de membri ai instituțiilor administrative.

Literatura de specialitate românească a avansat o ipoteză generală cu privire la integrarea populației românești în sistemul de fortificații, prin care a încercat să contureze, într-o imagine distinctă, statutul cnezatelor și al districtelor românești. Potrivit acestui punct de vedere cnezatele românești nu au fost afectate de schimbările sistemului arpadian, ci au fost integrate în aceeași formă arhaică, fără nicio modificare substanțială, iar rezultatul unor asemenea premise a fost afirmarea continuității normelor de organizare administrative premaghiare. Pe de altă parte, orice ipoteză care ar contesta această construcție de idei, realizată încă de primele studii dedicate subiectului, ar fi interpretată ca o contestare a continuității românești și prin urmare o prezentare într-o lumină mai favorabilă a teoriei roesleriene și a variantelor sale. Însă punerea sub semnul întrebării a ipotezei privind continuitatea cnezială nu are nicio legătură cu spațiul de constituire al poporului român și implicit cu teoria continuității de locuire, deoarece identitatea instituțiilor nu este rezumată doar de caracteristici etnice.

În ultima perioadă s-au înregistrat abateri de la această optică, chiar în direcția opusă, unii istorici acordând un rol important participării românilor la istoria cetăților din secolele XIII-XIV. Astfel, pentru o mare parte a cnezimii, această realitate a însemnat „recunoașterea și prelungirea unui statut privilegiat (pe teritoriul castelanilor regale și nobiliare)”⁶⁵. Această opinie, cu toate că este veridică, sugerează, din punct de vedere juridic, că sistemul de cetăți a reprezentat pentru români recunoașterea propriei ierarhii sociale. Adică, cnezii și-au păstrat aceleași atribuții, de judecători și conducători militari ai membrilor oștii.

Chiar dacă nu beneficiem de dovezi concrete, nu subscriem acestei ipoteze. În primul rând statutul iobagilor de cetăți nu putea asigura o asemenea autoritate care, prin impunerea ierarhiei politice celei etnico-sociale, a fost transferată comitelui și castelanului. De altfel, nu este exclus ca același proces să fi modificat realitățile din interiorul societății românești, determinând posibilitatea ca și alți membri ai obștilor sătești să acceadă în rândul iobăgimii de cetate. Nu este greșit să considerăm că în această perioadă s-a constituit o nouă cnezime pe fondul general de metamorfoze social-politice, dar care, prin denumire, și-a conservat identitatea etnică.

Închegarea sistemului de cetăți a impus cnezatelor o serie de modificări și transformări. Statutul lor politic a suferit cea mai importantă schimbare, urmat apoi de conversia caracterului privat. Dreptul de proprietate cnezial a fost obturat de apariția dreptului feudal al cetății, dar nu a fost anulat. În cea ce privește caracterul politic considerăm că acesta se diminuează într-o formă considerabilă în urma cuceririi maghiare.

65 *Castelarea Carpatică*, p. 434.

Tuturor acestor preschimbări li se adaugă cele de natură spațială, care reprezintă un aspect esențial pentru înțelegerea întregului proces de metamorfoze instituționale. Evident, dimensiunile geografice ale cnezatelor în calitate de proprietăți funciare au cunoscut modificări periodice de la un veac la altul, însă prin constituirea sistemului de fortificații acestea s-au micșorat, divizându-se. Astfel, proporțiile cnezatelor din secolul al X-lea nu au corespuns cu cele din secolul al XIII-lea sau cu dimensiunile districtelor românești din veacul al XV-lea.

Nobilimea românească și noile instituții. Totuși, nu deținem mărturii incontestabile pentru a susține că majoritatea cnezilor au fost cooptați în cadrul sistemului de cetăți. Izvoarele dovedesc că pătura socială a oamenilor liberi, cu drept de proprietate, a existat pe tot parcursul regatului arpadian. Atât legile sfinților regi, cât și documentele notariale păstrează informații despre această stare ale cărei proporții rămân necunoscute.

Plecând de la premisa că, după cucerire, autoritățile politice au îngăduit dreptul de stăpânire românesc, apreciem că o parte dintre cnezi și-a păstrat vechile posesiuni și atribuții, însă doar aceia care au rămas în afara domeniului cetății.

După cum menționam mai sus, teritoriul cuprins între Mureș, Tisa, Dunăre și coasta vestică a Meridionalilor a fost ocupat treptat de către coroana maghiară. Din zona de câmpie, centrele de putere s-au extins spre regiunile colinare și depresionare, pentru ca, până la sfârșitul secolului al XII-lea, întregul spațiu să ajungă sub dominația sa. În mijlocul unei populații omogen românești cetățile au avut rolul de a constitui domeniul regal și de a-l proteja cu ajutorul garnizoanelor, formate din iobagi. Însă sistemul de fortificații nu era prevăzut pentru schimbarea radicală a realităților sociale din zonă, ci pentru asigurarea hotarelor regatului. Contextul a fost favorabil cnezimii, care și-a mai conservat o serie de atribuții, în timp ce o parte a membrilor săi și-au păstrat vechiul statut, încă o anumită perioadă de timp.

O bulă papală din anul 1205 menționează existența unei țări aflate în posesia fiilor lui „*Beleknes*”⁶⁶, care a fost localizată în comitatul Bihor⁶⁷. Alte informații nu deținem despre cnezul Bele sau Belea, care a viețuit probabil în veacul al XII-lea, deoarece la data emiterii documentului, doar fiii săi dețineau calitatea de proprietari. De asemenea, el nu poate fi considerat drept o căpetenie maghiară, datorită simplului fapt că purta titlul de cneaz, iar prin urmare „terra” sau țara pe care o stăpânise odinioară reprezenta, fără îndoială, un cnezat. Probabil realități similare au existat și în Banat, însă datorită parcimoniei documentare nu putem susține acest lucru cu ajutorul exemplurilor.

66 Fejér II, p. 460; DIR, C, I, p. 29.

67 Gy. Bonis, *Hübériség és rendiség*, p. 276; Șt. Pascu, *Contribuțiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII și XIV*, Sibiu, 1944, p. 8-9.

Un alt document care consemnează existența proprietarilor liberi a fost redactat în anul 1268. Privilegiul primit de fiii lui *Chaz* reprezintă mărturia eliberării lor de sub autoritatea cetății Bihor și includerea lor în rândul servienților regali⁶⁸. Chiar dacă nu pot fi considerați români, aflăm că urmașii lor au fost „nobili”, adică oameni liberi cu drept de proprietate, și doar unul dintre ei a devenit iobag al cetății⁶⁹.

Exemplul este relevant pentru a reconstitui etapa lipsă a procesului de integrare a cnezimii românești în sistemul de fortificații arpadian. Potrivit acestei mărturii o parte dintre cnezi au intrat, din proprie inițiativă, în slujba cetății, din motive pe care le putem doar presupune. Amenințarea pierderii tuturor stăpânirilor sau intenția de a-și asigura propriile posesiuni a determinat categoria proprietarilor români să opteze pentru conservarea propriului statut, în contextul instaurării unei autorități străine, atât din punct de vedere etnic, cât și cultural.

Pentru Attila Zsoldos, același document este important deoarece dovedește că accederea în rândul iobagilor de cetate însemna pierderea libertății inițiale, chiar și în cazul „nobililor”⁷⁰. Evident, compensarea acestui „deficit social” era realizată prin păstrarea posesiunilor și, în parte, a vechilor atribuții. În calitate de iobagi, cnezii și-au conservat competențele militare, devenind subalternii autorităților politice. În cea ce privește competențele judiciare, considerăm că au fost diminuate, fie s-au rezumat la relația specifică dintre stăpân și slujitori.

Zorii unei noi ierarhizări sociale se întrezăresc în secolul al XIII-lea, atunci când statutul iobagilor de cetate cunoaște o regresie treptată. Acest fapt reprezintă urmarea directă a procesului de dezmembrare a sistemului de fortificații, care a debutat odată cu micșorarea domeniului cetăților. Înobilirea constantă a iobagilor de cetăți și ascensiunea servienților regali determină apariția unei noi stări sociale, care va modela după propria înfățișare majoritatea instituțiilor.

Pentru cnezime acest moment reprezintă oportunitatea de a-și recăpăta treptat vechile atribuții, însă într-o formă metamorfozată. După cum remarcă Maria Holban, unii dintre cnezi vor deveni intermediari între noii stăpâni și țărani, iar alții vor urma destinele oamenilor lor, deveniți iobagi⁷¹. Însă prima categorie nu va supraviețui decât câteva generații, topindu-se în marea masă a celor care serveau în calitate de „coadă de topor în mâna stăpânilor”⁷².

Totuși, o altă pătură socială a românilor ajunge să fie înobilată, pentru slujbele depuse în favoarea coroanei și, prin urmare, să fie integrată în starea

privilegiaților, generic numită nobilime⁷³. Ioan Drăgan contestă disoluția finală a instituției cneziale, datorită contaminării sale de către nobilimea regatului, deoarece apreciază că nobilimea română prezintă niște caracteristici distincte, specifice unui „anume tip de nobilime de țară”⁷⁴. Astfel, ar exista o ierarhie subiectivă a statutului nobiliar, rezumată la trei categorii: nobili adevărați, nobili români și nobili condiționari. Cei din mijloc constituiau o treaptă intermediară între cnezat și nobilitate, singura lor deosebire constând în obligațiile față de cetatea de sub care s-au desprins⁷⁵.

Nu cunoaștem momentul în care cnezimea românească a început să fie înobilată, însă primele mărturii provin din același secol al XIII-lea. În anul 1256, Iacob Gerlicze, unul dintre exponenții cnezimii bănățene, era împroprietărit de regele Bela al IV-lea cu o moșie, pentru meritele sale militare, evidențiate în conflictul cu tătarii, pe râul Sajo⁷⁶. Din aceeași categorie socială proveneau și familiile Măciș și Mătnic⁷⁷. Descendența cnezială a primilor este binecunoscută, iar despre cei din urmă unele opinii sugerează că predecesorii lor au primit posesiuni încă din partea regelui Bela al IV-lea⁷⁸. În lipsa unor mărturii concrete, Ligia Boldea⁷⁹ este îndreptățită să pună sub semnul întrebării această ipoteză, dar indiferent de veridicitatea descendenței cnezilor de Mătnic, fenomenul surprins anunța consacrarea nobilimii provinciale și totodată decăderea sistemului de fortificații.

Desigur, la baza tuturor acestor transformări se află noua relație dintre proprietar și domeniul funciar. Caracterul alodial pe care-l vor încuba posesiunile acordate de coroană îi va asigura proprietarului drepturi administrative și politice, facilitându-i intervenția indirectă în problemele interne ale țării.

Pe de altă parte, procesul de înobilare al iobagilor a afectat dimensiunile domeniilor de cetăți, care se vor diminua constant, lezând la rândul lor aparatul administrativ al acestora. În calitate de proprietari, servienții regali nu mai răspundeau din punct de vedere juridic și administrativ în fața comitelui de cetate, ci în fața forurilor centrale. Ca urmare, a fost nevoie de constituirea unor instituții care să deservească această categorie socială. Comitatul nobiliar, cu tot cu aparatul său auxiliar, reprezintă cel mai semnificativ exemplu. Juzi nobiliari și vicecomiți, precum și scaunele de judecată comitatense vor individualiza noul mecanism administrativ. Conform unor opinii, dezmembrarea

73 L. Boldea, *Nobilimea*, p. 9-20.

74 I. Drăgan, *Nobilimea*, p. 109, 113.

75 *Ibidem*, p. 209.

76 HD I, p. 278, nr. 205.

77 L. Boldea, *Nobilimea*, p. 248-249, 287-289.

78 Șt. Olteanu, *Un document inedit privind istoria Banatului în secolele XIII-XIV*, în RdI, XVII/1964, nr. V, p. 1144; M. Holban, *În jurul publicării unor documente inedite*, în RdI, XVII/1964, nr. V, p. 781.

79 L. Boldea, *Nobilimea*, p. 290.

sistemului de fortificații a fost accelerat și de numărul mare de privilegii acordate acelor *hospites*, dar și de apariția unei noi relații sociale: familiaritatea⁸⁰.

Realități similare au avut loc și pe teritoriile cu o populație omogen românească. Emanciparea unei părți a cnezimii de sub autoritatea cetăților a determinat creșterea numărului cnezilor înobilați și a proprietarilor liberi, proces al cărui rezultat a fost constituirea unor provincii, comitate sau unități administrative, al căror nume consacrat este: *districtus valahorum*.

Instituțiile care vor asigura funcționarea acestor organisme etnico-administrative vor fi adunările tuturor localnicilor. Adunările nobiliare și cneziale ale districtelor dovedesc că la începutul secolului al XIV-lea, toate stările erau reprezentate, dar odată cu trecerea timpului se vor impune doar cnezimea nobilă și nobilimea română⁸¹. De aceea nu oitem să subliniem că factorii care au determinat formarea districtelor românești nu au fost doar cnezi nobili, ci și cnezii aflați pe domeniile cetăților, împreună cu pătura mai largă a iobagilor români. Fără urmă de îndoială, germenii acestor unități administrative i-au constituit cnezii înobilați și nobilimea română, însă celelalte categorii sociale au asigurat identitatea etnică, românească.

De asemenea, au existat și cauze naturale care au facilitat încheierea acestor formațiuni etnico-teritoriale în zona Munților Banatului: a) distanța apreciabilă față de comitatele vecine⁸²; b) terenul accidentat, care impunea granițe naturale; c) populația omogen românească.

În rândul factorilor care au provocat dezintegrarea sistemului de cetăți poate fi considerată și tendința de omogenizare a stărilor sociale din regat. Astfel, se impune întrebarea dacă pătura iobagilor de cetăți mai exista, sub înfățișarea secolelor anterioare, în epoca angevină, atunci când nobilimea provincială constituia sursa socială, indispensabilă pentru funcționarea noilor instituții? Desigur, nu putem lua în discuție dispariția, peste noapte, a unei categorii sociale din cadrul unei societăți medievale, ale cărei caracteristici impuneau oricărei schimbări amprenta veacurilor. Presupunerea noastră nu este singulară, deoarece mai multe opinii au susținut dănuirea iobagilor de cetate, chiar și în secolul al XVI-lea⁸³.

Cu toată uniformizarea și omogenizarea socială impusă de angevini și continuată, apoi, de către urmașii lor, urmele păturii sociale, constituite în vremea Sfântului Ștefan, transpar în decretul regelui Matia, din anul 1467, unde constatăm că nobilii cetăților nu erau incluși în rândul nobilimii regatului, neapartenând astfel stărilor privilegiate⁸⁴. Condiția lor pare similară

80 A. Zsoldos, *A szent király szabadjai*, p. 158-161.

81 I. A. Pop, *Instituții medievale*, p. 124-125.

82 În cazul districtului Ilidia și a comitatul Caraș acest aspect nu este verificat.

83 I. Pataki, *Domeniul Hunedoara*, p. 66-70; A. A. Rusu, *Castelarea Carpatică*, p. 425-427.

84 DRH II, p. 165-166: „*Nobiles autem regni intelligentur, qui*

cnezimii iobage sau cnezilor de cetate și prin extensie, iobăgimii de cetate.

În concluzie subscriem și noi ipotezei potrivit căreia iobagii cetăților nu au dispărut complet în perioada ulterioară dinastiei arpadiene, ci au continuat să existe, cel puțin pe teritoriul districtelor bănățene, acolo unde cnezii iobagi și cnezii nobili au perpetuat vechile cutume ale populației românești, transpuse prin prisma unor instituții maghiare.

5.4. Provinciile, comitate, districte și domenii funciare.

Istoricii au semnalat, încă înainte de publicarea primelor corpusuri de documente referitoare la așezările și instituțiile bănățene, numărul mare de toponime asociate cu termenul „*districtus*”⁸⁵. Discrepanța s-a evidențiat în raport cu celelalte zone și provincii ale regatului Ungariei, unde numărul unităților teritoriale care au fost denumite districte a fost sensibil mai redus. S-au emis mai multe opinii cu privire la această cifră, unii istorici susținând că în Banatul Medieval au existat 23 de districte⁸⁶, dar cea mai populară opinie a fost cea a academicianului Ștefan Pascu, care identifica 33 de districte, poziționate îndeosebi în partea estică a provinciei⁸⁷. Numărul pare infim față de însemnările lui Ioan Hațegan, care enumeră, pentru perioada secolelor XIV-XVI, existența a cca. 34 de districte⁸⁸, în afara celor opt privilegiate⁸⁹. Desigur, cunoscutul istoric bănățean a însumat toate toponimele distanțate în timp și spațiu, care au fost catalogate, în primul rând de izvoarele documentare și, apoi, de către istoriografie drept *districtus*. În privința unui singur aspect a existat o ipoteză general valabilă și anume că doar opt districte românești au fost privilegiate.

Însă, așa cum s-a afirmat deseori, numărul districtelor românești a fost mai mare, dar pentru identificarea lor se cuvine cercetarea critică a izvoarelor, precum și a termenului *districtus*, a contextului în care a fost utilizat și analizarea valențelor sinonimice care i-au fost atribuite.

După opinia noastră, termenul *districtus* era uzitat, în general, pentru denumirea unor teritorii mai mult sau mai puțin delimitate geografic. Potrivit informațiilor documentare, înțelesul său putea varia, individualizând proprietățile private, iar în același timp

habent meram nobilitatem a regibus seu privilegium nobilitatis huiusmodi, sive tales sub nomine regio, sive sub ecclesiis, sive sub quacunque alia iurisdictione degant. Alii autem omnes solvant, sive sint nobiles castrenses sive prediales ecclesiarum qui non habent privilegium nobilitatis a regibus...”

85 Á. Bárány, *Temesvármegye*, p. 81-83.

86 Gh. Cotoșman, *op. cit.*, în RISBC, XII/1944, p. 22.

87 Șt. Pascu, *Voievodatul IV*, p. 40.

88 I. Hațegan, *Habitat și populație în Banat (secolele XI-XX)*, Timișoara, 2003, p. 85; Sebeș și Caran sunt menționate separat.

89 Mulțumim pe această cale distinsului istoric care ne-a pus la dispoziție arhiva personală cu privire la districtele bănățene.

desemna comitate sau provincii. În anumite situații cei care redactau actele erau destul de preciși în ceea ce privește atribuirea denumirilor, astfel că vom scoate din context erorile de scriere. Prin urmare, vom analiza o serie de toponime, întâlnite pe teritoriul provinciei bănățene, cărora le-a fost atașat termenul *districtus*.

a) *Districtus* – domeniu funciar, privat.

O mențiune păstrată într-un document emis în anul 1428 i-a atras atenția istoricului Ioan Hațegan, deoarece localiza o posesiune numită *Chermasink*, în *Chernolch Wideky*, din comitatul Caraș⁹⁰. În contextul prezentat, prin această formulă de cancelarie se subînțelege că respectiva așezare era situată într-o *provincia*, termen foarte apropiat de înțelesul cuvântului *district*, de care este diferențiat printr-o sinonimie parțială. În limba maghiară semnificația principală a termenului *vidék* este aceea de regiune, ținut, împrejurime și în cele din urmă provincie⁹¹. Fără mențiunea în *comitatu Crassoviensis* ar fi existat tentația de a cataloga toponimul drept *district* sau chiar comitat, inițiativă care, în situația dată, s-ar fi dovedit hazardată. În primul rând cuvintele enumerate mai sus nu pot denumi o unitate administrativă, cu excepția provinciei care reprezintă o unitate teritorială bine definită. De asemenea, circumstanțele în care a fost utilizată această formulă sugerează că notarul prefera să localizeze așezările într-un spațiu mai larg, de-a lungul văilor, râurilor sau pe suprafața ținuturilor⁹². În concluzie considerăm că, fără existența altor mărturii, toponimul *Chernolch* nu este un *district* în înțelesul administrativ al termenului.

Situația este asemănătoare în cazul toponimelor Berecsău și *Chewreg* care, spre deosebire de exemplul de mai sus, sunt denumite *districtus*. Consemnarea lor are loc în preajma revoltelor împotriva lui Sigismund de Luxemburg, provocate de frații Horvathy, care au reușit să atragă de partea lor o parte a nobilimii bănățene. Localizarea celor două toponime nu întâmpină nicio dificultate, astfel că Berecsău era o așezare care făcea parte din comitatul Timiș, în timp ce *Chewreg/Csörög/Čerević* era situat în ținutul Srem⁹³. Inedită rămâne numirea lor drept *districte*, fără ca alt document să mai confirme această realitate, în afara celui emis la 17 octombrie 1387⁹⁴. Relatarea evenimentelor, care au făcut mărturia fidelității nobililor Tereszteny, răsplătită cu așezarea *Chama* din comitatul Timiș⁹⁵, nu s-a datorat acestora, ci notarilor de la curtea regelui. Incertitudinea poate fi lămurită doar dacă acceptăm faptul că, prin termenul *districtus*, notarii curiei au denumit niște

zone sau împrejurimile unor așezări și nu au identificat subunități administrative din interiorul comitatelor sau alte formațiuni distincte din punct de vedere teritorial.

Istoricul maghiar Turchaniy enumera, în rândul *districtelor* românești, domeniul denumit *Fülöpköve* sau *Piatra lui Filip*, care ar fi existat din vremea regilor arpadieni. Moșia a fost localizată în stânga Mureșului, în comitatul Arad, iar numărul satelor aflate în cadrul său erau aproximativ zece⁹⁶. În lipsa unor mărturii concrete nu putem avansa nicio ipoteză cu privire la această opinie.

Listele papale, din anul 1333, consemnează așezarea Bay în rândul localităților poziționate în arhidiaconatul de Caraș⁹⁷. La începutul secolului al XIV-lea, această localitate se afla în proprietatea lui Mihai Hanko, locuitor din Kassa, iar în anul 1407 a fost dăruită lui Filippo Scolari, împreună cu moșiile Zederjes și Berini. Doi ani mai târziu, regele Sigismund de Luxemburg acordă comitelui de Timiș privilegiul asupra celor trei posesiuni, care era donate împreună cu vămile, satele, pertinențele și *districtele* lor⁹⁸. Potrivit lui Milleker așezarea s-a aflat la nord-vest de Reșița Română, unde pe malul stâng al Bârzavei există locul numit Băiănița, care putea funcționa, în perioada respectivă ca loc de vamă⁹⁹. Privilegiul din anul 1409 cuprinde câteva transumpturi, în care regăsim mențiunile referitoare la *districtul* satului, dar reprezintă singurul document care atestă acest apelativ pentru localitatea Bay. Însă, după cum putem citi în rândurile sale, nu așezarea, ci domeniul (*possessio*) beneficia de un *district*¹⁰⁰, situație ce lămurește problema legată de existența vreunei individualități teritoriale. Astfel, termenul *districtus* este sinonim, în acest caz, cu *pertinencio* și *possessio*.

Documentul păstrează mențiuni și despre așezarea Zederyes, donată și ea cu tot cu *districtul* său. Primele informații despre această localitate provin din anul 1374. Milleker susținea că, în anul 1383, era proprietatea lui Bartolomeu din Omor, sub formă de *possessio*. Acesta a fost nevoit să ceară judecata reginei deoarece Hanko, locuitor din Kassa, împreună cu fiul său, au ocupat pe nedrept așezarea. Procesul a continuat în fața curiei regale ani de zile după moartea lui Bartolomeu, sora sa Ecaterina revendicând proprietatea. În anul 1388, Mihai, fiul lui Hanko, este citat în fața judelei țării pentru a-și dovedi, cu ajutorul diplomelor, dreptul asupra posesiunii. Omul regelui se prezintă la Zederjes și face cunoscută dispoziția demnitarului. Cu toate acestea, Mihai nu se prezintă la data stabilită, astfel că judele țării transmite capitlului din Cenad să

96 T. Turchányi, *op. cit.*, p. 256-257.

97 T. Ortway, *Magyarország egyházi földleirása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve*, vol. I, Budapest, 1891, p. 153.

98 G. Wenzel, *Okmánytár Ozorai Pipo történetéhez*, în *Történelmi Tár*, 7/1884, nr. 1-2, p. 25-27, 223-225.

99 F. Milleker, *op. cit.*, p. 66.

100 DL. 87.809.

răspândească în trei târguri vestea amendării sale. Nici la acest apel nu se primește vreun răspuns din partea celui citat, drept urmare Ecaterina de Omor revendică din nou posesiunea, în care este instalată în anul 1390¹⁰¹. Hotărârea judelei țării a fost influențată de faptul că satul Zederjes s-a aflat în apropierea așezării Dench, care aparținea familiei Omor, începând cu anul 1322. Mai târziu, după moartea Ecaterinei, Mihai reușește să reintre în posesia localității, așa cum sugerează donația comitelui Filippo Scolari din anul 1407¹⁰².

Mărturiile care certifică sinonimia dintre cuvintele *districtus* și *possessio* sunt reprezentate de cele două domenii funciare ale familiei Himfy: Remetea și Ersig. Un document emis în iulie 1369, numește cele două toponime drept posesiuni și *districte*¹⁰³. Sinonimia este subliniată mai evident de un al doilea exemplar, unde este consemnată mențiunea „*intra metas et terminos districtuum seu possessionum ipsorum Remete et Egerzeegh vocatum...*”¹⁰⁴. Domeniul Ersig nu avea pentru prima oară o asemenea calitate, deoarece cu câteva luni anterioare era denumit, alături de Comiat, *provincia*¹⁰⁵. În acest act, *districtul* românesc mai este numit și domeniu, însă apreciem că statutul său este distinct, în pofida practicii notarului de a asemăna cele două termene.

Dovada indubitabilă că Remetea și Ersig nu au fost *districte*, fie și într-o etapă primară, este reprezentată de același document care le-a acordat pentru prima dată acest atribut, și care atestă privilegiul primit de Benedict Himfy și frații săi, de a judeca toate fărâdelegile de pe domeniile proprii¹⁰⁶. Dreptul paloșului nu putea fi uzitat de către un nobil sau baron în interiorul unui *district* administrativ, ci doar în interiorul domeniului funciar. Desigur, discuția în legătură cu posibilitatea ca cele două proprietăți să fi fost *districte* românești anterior accederii lor în posesia familiei Himfy poate continua, dar în acest sens nu deținem informații documentare.

O altă proprietate a himfiștilor, Șoșdea, cuprindea, în anul 1406, satul Medveș, numit în limba populară Kenez¹⁰⁷. Redactorul documentului menționa că localitatea se afla în *districtu suo Sasd*, formulare care sugerează că domeniul aparținea celui care a cerut actul scris și anume lui Ștefan Himfy. Din acest motiv *districtul* menționat nu avea vreo importanță administrativă, ci desemna un domeniu funciar.

În apropierea sa era situat un alt *district*, denumit Sculea, ce cuprindea șase sate, în anul 1466¹⁰⁸. Menționarea sa are loc în contextul unei înfrățiri de moșii între familia Macedonia și Ladislau de Dolcz. Din acest motiv considerăm că *districtul* Sculea avea caracterul

101 Krassó III, p. 196-208.

102 F. Milleker, *op. cit.*, p. 129-130.

103 Fejér IX/4, p. 174.

104 Fejér X/1, p. 736.

105 Krassó III, p. 92.

106 Fejér IX/4, p. 174; X/1, p. 736.

107 Krassó III, p. 374.

108 DL. 16.388.

unui domeniu ce urma să fie stăpânit în condiziune¹⁰⁹.

La nord-est de această moșie se aflau posesiunile lui Dan de Duboz, întinse pe o suprafață destul de mare¹¹⁰. Prima mențiune a moșiei provine din anul 1369, când se afla în vecinătatea domeniului Ersig¹¹¹. În această perioadă nu știm cât de mare era proprietatea lui Dan și a fiilor săi și nici în ce împrejurări a fost constituită, cert este că originea lor era română, iar denumirea moșiei, cu ajutorul cuvântului *districtus*, a avut ca urmare includerea sa în rândul *districtelor* românești neprivilegiate¹¹². Însă, un singur document amintește existența *districtului* Duboz, de unde provenea Miko, ucigașul iobagului Radovan¹¹³. Locul crimei și originea făptașului sunt *districtu Dobaz*, dar prin această formulare apreciem că notarul a redat ținutul sau domeniul funciar și nu o zonă teritorială organizată după cutume românești. În pofida acestei opinii – rezultată ca urmare a faptului că Duboz este menționat o singură dată drept *district*, iar în restul consemnărilor are statutul de *possessio* – recunoaștem că multe dintre satele familiei Duboz erau locuite de români ortodocși, așa cum amintea o scrisoarea a papei Ioan al XXIII-lea¹¹⁴.

b) *Districtus* – pertinențele cetății.

Aceste domenii se diferențiau față de restul proprietăților private datorită unor caracteristici funciare proprii. În calitate de pertinențe ale cetăților aveau dimensiuni variate ce puteau fi divizate, determinând formarea altor moșii, iar în același timp reprezentau temelia unor noi unități administrative.

În comitatul Arad este localizat domeniul Zaad sau Zadia, care intră în atenția izvoarelor la începutul secolului al XV-lea, atunci când se afla în proprietatea familiei Lackfy¹¹⁵. În anul 1427 este dăruit familiei Garai, care îl înstrăinează 52 de ani mai târziu, împreună cu cele 14 sate ale sale¹¹⁶. Conform documentului, aceste localități împreună cu târgul omonim constituiau pertinențele cetății Zadia¹¹⁷. Prima mențiune a *districtului*, considerat a fi identic cu cel al cetății arădene¹¹⁸, provine dintr-un transumpt datat în anul 1344¹¹⁹. Ulterior, despre *districtus* Zadia nu mai există nicio informație, iar la sfârșitul secolului următor, cetatea împreună cu pertinențele sale a fost înglobată în domeniul cetății Șoimoș¹²⁰. Moșiile „*Pertinentis Zadiawydik ad ipsum*

109 L. Boldea, *Un secol din evoluția unui domeniu feudal al Banatului de câmpie: Domeniul familiei nobile Danciu de Macedonia*, în AB, s.n., XVIII/2010, p. 125.

110 L. Magina, *op. cit.*, în *Banatica*, 20/2010, p. 22-31.

111 Krassó III, p. 90.

112 Șt. Pascu, *Voievodatul IV*, p. 60.

113 Temes, p. 438.

114 Zs. V, p. 65, nr. 33.

115 *Magyar Királyság*.

116 T. Turchányi, *op. cit.*, p. 255-256.

117 Krassó III, p. 448.

118 I. Hațegan, *Habitat*, p. 85.

119 L. Blazovich, L. Géczi, *A Telegdiék pere 1568-1572*, în *Dél-Alföldi évszázadok*, 6/1995, Szeged, p. 148.

120 *Magyar Királyság*.

castrum Solmos vna cum oppido Zadya” figurează într-un transumpt din 8 decembrie 1506, în rândul proprietăților dăruite de Vladislav al II-lea văduvei și fiicei lui Ioan Corvin¹²¹. Chiar dacă toponimul sugerează existența unui ținut numit Zadia, acesta nu avea alt statut decât cel de pertinență a castrului. Totuși, documentul atestă că printre numeroasele posesiuni ale cetății se număra și un district denumit *Chwch*. În ce măsură poate fi identificat acesta din urmă cu teritoriul anex al castrului Șoimoș, unde erau situate șase sate, în anul 1440¹²², rămâne de stabilit într-o cercetare ulterioară. În cea ce privește districtul Zadia, nu deținem, încă mărturii concludente pentru al include în rândul districtelor românești, neprivilegiate.

Un alt district de cetate a fost consemnat în Caraș, în anul 1437. Pe teritoriul comitatului este semnalată posesiunea sau districtul *Zenthlazlo* (Sfântul Ladislav)¹²³, însă localizarea așezării nu este certă. Potrivit lui Csánki, satul propriu-zis se afla în Timiș¹²⁴, astfel că identificarea moșiei drept o posibilă pertinență a cetății Sfântul Ladislav, din apropierea Dunării, pare a fi varianta cea mai plauzibilă, însă nici în acest sens nu există informații documentare concludente.

Izvoarele consemnează o singură dată districtul *Haram*, unde, în anul 1444, era situat un târg românesc pustiu, numit *Keowzeg*¹²⁵. În lipsa altor informații documentare considerăm că districtul menționat reprezenta o pertinență a cetății omonime. O altă mărturie, din anul 1473 atestă existența comitatului Haram¹²⁶. Pesty Figyes considera că această unitate administrativă se regăsea între comitatele mici ale regatului Ungariei, care au fost constituite târziu și au dispărut brusc. Astfel, Haram s-a format prin desprinderea de comitatul Caraș, probabil la finele secolului al XIV-lea, atunci când vicecomiții cărășeni nu mai dețineau castelania cetății localizate la Banatska Palanca¹²⁷. Istoricul maghiar recunoaște că niciun izvor nu amintește existența vreunui comite sau vicecomite de Haram, însă, cu toate acestea, considerăm că cea mai mare dovadă a faptului că acest comitat a existat la un moment dat este mențiunea legată de niște delegați ai săi, trimiși la congregația generală, din anul 1499, ce a fost întrunită la Rákos¹²⁸. Pe urmele lui Ștefan Pascu, istoricul bănățean Dumitru Țeicu nu aduce în discuție posibilitatea existenței unui astfel de comitat, în schimb susține că cetatea Haram a fost centrul unui district românesc¹²⁹.

Considerăm, fără urmă de îndoială, că este dificil de dovedit existența unei unități administrative, în

condițiile în care instituțiile sale componente nu sunt menționate de niciun izvor istoric, iar singura aserțiune care ar sprijini această ipoteză este reprezentată de termenul *comitatus*, atașat o singură dată toponimului Haram. Pe de altă parte știm că acest termen poate fi sinonim cu *districtus*, așa cum sugerează informațiile documentare, și astfel opinia ce susține identificarea unui district la gura de vărsare a Carașului pare mult mai veridică. Totuși, parcimonia izvoarelor privitoare la acest subiect îngreunează avansarea unei ipoteze incontestabile.

Cu totul diferită este situația în cazul cetății Chery. În conscripția privitoare la numărul oamenilor trimiși să lucreze la repararea cetății Orșova, orașul era consemnat separat de districtul Chery, acesta din urmă participând cu un număr dublu de muncitori¹³⁰. Probabil în această perioadă reprezenta doar domeniul orașului, în contextul în care cetatea este atestată abia începând cu anul 1443¹³¹. În lipsa informațiilor documentare, ipoteza potrivit căreia Chery a reprezentat un district românesc rămâne fără nicio susținere, mai ales că mențiunile ulterioare îi conferă caracteristicile unei proprietăți private¹³².

La sfârșitul secolului al XIV-lea *possessio Chery*, împreună cu statele și pertinențele, a fost dăruit banului Ștefan Kórógyi¹³³. Se pare că moșia a rămas în proprietatea acestei familii cel puțin 60 de ani¹³⁴, însă la începutul lui septembrie 1405 congregația generală a comitatului Timiș îi făcea dreptate lui *Ivan slauus in districtu Chery*¹³⁵, iar un an mai târziu unul dintre cei aflați în proces cu nobilii de Beel se numea Ivan de *districtu Chery*¹³⁶. Este posibil să fie vorba de aceeași persoană, care potrivit primului document avea condiția de rob sau iobag lipsit de drepturi, cert este că el provenea din interiorul unui district căruia suntem tentați să-i atribuim un caracter administrativ, însă în discuție era vorba despre domeniul familiei Kórógyi, căreia îi este atribuit *castelum*—ul din secolul următor¹³⁷. Ipoteza este confirmată și de dimensiunile sale alternante, atunci când în 1459 beneficia de 62 de sate, 14 ani mai târziu 23, iar la începutul secolului al XVI-lea 31 de sate¹³⁸.

Potrivit actului de danie al comitelui Nicolae Marcali, cetatea Timișoara beneficia de un district la sfârșitul secolului al XIV-lea, iar în paralel ar fi existat câte un district în comitatele Timiș și Caraș¹³⁹. Modul de redactare a documentului este identic cu cel care păstrează singura însemnare despre *districtul Berecsău* și se încadrează într-un tipar des utilizat de cancelarie,

121 DL. 37.791.

122 T. Turchányi, *op. cit.*, p. 257.

123 Krassó III, p. 360.

124 D. Csánki, (CD).

125 *Ibidem*.

126 *Ibidem*.

127 F. Pesty, *Az eltűnt régi vármegyék*, vol. I, Budapesta, 1880, p. 416.

128 *Ibidem*, p. 421.

129 D. Țeicu, *Banatul Montan*, p. 444-445.

130 DRH, C, XIV, p. 238.

131 *Archontológia*, (CD).

132 Șt. Pascu, *Voievodatul IV*, p. 59.

133 Temes, p. 174, 215.

134 *Magyar Királyság*.

135 Temes, p. 357.

136 Temes, p. 384-385.

137 *Archontológia*, (CD).

138 Șt. Pascu, *Voievodatul IV*, p. 59.

139 Temes, p. 264-265.

prin care erau înșiruite meritele celui care urma să fie înproprietărit. În acest context putem dovedi mult mai limpede că termenul *districtus* este folosit cu înțelesul de ținut, regiune sau împrejurime.

Istoricul Turchányi considera că cetatea Jdioara a beneficiat, înaintea districtului Lugoj, în apropierea căruia se afla, de pertinențe și domenii. Astfel, fortificația ar fi deținut un district propriu, care nu era românesc și care, în anul 1444, cuprindea mai multe așezări¹⁴⁰. Însă, niciun document nu atestă existența districtului Jdioara, iar presupunerea autorului se întemeiază pe hotărârea lui Iancu de Hunedoara de a scoate proprietățile nobililor români de sub autoritatea cetății și de a le transfera districtului Sebeș¹⁴¹.

După cum menționăm mai sus, domeniul sau districtul unei cetăți regale diferă de districtul-moșie nobiliar, datorită caracterului administrativ pe care îl poate dobândi, odată cu constituirea instituțiilor locale. Considerăm că prima etapă a unui asemenea proces este reprezentată de apariția nobilimii. Spre deosebire, domeniul nobiliar nu poate constitui un teritoriu administrativ și poate fi fragmentat sau mărit în funcție de destinul proprietarului său.

c) *Districtus* – Posesiunea orașului și a târgului.

Deosebirea domeniilor ce aparțineau orașelor, de cele ale cetăților reprezintă o chestiune fragilă, dar necesară pentru reconstituirea fidelă a instituțiilor administrative. Târgul și orașul medieval reprezentau o instituție juridică, care cu timpul a căpătat valențe politice. Unul dintre obiectivele urmărite de regii maghiari a fost sprijinirea dezvoltării orașelor și a locuitorilor acestora, situație ce a determinat, mai ales în secolul al XV-lea, transformarea lor în sedii ale unor domenii importante.

Între pertinențele orașelor situate la sud de Mureș se număra districtul *Borzlyuk*. *Opidum*-ul funcționa în a doua jumătate a secolului al XV-lea, așa cum atestă mențiunea documentară din anul 1374, privitoare la existența unor *hospites regis*¹⁴². Un deceniu și jumătate mai târziu exista domeniul omonim¹⁴³, care în anul 1471 cuprindea 30 de sate, situate în comitatele Arad și Timiș¹⁴⁴. Potrivit documentului, *opidum Borzlyuk* se afla în Arad, dar după opinia lui Engel Pál, orașul și un sfert din domeniul său erau situate în Timiș¹⁴⁵. Districtul este menționat în anul 1456¹⁴⁶, dar sub acest termen era denumită moșia, aflată, pe rând, în proprietatea lui Iancu de Hunedoara, Ioan Giskra, familia Banfi, ca apoi la sfârșitul secolului să fie inclusă între posesiunile cetății Șoimoș¹⁴⁷.

140 T. Turchányi, *op. cit.*, p. 239.

141 D. Csánki, *op. cit.*, (CD).

142 *Ibidem*.

143 DL. 52.644; Krassó III, p. 189.

144 DL.17.155.

145 *Magyar Királyság*.

146 Șt. Pascu, *Voievodatul IV*, p. 60.

147 *Magyar Királyság*.

În apropierea cetății Chery se afla domeniul Berini care în a doua jumătate a secolului al XV-lea va deveni una dintre pertinențele sale¹⁴⁸. Așezarea omonimă a fost atestată în listele dijmelor papale, iar apoi la sfârșitul veacului constituia proprietatea lui Mihai Hankofi de Berini¹⁴⁹. În anul 1403 documentele îi atribuie statutul de *possessio*, însă patru ani mai târziu domeniul este concesionat lui Filippo Scolari¹⁵⁰ cu tot cu „*tributo eadem exigi consueto, districtusque et universis villis comprouincialibus et cunctis earundem pertinencys*”¹⁵¹. Această mențiune se regăsește și în cele două transumpturi copiate în privilegiu din anul 1409: dania regelui din 7 decembrie 1407, respectiv ordinul expediat o zi mai târziu capitlului din Cenad. Domeniul cuprindea, la mijlocul secolului al XV-lea, 23 de sate¹⁵², însă târgul omonim este atestat, începând cu anul 1473¹⁵³, fără ca districtul său să mai fie menționat. În afara transumpturilor din anul 1407 și a privilegiului emis, doi ani mai târziu, alte izvoare nu mai atestă districtele posesiunii Berini, fapt ce dovedește că nici în acest caz nu poate fi vorba de existența unei formațiuni administrative.

Unii istorici au semnalat existența unor variante ale toponimului Hodoș, din comitatul Timiș, pentru prima jumătate a secolului al XIV-lea¹⁵⁴. Însă denumirea este menționată pentru prima dată de conscripția din anul 1372, care atestă că *civitate Hudus* trimitea șase oameni la șantierul cetății Orșova, în timp ce districtul său care, potrivit acestui document, se numea Belebur, expedia un singur om¹⁵⁵. Această informație dovedește că actul nu menționează o formațiune etnico-teritorială, ci atestă o așezare aflată în proprietatea orașului, ale cărei dimensiuni erau reduse, în contextul în care trimitea numărul minim de muncitori, însă în aceeași listă figurează cnezul Roman din Hodoș. Fără a beneficia de alte mărturii nu știm ce legătură exista între oraș, districtul său și acest personaj. Prezența cnezimii reprezintă o mărturie importantă pentru identificarea districtelor, dar evidențierea unor personaje singulare nu este suficientă. Totuși, Hodoș a fost enumerat în rândurile districtelor românești, neprivilegiate¹⁵⁶, cu toate că niciun document nu l-a numit drept *districtus*. Domeniul regal Hodoș este consemnat începând cu anul 1382¹⁵⁷, pentru ca șapte ani mai târziu să fie donat banului de Severin, Ștefan Losonczy¹⁵⁸. Următorii proprietari ai moșiei care ajunge

148 F. Milleker, *op. cit.*, p. 152.

149 *Magyar Királyság*.

150 D. Csánki, *op. cit.*, (CD); F. Milleker, *op. cit.*, p. 152.

151 DL. 87.809.

152 F. Milleker, *op. cit.*, p. 152.

153 D. Csánki, *op. cit.*, (CD).

154 I. D. Suci, R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1980, p. 72; Temes, p. 53; C. Suci, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I, București, 1967, p. 291-292; vol. II, 1968, p. 341.

155 DRH, C, XIV, p. 237.

156 Șt. Pascu, *Voievodatul IV*, p. 54.

157 *Magyar Királyság*.

158 Temes, p. 182.

să cuprindă 31 de sate, au fost: familia Posafi, până în anul 1471, iar apoi familiile Orszag și ramura Pető a clanului Nadasdi¹⁵⁹. Posesiunea este consemnată într-un transumpt din anul 1506¹⁶⁰, iar dimensiunile moșiiilor sale ar fi cuprins, după Turchányi Tihamer, teritoriul delimitat de satul Boldur la nord, Sacoșul unguresc la sud, districtul Lugoj la est¹⁶¹, iar înșpre vest districtul Comiat¹⁶².

Un document surprinzător și dificil de interpretat ne-a atras atenția, deoarece atestă existența districtului Recaș. Actul reprezintă sentința unui for de judecată, ce confirmă înțelegerea dintre Ioan Magyar și banul de Severin, Mihail de Cerna, în privința unei vânzări de vie. Cei care au fost martorii acestei înțelegeri proveneau din *opido* Recaș: judele Marko, juratul Osvald, juzii montani Nicolae Fekete și Andrei Lege, Ioan Rahovan și cnezii districtului, Mihail Mezew, Dominic de Hedenicz și Liuba de *Pustynffolwa*; și probabil locuitori ai târgului: Toma Paraszt, Anton Isw și Mihail, fiul lui Dionisie¹⁶³. Documentul a fost emis în sâmbăta apropiată de sârbătoarea fericitului episcop Martin, din anul 1447, la Recaș, păstrând urmele a trei sigilii. Apartenența forului prezidat de Nicolae Bizere, Simon de Corlat și Toma de Seryen este vagă, deoarece cei enumerați nu și-au menționat funcțiile. Prin urmare, se impune întrebarea dacă târgul Recaș reprezenta sediul unui scaun de judecată? Despre Nicolae Bizere știm că a deținut, între anii 1443-1445, calitatea de vicecomite de Timiș¹⁶⁴, însă despre ceilalți doi membri ai forului nu avem nicio informație. Lucrurile sunt lămurite dacă avem în vedere faptul că, în anul 1433, Nicolae de Bizerea împreună cu nobilii de Cerna și Mușina de Densuș au primit posesiunea Recaș¹⁶⁵. Csánki Dezső confirmă faptul că și familiile Seryen, din clanul Achtum și Corlat, erau proprietare asupra unei părți din moșie, însă doar spre finalul secolului al XV-lea¹⁶⁶. Nu excludem posibilitatea ca cei doi să fi fost frați în devălmășie cu Nicolae Bizerea și familia Cerna și, prin urmare, își puteau da acordul în cazul unui contract de vânzare-cumpărare, ce privea o porțiune din moșie.

În această situație, mențiunea documentară nu atestă existența unui district, ci a domeniului care aparținea târgului, dar prezența cnezilor complică deslușirea caracterului moșiei. Evident, etnia celor din urmă nu putea fi alta decât română, însă în lipsa altor informații și a unor dovezi concrete nu putem afirma că Recașul reprezenta centrul unui district românesc.

O diplomă de împrumutare, din anul 1475, acordată de rege palatinului Mihail Orszag de Guti și condvizionarilor săi, în al cărei cuprins regăsim trei transumpturi, redactate cu 3-4 ani mai devreme¹⁶⁷, localiza *opidum*-ul *Mylos*, împreună cu alte trei orașe în comitatul Caraș¹⁶⁸. Spre deosebire de acestea din urmă, cedate împreună cu pertinențele și posesiunile lor, despre primul se afirma că beneficia de *districtu et eius pertinencys*¹⁶⁹. Transumpturile păstrează aceeași mențiune¹⁷⁰ și același număr de așezări, cea ce dovedește că textul daniei care privea proprietățile a fost copiat în celelalte documente și ulterior în diplomă, care nu mai enumeră toate așezările, ci doar orașele și fortificațiile. Prin urmare, constatăm că termenul *districtus* este menționat de un singur document, iar utilizarea sa împreună cu *pertinentis* și *possessio* dovedește că înțelesul său este acela de domeniu funciar. Pe de altă parte rămâne incertă relația dintre oraș și district, în contextul în care nu beneficiem de nicio mărturie despre existența vreunei cetăți. Totuși, subliniem că, așa cum observăm în textul documentului, cuvântul *districtus* nu se află într-o reciprocitate cu termenul *pertinentis*, ci este menționat împreună cu el.

În capitolul dedicat dispariției comitatului Caraș și districtelor românești din lucrarea istoricului Turchányi există o mențiune despre domeniul Târgoviște. Însemnarea cuprinde doar o referire la satul Fadima, care constituia o porțiune din moșie, situată la rândul său pe teritoriul comitatului Timiș, redat în forma dimensiunilor sale din secolul al XIX¹⁷¹. Autorul preferă să utilizeze această localizare și nu face nicio referire la instituția administrativă medievală, în interiorul căreia se afla cu certitudine domeniul Târgoviște¹⁷², pe care documentele nu-l cataloguează drept *districtus*.

d) *Districtus* – plasă sau subunitate administrativă.

În cazul mai multor comitate de pe suprafața regatului există dovezi ale subîmpărțirii lor administrative. S-au păstrat registrele care conțineau lucrul camerei, strâns în anul 1427, în comitatele Abatúj, Gömör, Saros, Torna și Ung¹⁷³, ce dovedesc că fiecare dintre cei patru juzi nobiliari¹⁷⁴ erau responsabili cu gestionarea unui teritoriu bine definit din interiorul comitatului. Dacă în Ungaria unitatea administrativă era divizată în patru plase, corespunzătoare numărului de juzi, în Transilvania numărul acestora era de două¹⁷⁵.

167 Dania propriu-zisă, ordinul către capitlul din Arad și răspunsul acestuia.

168 Krassó III, p. 428-437.

169 *Ibidem*, p. 435.

170 *Ibidem*, p. 428, 430, 433.

171 T. Turchányi, *op. cit.*, p. 257.

172 *Magyar Királyság*.

173 P. Engel, *op. cit.*, în *Új Történelmi Társ*, 2/1989, p. 25-162.

174 Excepție de la regulă face comitatul Torna, unde sunt consemnați doar doi juzi ai nobililor.

175 A. W. Kovács, *Szolgabírák és járások a középkori Erdélyben*, în Erdély Múzeum, LXXII/2010, nr. 3-4, p. 33

Situație similară cu cea din interiorul regatului întâlnim în cazul Banatului Medieval, unde fiecare comitat trebuia să fie împărțit în patru plase administrative, dar nicio mărturie nu susține această ipoteză. Nici pentru comitatul Timiș nu există informații de acest fel, motiv pentru care se impune cercetarea atentă a toponimelor de pe suprafața sa, care au fost denumite districte, deoarece termenul *districtus* dobândește uneori înțelesul de plasă administrativă¹⁷⁶.

În anul 1374, regele Ludovic porunca locuitorilor, nobililor, soldaților și românilor din „*comitatu seu districtu de Temeskuz*” să dea ascultarea comitelui de Timiș, Benedict Himfy¹⁷⁷. Formularea lasă impresia că sub acest toponim este identificat comitatul Timiș, însă denumirea apare, de această dată, în varianta latină, în decimele papale din prima jumătate a secolului al XIV-lea, care atestă că o porțiune a arhidiaconatului de Timiș se afla între cele două Timișuri, pe cursurile lor mijlocii¹⁷⁸. Dacă privim cu atenție toate localitățile enumerate în această listă constatăm că este vorba de porțiunea aflată între Timiș și Bega, de lângă Timișoara și până la intersecția celor două râuri. Potrivit afirmațiilor lui Andras Kovács, o asemenea diviziune geografică este identică, în cazul comitatelor ardelene, cu o plasă administrativă¹⁷⁹. Prin urmare este posibil ca acest toponim să desemneze una din cele patru plase ale comitatului Timiș.

Dania din 28 mai 1387, precum și diploma de nouă donație, din 17 aprilie 1406, primite de nobili de Mâtnic, contestă această presupunere deoarece localizează una dintre posesiuni, denumită Almafa, în apropierea Bârzavei, în *districtu Temeskuz*¹⁸⁰. Așezarea, care în limba română se numește Mărul, era localizată de Pesty Frigyes pe baza documentelor¹⁸¹ între pertinențele districtului Caransebeș¹⁸². Aceste mărturii ar determina implicit confundarea celor două districte: *Temeskuz* și *Karansebes*; care par să fie unul și același.

Un alt document redactat la sfârșitul secolului al XIV-lea conferă acestui toponim apelativul „*terra*”¹⁸³, mărturie ce vine în sprijinul identificării sale cu o plasă administrativă.

Ultimul document care menționează toponimul a fost emis în anul 1465, însă nu este semnificativ pentru susținerea nici a uneia dintre cele două ipoteze. Dintre cele cinci documente doar primul stârnește interesul nostru, deoarece atestă că *Temeskuz* era *districtu seu comitatu*, respectiv cel de al patrulea, pentru că vorbește despre *terra Temeskuz*. Aceste

176 C. N. Toth, *op. cit.*, în *Sz.*, 141/2007, p. 406.

177 HD I/2, p. 218-219; Fejér IX/4, p. 567.

178 T. Ortvas, *op. cit.*, p. 157, 160.

179 A. W. Kovács, *op. cit.*, în *Erdély Múzeum*, LXXII/2010, nr. 3-4, p. 37-41.

180 Krassó III, p. 254-258; Szörény III, 9; Zs. I, p. 9, nr. 79.

181 Krassó III, p. 229-231.

182 F. Pesty, *Oláh*, p. 43.

183 Zs. I, p. 668, nr. 6025.

mărturii reprezintă un imbold pentru identificarea unui organism administrativ, distinct, în cadrul sau în afara hotarelor comitatului Timiș.

Totuși, identitatea acestui toponim este clarificată de umanistul Nicolaus Olahus, care desemna prin *Temeskuz* porțiunea regatului Ungariei, cuprinsă între Mureș și Timiș¹⁸⁴. Acest fapt dovedește că această denumire nu s-a impus în veacul al XVI-lea, ci mult mai devreme, însă prima atestare păstrată provine, după cum am văzut, din vremea lui Ludovic cel Mare. Istoricul maghiar Fenyvesi László afirma că documentele din secolele XIV-XV, care menționează toponimul *Temeskuz*, denumesc de fapt teritoriul Banatului de mai târziu, iar într-o înțelegere mai exactă cuprindea zona comitatelor Arad, Cenad, Zarand, Torontal, Timiș, Caraș și Cuvin¹⁸⁵.

Ipoteza istoricului maghiar este oarecum hazardată pentru că pornește de la o serie de izvoare care nu susțin identificarea denumirii *Temeskuz* cu teritoriul diocezei de Cenad, la care a fost adăugat comitatul Zarand. Arhiepiscopul de Strigoniu afirma foarte limpede că acest toponim desemna teritoriul dintre Timiș și Valea Mureșului, nefiind atribuit întregului Banat Medieval.

Un caz cu totul aparte este cel al districtului Beel sau *Belvydyke* inclus în rândul districtelor românești, neprivilegiate¹⁸⁶. Prima mențiune a toponimului datează din anul 1285, atunci când o parte a domeniului său se afla în proprietatea familiei Cenad¹⁸⁷. În secolul următor întâlnim alți proprietari, astfel că o parte dintre satele sale ajung în posesia lui Nexe și a fiilor săi¹⁸⁸. Lista meșterilor trimiși la Orșova, în anul 1372, atesta deja existența districtului Beel, unde era situat satul Libera, proprietate a lui Ioan, unul din fiii românului Nexe¹⁸⁹. La începutul secolului al XV-lea aceștia sunt nevoiți să cedeze propriile domenii familiei Himfy¹⁹⁰. În această perioadă documentele fac referiri la *telutum seu districtum Belvydyke, districtu Beel*¹⁹¹ sau *Belwideke*¹⁹². În a doua jumătate a secolului, districtul este numit Beel, dar toate denumirile sau variantele toponimice atestă existența unui singur teritoriu aflat între districtele de pe valea Begheului¹⁹³ și comitatul Timiș. Așezarea sa este dată în vileag de însăși numele său, *Belvidék*, a cărui înțeles este *interiorul provinciei*. Însă Beel nu reprezenta doar un simplu teritoriu aflat la marginea comitatului, ci beneficia de delimitare geografică reliefată de apelativul *districtus*, pe care izvoarele i l-au atribuit deseori.

184 L. Fenyvesi, *op. cit.*, în *Studia Agriensia*, 14/1993, p. 236.

185 *Ibidem*, p. 238-240.

186 Șt. Pascu, *Voievodatul IV*, p. 60.

187 DIR, C, II, p. 275.

188 Temes, p. 109.

189 DRH, C, XIV, p. 237.

190 Temes, p. 333.

191 Temes, p. 523.

192 Temes

193 V. Achim, *Banatul*, p. 11-24.

Ipoieza este susținută și de informațiile documentare care atestă mai mulți proprietari pe suprafața sa¹⁹⁴, anulând deci posibilitatea identificării sale cu o moșie aflată în proprietatea unui singur stăpân.

Drept urmare, rămân în discuție două posibilități: catalogarea districtului drept plasă administrativă a comitatului Timiș sau includerea sa în rândul districtelor românești neprivilegiate. Potrivit istoricului Tóth Norbert, plasele administrative au început să fie constituite în urma reformei financiare a lui Carol Robert, din anul 1336, atunci când s-a impus strângerea lucrului cămării¹⁹⁵. Desigur, nu credem că în această perioadă Timișul suferise o asemenea reorganizare, însă patru decenii mai târziu documentele atestă existența districtului Belvidék. Nu doar denumirea sa sugerează existența unei plase administrative, ci și faptul că doi trimiși ai scaunului de judecată timișan, Besan și Nicolae de Beel, pe care nu am reușit să-i includem în rândul juzilor nobilimii, proveneau din această zonă¹⁹⁶.

Identificarea zonei Belvidék cu unul dintre districtele românești este susținută de așezarea sa geografică, din imediata apropiere a acestora. De asemenea, originea română a lui Nexe și a fiilor săi este binecunoscută, însă dintre satele situate pe suprafața sa, doar o mică parte păstrează o rezonanță românească, dintre care menționăm așezarea *Vaislofalva*¹⁹⁷.

Dintre cele două ipoteze, ultima ni se pare mai aproape de adevăr, deoarece suprafața districtului este mult prea mică pentru a reprezenta una dintre cele patru plase ale comitatului Timiș.

e) Districtul românesc

Prin simpla mențiune a cuvântului „*districtus*” nu putem identifica un teritoriu în care populația era omogen românească, pentru că termenul este utilizat pe suprafața întregului regat. Spre exemplu, în comitatul Hevesújvár moșia Beel era denumită, analog, *possessio* și *districtus*¹⁹⁸. În anul 1351, unul dintre nobilii comitatului Nyitra provenea din *districtu Challokuz*¹⁹⁹, în timp ce în regiunea Zagreb, Andrei de Kozouch provenea din districtul *Gresenche*²⁰⁰. În secolul XV sunt atestate districte în comitatul Vas²⁰¹, Körös²⁰², Sopron²⁰³, Bodrog²⁰⁴ etc, fără a avea rolul unor plase administrative.

Situația este diferită în cazul districtelor românești, deoarece, chiar dacă reprezintă un domeniu funciar sau o moșie, ele dau naștere unor instituții etnice, proprii, dintre care cea mai celebră este *ius valahicum*. Cutumele sau

194 D. Csánki, *op. cit.*, (CD).

195 N. C. Tóth, *A nemesi megye a középkori Magyarországon. Öt megye példája*, în *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*, 45/2010, p. 413.

196 Temes, p. 624-625; DL. 55.266; DL. 55.541

197 D. Csánki, *op. cit.*, (CD).

198 DL. 4158.

199 DL. 4560.

200 DL. 35.165.

201 DL. 65.915.

202 DL. 19.657 DL. 34.810.

203 DL. 61.452.

204 DL. 65.909.

tradițiile care sunt cuprinse în acest cod de legi nescris atestă existența unei societăți în care elementul cel mai însemnat este religia. Însă, dacă la nivel central ortodoxia este interpretată drept o credință străină de legile regatului, în rândul iobăgimii și a cnezimii nenobile din provincii nu a constituit o anomalie. Istoricul bisericii, Juhász Kalman, consideră că nobilimea nu a fost interesantă de convertirea iobăgimii ortodoxe, deoarece evita astfel înmulțirea taxelor și a obligațiilor fiscale²⁰⁵. Această afirmație este confirmată de o plângere a papei Ioan al XXIII-lea, care reproșă familiei Duboz lipsa de interes pentru convertirea propriilor iobagi, care erau ortodocși²⁰⁶. Asemenea cazuri nu au fost singulare în societatea catolică, deoarece nobilimea evita, astfel, îndatorarea excesivă a propriei iobăgimii.

Doar în cazul nobilimii exista această problemă, dar chiar dacă era adoptată credința catolică existau unele cutume care-i diferențiau pe români de ceilalți nobili ai regatului²⁰⁷.

Nu putem încheia seria observațiilor cu privire la înțelesul cuvântului *districtus* fără a releva importanța sinonimelor sale. Documentele medievale confirmă faptul că acest termen avea o semnificație identică cuvintelor: *provincia*, *comitatus* sau chiar *sedes*. Nu subscriem opiniei lui Ibolya Șipoș, care atribuie utilizarea acestora confuziei diecilor și notarilor de la curie²⁰⁸, deoarece numărul exemplilor de acest gen este mult prea mare, iar pe de altă parte, înseși cuvintele enumerate sunt sinonime între ele.

După opinia lui Ioan Hațegan, orice apelative atașate formațiilor românești nu pot fi confundate cu vreo provincie, comitat, posesiune funciară sau domeniu al cetății²⁰⁹. Potrivit opiniilor istoricului bănațean, au existat mai multe districte, dar unele dintre ele au fost înghițite de cele mari, iar altele nu au mai rămas în conștiința istorică deoarece izvoarele le-au dat uitării²¹⁰.

În interiorul culoarului dunărean, de la Liborajdea până la Drencova, în depresiunea Liubcova a existat un district atestat de un document semnalat de Csanki Dezső. Dovada indubitabilă este legată de menționarea nobililor și a cnezilor acestui district împreună cu cei din Ilidia și Mehadia²¹¹. Potrivit lui Engel Pál, între anii 1554-1570 districtul cuprindea nouă așezări, între care Dumitru Teicu includea satele Sicheviza, Berzasca, Drencova și Gornea, care ar fi existat în secolele XII-XIII²¹². Districtul Liubcova nu a beneficiat de privilegii, destinul său fiind legat de cel al cetății Drencova care a ajuns în stăpânirea familiilor Bizerea și Cerna²¹³.

Districtul cel mai vestic din Banat pare a fi Maxond. Așezarea omonimă este menționată în anul 1370, atunci

205 K. Juhász, *A Csanádi püspökség története (1307 – 1386)*, I, vol. 3, p. 92.

206 Zs. V, p. 65, nr. 33.

207 I. Drăgan, *Nobilimea*, p. 123-157.

208 I. Șipoș, *op. cit.*, în AB, VII-VIII/1999-2000, p. 603.

209 I. Hațegan, *Habitat*, p. 82.

210 *Ibidem*.

211 D. Csánki, *op. cit.*, (CD).

212 D. Teicu, *Bantul Montan*, p. 448.

213 *Ibidem*.

când, în congregația comitatelor Caraș și Cuvin, Ladislau, iobag al regelui din Moxond²¹⁴ era condamnat pentru furt. Districtul este atestat în 1385, fiind localizat în comitatul Cuvin, dar cuprindea doar localitatea Berceș. Domeniul a fost donat lui Frujina, fiul țarului Șişman²¹⁵. În anul 1454, guvernatorul Iancu de Hunedoara l-a dăruit lui Ioan Pancrațiu de Szentmiklos, dar peste doi ani moșia revine familiei hunedorene și apoi lui Mihai Szilagy²¹⁶. Pesty Frigyes ii atribuia și o cetate²¹⁷, despre care Felix Milleker afirma că a fost distrusă de turci în secolul al XV-lea și pe care o localiza la 4 km nord-vest de Petrovaselo, unde se află o colină numită Mosonda Mare²¹⁸.

Începând cu sfârșitul secolului al XV-lea, izvoarele documentare atestă existența câtorva districte: Margina, Făget sau Sânandrei. Nu știm în ce măsură acestea au fost unități teritoriale românești, deoarece nu au intrat în atenția noastră, pentru că funcționarea lor este plasată în veacul următor²¹⁹.

Literatura românească de specialitate a favorizat teoria potrivit căreia un număr semnificativ al districtelor românești din Banat și-au încetat ființarea în urma transformării lor în domenii private²²⁰, iar ca urmare elementul românesc a fost deposedat de propriile cutume, tradiții administrative și religioase, de către marea nobilime. Însă în acest sens nu există nicio mărturie concretă, deoarece în majoritatea cazurilor termenul *districtus* este precedat de cuvântul *possessio*. Prin termenul district fără atașarea adjectivului „*valahicum*” nu înțelegem explicite un ținut în care populația românească este omogenă din punct de vedere etnic, ci poate atesta existența unui domeniu aflat sub autoritatea unei cetăți, care în urma constituirii stării nobilimii ajunge să-și schimbe proprietarul de drept. Prin urmare, posibilitatea ca etnia nobilului să fie românească nu cunoaște niciun obstacol. În acest sens relevant este cazul lui Nexe Olahus²²¹ sau al familiei Duboz. Dan și urmași săi s-au numărat printre nobilii comitatului Timiș, iar despre originea lor românească beneficiem de mărturia documentare²²².

Desigur, este dificil să facem o comparație între districtele Duboz sau Beel și Sebeș sau Mehadia, însă apreciem că și ultimele au parcurs aceleași etape inițiale până la consolidarea lor în adevărate unități administrative.

În concluzie, nu ne rămâne decât să constatăm că prin termenul *districtus*, fără atașarea apelativului „*vlahicum*” și a variantelor sale, pe teritoriul Banatului Medieval au fost denumite, cu câteva excepții, domeniile și moșiile nobiliare sau regale. Modul în care s-au constituit și au fost organizate aceste teritorii pare imposibil de reconstituit, cel puțin pentru perioada secolelor XIII-

214 Krassó III, p. 97.

215 D. Csánki, *op. cit.*, (CD).

216 F. Pesty, *Az eltűnt régi vármegyék*, vol. I, Budapest, 1880, p. 391-392.

217 *Ibidem*.

218 F. Milleker, *op. cit.*, p. 33-36.

219 Șt. Pascu, *Voievodatul IV*, p. 55-57.

220 Krassó III, p. 89-93.

221 DRH, C, XIV, p. 237.

222 Doc. Val., p. 216.

XIV, însă considerăm că au avut legătură cu apariția și consolidarea nobilimii. Dacă în cea ce privește domeniul regal premisele par mai simple, deoarece după cucerire întregul teritoriu a intrat în posesia coroanei, respectând probabil, după cum s-a mai afirmat²²³, dimensiunile obștilor românești și slave, spre deosebire, în cazul proprietăților nobiliare întregul context este imposibil de reconstituit, deoarece el depinde de destinul fiecărui posesor și a familiei nobiliare în parte.

De asemenea, principalul reper în cazul domeniilor regale sunt cetățile, dar așa cum am văzut, există cazuri când orașele sunt cele care posedă teritorii denumite *districte*. Evident, împărțirea teritorială s-a făcut în funcție de poziția geografică a cetății, a distanței în raport cu aceasta și a reliefului înconjurător.

Tabel 5. Toponimele asociate cu termenul *districtus*.

	Denumire	Prima atestare sub forma		Doc.*	Comitat
		Districtus	Possessio		
1	Bay	1409	1333	1	Caraș
2	Beel	1372	1285	3	Timiș
3	Berecsău	1387	1322	1	Timiș
4	Berini	1407	1333	1	Timiș
5	Borzlyuk	1456	1389	1	Timiș
6	Caraș	1396	—	1	Caraș
7	Chery	1372	1387	1	Timiș
8	<i>Chewreg</i>	1387	—	1	Srem
9	Duboz	1410	1369	1	Timiș
10	Ersig	1369	1369	2	Timiș
11	Haram	1444	1473	1	Caraș
12	Hodoș	—	1382	—	Timiș
13	Liubcova	—	—	1	—
14	Maxond	1385	1370	1	Cuvin
15	Mylos	1475	—	1	Caraș
16	Recaș	1447	1320	1	Timiș
17	Remetea	1369	1369	2	Timiș
18	Șoșdea	1406	—	1	Timiș
19	Sculea	1466	1372	1	Timiș
20	Szentlaszlo	1437	1437	1	—
21	<i>Temeskuz</i>	1374	—	3	—
22	Timiș	1396	—	1	Timiș
23	Timișoara	1396	—	1	Timiș
24	Zadia	1344	1408	1	Arad
25	Zederyes	1407	1374	1	Caraș

* Nr. documentelor în cuprinsul cărora întâlnim termenul *districtus*.

223 Gy. Bonis, *Hűbériség és rendiség*, p. 276.

Dr. Ionel Bota
(Oravița)

O vizită regală în Banatul istoric. Oravița, 1933

Bustul Regelui Ferdinand I Întregitorul României, realizat în 1932 de Romul Ladea, sculptorul cărășan, și inaugurat în iunie 1933, o dată cu acelea ale istoricului Damaschin Bojincă și Mihai Eminescu. Colecția Ionel Bota, Oravița. © Ionel Bota.

La 3 iunie 1933 s-au dezvelit busturile din parcul orașului Oravița, reședința județului Caraș, în perioada interbelică, trei creații ale sculptorului Romul Ladea: în stânga, istoricul Damaschin Bojincă, născut la Gârliște, elev al Gimnaziului Latin din Oravița, ulterior ministru, director al arhivelor statului în Principatele Unite, sub domnia lui Cuza Vodă, Regele Ferdinand I Întregitorul, în mijloc, iar în dreapta, poetul Eminescu. În delegația oficială, prezentă la serbarea inaugurării sediului prefecturii și busturilor din parcul central, se află regele Carol II, voievodul de Alba Iulia și cnez de Banat (titlu obținut acum, la Oravița) Mihai I, Alexandru Vaida-Voevod,

Octavian Goga (poetul va reveni, invitat de Ion Țeicu), Dimitrie Gusti, C. Angelescu. Prefect era juristul Maxim Radovan iar primar, profesorul Ilie Rusmir.

Vizita regală din iunie 1933 în județul Caraș și în Oravița, reședința județului de atunci, a avut, desigur, motivații multiple. Dar, în memoria locului, prezența familiei regale și a elitei politice naționale a prilejuit două momente inaugurale, de mare importanță pentru zonă. Fusese terminată, cu doi ani în urmă, clădirea care să adăpostească sediul Prefecturii (după un proiect al arhitectei Henrietta Delavrancea-Gibory, astăzi, sediul Primăriei); dar, mai ales, era vorba de tripticul statuar din parcul central al Oraviței, operele sculptorului Romul Ladea, originar din aceste părți, de la Jitin-Ticvaniul Mare. Cele trei busturi reprezentând pe Eminescu, în dreapta, Bojincă, în stânga, regele Ferdinand, în centru, poartă pe manșeta stângă, jos, semnătura sculptorului și anul realizării, 1932.

Folosind un ziar de epocă, din colecția istoricului literar Gheorghe Jurma⁹, prezentăm momentul, entuziasmul acelor zile de 1-3 iunie 1933 fiind apreciat de pri-

mul ministru al vremii, Alexandru Vaida-Voevod, „ca o piatră de hotar, dela care o viață nouă începe”: „De pe Valea Cărașului, a Almăjului și a Berzavei, dela Reșița și Moldova Nouă, din Timiș și Severin, ați venit cu mic cu mare, tinări și bătrâni, moșnegi și copii, fete și femei – spunea ministrul. (...) Zeci de mii de glasuri de bucurie, care au răsunat în toate colțurile Banatului, corurile și fanfarele voastre, hainele de sărbătoare ce v-au împodobit, tot ceea ce ați făcut, au fost pentru Înălții Oaspeți Regali mărturia vie a calităților alese ale poporului românesc din Bănat, mărturia vie a celor mai de seamă sentimente, cari trebuie să împodobească sufletul unui popor (...) Zilele de 2 și 3 iunie vor rămâne neuitate. Amintirea lor va trăi pentru totdeauna în inimile celor de azi, a copiilor, a nepoților și strănepoților lor (...) Iubiți țărani bănățeni! Vă mulțumesc încă o dată, atât vouă cât și familiilor voastre, care împreună ați fost în aceste zile de mare sărbătoare, reuniți într-o singură și mare însuflețire.”¹⁰ Dar și reporterul evenimentului nota sânguinos în același ziar și sub semnul aceluiasi entuziasm cumulat cu orgoliul local: „Zilele de 2 și 3 iunie 1933, rămăneavor cea mai minunată povastă a acestui colț de țară, unde odinioară nobili, cnezi, luptători viteji și temuți, au aprins candela virtuților ostășești, din care s-a alimentat mulcom prin vremuri grele de bejenie și urgie, dârzenia, mândria și conștiința noastră națională.”¹¹

Primul popas bănățean al suitei a fost Băile Herculane, în dimineața de 2 iunie. Trenul regal e întâmpinat pe peronul gării de cei trei prefecți ai județelor bănățene, Titus Olariu (Severin), Băran (Timiș-Torontal), Maxim Radovan (Caraș), Alexandru Vaida-Voevod, prim-ministru și deputat de Caraș, D. R. Ioanițescu, ministrul Muncii, Emil Hațieganu, ministrul Ardealului, Anton Mocioni, maestrul de vânătoare al Casei Regale, preotul și senatorul Coriolan Buracu, alți demnitari ai Curții, autorități locale, parlamentari, public, presă. Urarea de bun venit o prezintă Titus Olariu, iar doamna Teodorovici îi oferă lui Carol II un buchet de flori. Cereimonialul militar este asigurat de ofițeri și soldați ai Corpului VII – comandant general Virgil Economu și general Sârbu, șef de stat major. În centrul stațiunii, unde urma să fie dezvelit bustul regelui Ferdinand, primarul Zaharia Hinda îl întâmpină pe suveran cu pâine și sare, episcopul Grigore Comșa al Aradului oficiază ceremonialul religios iar generalul Rozu, președintele comitetului de inițiativă, ține o cuvântare urmată de comunicarea directorului învățământului superior, D. C. Kirieșcu, despre rolul regelui Ferdinand I în războiul nostru de reîntregire. Un banchet oficial este organizat în sala mare a Cazinoului din Băile Herculane¹². La banchetul de protocol, reporterul îi pomenește pe Vaida-Voevod, D. R. Ioanițescu, Emil Hațieganu, generalul Ilașievici, Dimitrie Gusti, Mocioni, generalul Economu, Bianu, între numeroșii invitați.

În județul Caraș, traseul regelui Carol II, însoțit de Mihai, voievod de Alba Iulia și cneaz de Banat, include Mehadia, Petnic, Lăpușnic, Borlovenii Noi.

La hotarul Carașului cu Severinul, prefectul de Caraș, dr. Maxim Radovan, întâmpină suita cu pâine și sare, în cuvântarea sa subliniind „însușirile acestui popor mândru de originea sa, mândru de destinul său aici, în pragul Răsăritului.”¹³ „Cea mai luminoasă pagină din istoria falnicilor grăniceri”; „(...) din preseară, focuri aprinse pe vârfuri de deal, glas de buciom, bubuituri de pivi, cântece de flăcăi”; „(...) drumul e numai flori și iarbă proaspăt cosită”; „Case frumos împodobite cu pături naționale, urale nesfârșite, copii cântând imnuri de slavă, moșnegi lăcrimând la marginea de drum”; „(...) la hotarul județului Caraș, arc de verdeață” – toate acestea sunt expresiile scrise ale acestui entuziasm local.

Popasul de la Prigor era, indirect, un omagiu adus marelui luptător naționalist Coriolan Buracu, senator în România întregită, Prigorul fiind satul natal al familiei. Senatorul și primarul le oferă simbolic pâine și sare oaspeților, le arată școala și lucrările de construcție la Casa Națională a Ateneului Popular al ASTRA, care urma să poarte numele regelui. Un moment de reculegere are loc la Troița Eroilor Satului, cu participarea foștilor voluntari, invalizii, văduvele și orfanii de război.¹⁴

La Bozovici, centrul Văii Almăjului, programul include reculegerea și ceremonialul religios de la Monumentul Eroilor Almăjeni, vizitarea vechii cazărmi grănicerești (1750), Muzeului Almăjului și Expoziției Etnografice a Almăjului. Au venit fanfare și coruri din zonă, din satele Rudăria (azi Eftimie Murgu), Gârbovăț, Bănia, Șopotul Vechi, Șopotul Nou, Moceris, Lăpușnic, Dalboșeț, Ravensca ș. a.¹⁵ La Monumentul Eroilor Almăjeni, fanfara din Prilipeț cântă Imnul regal, iar în zona lucrărilor de la spitalul comunal proiectat a se construi în Bozovici, la inițiativa senatorului Buracu, „la primul arc de verdeață, corul țărănesc din Rudăria salută pe rege cu imn de slavă.”¹⁶ Au fost mobilizați 264 de călăreți în costume tradiționale, almăjene, călăreții având căciuli negre, mari, de oaie, salutând cu urale și salut roman, sunt convocați voluntarii cu președintele lor, Marconescu, membrii Societății „Cultul Eroilor”, vânătorii almăjeni, elevii Școlii de Arte și Meserii.¹⁷ La Troița Eroilor din parcul comunei, după serviciul divin al episcopului Comșa, Coriolan Buracu își fundamentează cuvântarea pe trei solicitări exprese: reînființarea unui batalion de grăniceri, redobândirea competențelor de către Comunitatea de Avere Caransebeș și „a înfăptui linia ferată prevăzută în tratatele de pace dela Paris, cari au hotărât ca pe aici să treacă trenul simplon spre capitalele țărilor aliate și amice (...)”¹⁸ Discursul lui Coriolan Buracu evocă gloria de odinioară a grănicerului almăjan: „Dați-mi voie, voi strămoși care ați înfruntat pe marele Napoleon dela 1792-1813 la râul Adige, Arcole, Austerlitz, Aspern, Wagram și la bătălia națiunilor dela Dresda; la 1848 la Custozza și Brescia iar în contra unguirilor la Bocșa, Arad, Deva, Orăștie, Alba Iulia și în Săcuime; la 1859 la Venezia, Magenta, Montebello și Solferino; la 1866 la Sadova, Lipa și Königgrätz; în războiul mondial pe toate fronturile, iar

legionarii și voluntarii noștri pentru cauza noastră sfântă, întregirea țării și neamului nostru (...)”; „Redați, Sire, acestei cazarme vechi și istorice, cazarmă de milițieni până la 1768, de grăniceri din batalionul românesc până la 1775, apoi a regimentului româno-iliric până la 1838 și a regimentului româno-banatic nr. 13 până la 1852; redați strălucirea de altă dată, prin reînființarea unui batalion de grăniceri, cu atâtea tradiții vechi de luptă și frământări naționale.”¹⁹ Să mai spunem că, la vizitarea muzeului, inginerul geolog Cruglicov îi donează voievodului Mihai o colecție de roci, asbest și mică, multă vreme colecția stând expusă la Castelul Peleş, cu mențiunea locului în care i-a fost donată suveranului.²⁰

Plecarea din Bozovici, seara, determină, înaintea celui mai important moment al vizitei regale din 1933 în Caraș, Oravița, un popas la cantonul de vânătoare *La Lup*, conacul de vânătoare al U.D.R., între Anina-Steierdorf și Oravița. Organizatorul primirii oficiale, secretarul general al U.D.R., Gall, a avut ideea unei plăci comemorative în cinstea evenimentului, cu textul: „În amintirea vizitei M. S. Regelui Carol al II-lea și Marelui Voevod

Regele Carol II și Voievodul Mihai la ieșirea din biserică. Colecția Ionel Bota, Oravița. © Ionel Bota.

de Alba Iulia, 2 iunie 1933, la cantonul „Lupu”.²¹ A fost pregătit un pavilion vânătoresc pentru ceremonie, fiind adus aici corul din Maidan (azi, Brădișorul de Jos), dirijat de învățătorul Miclea și fanfara U.D.R.. La sugestia ministrului Gusti, s-a improvizat o horă cărășană, voievodul Mihai jucând cu o fată din satul Maidan.²²

La Oravița, delegația ajunge seara. „Din despărtare – scrie reporterul – orașul zâmbește primitiv, prin mii și mii de lumânări aprinse ca în preseara unui mare praznic.”²³ Pretutindenii entuziasm, aer sărbătorec: „Începând dela «Lacul Mare» până la Palatul Administrativ, nu a fost o căsuță fereștrile căreia să nu fie luminate. Covoară, scoarțe, flori, iarbă, sute și sute de drapele falfăind în adierea vântului de seară, coruri, fanfare (...)”²⁴. La sediul Prefecturii, o companie din Regimentul V Vânători dă onorul, iar pe scările de la intrarea în edificiu, primarul orașului, profesorul

Ilie Rusmir, președinte al Despărțământului ASTRA Oravița, salută suita regală și demnitarii „în unul din cele mai vechi orașe cu exploatare miniere și forestiere, situat într-un colț de rai al României întregite (...)”²⁵. O fetiță, Mărioara G. Toader, oferă un buchet de flori voievodului Mihai. O urmează, cu același gest, Marga Elena Dabija cu un buchet oferit prim-ministrului Alexandru Vaida-Voevod, și Laura Belu, flori pentru ministrul Dimitrie Gusti²⁶. Soția prefectului, Lia Radovan, și soția primarului Oraviței, Malvina Rusmir, oferă împreună „un splendid buchet de trandafiri roșii” regelui Carol II și Marelui Voievod și viitor rege al României, Mihai, în numele *Societății Femeilor din Căraș*.²⁷

Fotografie din 1939, realizată de Ludovic Kovacs. Colecția Ionel Bota, Oravița. © Ionel Bota.

În 1926 se hotăra, la București, organizarea concursului pentru licitarea proiectelor de ridicare a palatului administrativ al noului județ, Caraș, președintele comisiei fiind celebrul arhitect Duiliu Marcu, câștigătoarea concursului arhitecta Henrietta Delavrancea care, în colaborare cu arhitectul-constructor din Oravița, Dimitrie Boitor, finalizează edificiul în 1931, inaugurat în plan local la 1 ianuarie 1932, iar oficial la 3 iunie 1933, în prezența unei delegații, în frunte cu regele Carol II, Mihai I, voievodul de Alba Iulia și cneaz de Banat (titlu obținut acum, la Oravița).

Aproape de miezul nopții s-a organizat „o retragere cu torțe”, luând parte locuitori din plasele Oravița, Reșița, Bocșa, delegații plaselor Bozovici, Moldova Nouă și Sasca, coruri și fanfare din zonă, între care gazetarul amintește fanfara din Anina, fanfara U.D.R., fanfarele din satele Vărădia, Vrani, Răchitova, Berliște și alte două din Milcoveni²⁸. Un concert comun este dat în parcul din fața Palatului Prefecturii de către corurile din Oravița Română, corul german din Oravița Montană, din Ciclova Română, Mercina și Berliște²⁹. În sala de festivități, târziu în noapte, prefectul Maxim Radovan, național-țărănist, unul din cei mai mari oameni politici ai Oraviței interbelice, alături de Protopopul ortodox Virgil Musta, senator liberal, de celălalt național-țărănist Ilie Rusmir, primarul urbei atunci și de celebrul „doctor al

săracilor”, Ion Țicu, ajutați de întreaga elită a orașului, organizează un cock-teil.³⁰

Orăvițenii și cărășenii, aici în Oravița funcționând prefectura de județ, au înființat în perioada pregătirilor un număr de zece comisii, alcătuind comitetul de inițiativă și de primire a oaspeților. Comisia de Coruri și Fanfare avea în componența ei pe dr. I. Fira, prof. Nicolae Lighezan, prof. V. Vărădean, maiorul Paraschivescu și Anton Buchner. Comisia de Aranjarea Expoziției este alcătuită din dr. Ioachim Miloia, Sim. Sam. Moldovan, prof. I. Goicu, prof. Roman, dr. T. Nica, Mihai Băiaș, dr. Ion Țicu, prof. I. Rusmir, Gogu Popescu, maiorul C. C. Georgescu, prof. I. Buzea, ing. Mălăescu, revizorul școlar Iacob Bosică. O Comisie pentru Decorarea Orașului îi include pe ing. Tischkert, ing. Popovici, Dimitrie Boitor, Aurel Runcan, maiorul Georgescu, Matei Forai. Avem și o Comisie pentru Aranjarea Defilării în cadrul căreia sunt activi dr. I. Bolboca, dr. A. Perian, colonelul Constantinescu, revizorul școlar I. Bosică, Gh. Breazu, căpitanul Alexandrescu. Un alt grup se intitulează Comisia de Serbare și Protocol, cu titlul oficial „Învițări la serbare și designarea locurilor la tribune”, și îi are în componență pe prefectul dr. Maxim Radovan, locotenent-colonelul Balica, primarul prof. Ilie Rusmir, Vițan, directorul prefecturii, Protopopul Ortodox Virgil Musta, Protopopul Greco-Catolic Silviu Poșiar, Msgr. Romano-Catolic Engelhardt. O altă comisie are în grijă, cum îi spune titlul, cu „Masa și invitățile la masă”, competențe revenind prefectului, primarului, colonelului comandant al granizoanei și celor trei protopopi. Comisia pentru Fotografii îi are coordonatori pe Gogu Popescu („cu concursul Prefecturii”) și pe căpitanul Alexandrescu. O comisie specială, de ordine și protecție, care-i are în componență pe căpitanul Motoc, dr. Mica, D. Thira, D. Winkelhoffer, D. Pohl, poartă ca titlu oficial „Menținerea ordinii, călăuzirea publicului și controlul invitațiilor. Biroul informațiilor”. Mai avem o Comisie de Cazare, „Încălzire”, cu căpitanul Drăgan, D. Thira, D. Schindler și Comisia de Presă, condusă de Mișu E. Groșianu, ziarist, directorul ziarului „Roata”.

Ziua de 3 iunie începe printr-un Te Deum oficial la Biserica Adormirii Maicii Domnului (catedrală) de către Episcopul Grigore Comșa al Aradului, protopopi și preoți.³¹ Câțiva din înalții demnitari, în frunte cu regele Carol II, îmbracă ținuta albă de grănicer. În parcul central, unde au fost montate soclurile și cele trei busturi realizate de Romul Ladea, paza și ordinea o asigură „Uniunea Ofițerilor de Rezervă”, prezidată de G. Breazu. Sunt prezente corurile Banatului, în frunte cu cel din Chizătău. Se amintesc și câțiva dintre „descendenții marelui român Bojâncă.”

Sunt sfințite busturile, se rostesc discursuri. În fața bustului Regelui Ferdinand I, Întregitorul României, prefectul de Căraș, dr. Maxim Radovan, a spus: „În clipa aceasta mare și sfântă, când stăm în fața bustului celui ce-a fost Regele Ferdinand – pe dinaintea sufletului meu se perindă puținele prilejuri de bucurii, nesfârși-

tele cortegii de dureri, de cari avurăm parte în alunecarea celor 18 veacuri ale existenței noastre ca neam. Dar, precum brazda arată adânc din toamnă cu atât rodește mai îmbielșugat, cu cât e mai frământată peste iarnă de geruri, vânturi, ploii și toate puterile naturii – tot așa și poporul românesc, vitregia vremurilor n-a putut decât să-i adâncească puterea sufletului, să-i oțelească acea vreare de a trăi, în fața căreia trebuia să se plece și s-a și plecat dușmănia ursitorilor. Din această dârză voință de-a trăi și din credința într-un destin mai înalt – porcede gândul unirii celor două principate; din aceleași imperative vitale pornește ideea aducerii unui prinț străin, care să organizeze forțele națiunii pentru supremul asalt de mai târziu. Carol I, cel înțelept, minunatul gospodar, disciplinează energiile cu cari la un moment dat, mândru și eroic, smulge coroana de oțel ce și-o pune pe augusta-i frunte, oțel turnând în voința neamului, care de-acu înainte cu mai intensă credință luptă să bată ceasul cel mare. Și ceasul cel mare a bătut. «Însuflețiți de datoria sfântă ce ni se impune, hotărâți să înfruntăm cu bărbăție toate jertfele legate de un crâncen războiu – pornim la luptă cu avântul puternic al unui popor care are credința neclintită în menirea lui», așa talmăcește poporul său, la 15 August 1916, Regele desrobitor Ferdinand I, temeierile intrării noastre în războiul mondial. Mărirea lui, celui ce-a înțeles porunca vieții unui neam, ce-a crezut neclintit în plinirea visului secular; mărirea lui, celui ce n-a pregetat un moment de-a aduce pentru întruchiparea aceluia vis – toată jertfa, pe care un suflet omenesc să o aducă pe acest pământ. Dacă ne închinăm cu adâncă smerenie atâtor slăviți voievozi, atâtor luminoși ostași ai gândului până la cel de pe urmă cioban și plugar sărac, cari cu îndărătnicie păstrară patrimoniul național și cari cu toții și-au adus prinosul de jertfă pentru înfăptuirea minunii cum însuși a numit, România Mare, în fața jertfei majestatică, pe care el, Regele Ferdinand și toți ai lui au adus-o în ceasul cel mare pentru realizarea idealului național – sufletul nostru stă înmărmurit, cotropit ca de o greutate divină.”

Discursul din fața bustului marelui istoric Damaschin Bojâncă este susținut de primarul orașului, Ilie Rusmir, președinte al Despărțământului Oravița al ASTRA: „Nu demult, Cărașul a sărbătorit 100 ani dela nașterea decedatului literat Simion Manguica, membru corespondent al Academiei Române, aducându-i un prinos de recunoștință târzie în aceste vremuri de secetă morală și adânci prefaceri sociale. Cu acest prilej, am deschis cartea trecutului nostru bănățan și pe o filă roasă de dinții vremii, am găsit o figură aproape uitată, ruptă din rezervorul nostru plin de energie – din sat – figura măreață a lui Damaschin T. Bojâncă. Meteorul care s-a despiciat de aici, din comuna Gârliște, a trecut prin toată gama ierarhiilor sociale de atunci, prin forul cel mai înalt al culturii – Academia Mihăileană – devenind chiar sfetnic al lui Cuza Vodă. Dâra de lumină lăsată în urma sa a deșteptat conștiința națională în suflete, cari s-ar fi pierdut în puhoiul cotropitor al desnaționalizării

iar din cenușa sa a răsărit aceea ce vedem astăzi. 1. Prin «Biblioteca Românească» – opera sa – îl pune pe Mihai Viteazul în obiectivul adevărat al istoriei și propagă cu toată energia și căldura sufletului cunoștințe din viața noastră istorică. 2. În fața acuzatorului anonim din Halle, se ridică curajos pe tribuna apărării și luptă pentru întreg neamul românesc. El vine după Petru Maior pentru a doua oară cu dovezi puternice să ștergă pata pe care au voit să ne-o imprime dușmanii de atunci. 3. Din «Anticele Romanilor» se desprinde figura unui om de știință înzestrat cu voință dârză și sârguință de furnică. Datele migăloase și comparative între viața Romanilor

Personalități bănățene și orăvițene alături de membri ai suitei regale în fața Teatrului Vechi. Colecția Ionel Bota, Oravița. © Ionel Bota.

și a poporului român fac dovadă de o adâncă înțelepciune. 4. Și, în fine, ca educator în «Directoriul Bunei Creșteri», îngrijorat de soarta viitoarelor generații, dă sfaturi pedagogice părinților și educatorilor. Vizionarul său în îndrumarea etică morală și culturală a tineretului de atunci. Iată-l pe «Naționalistul vostru» – cum zice el – ca trezitor de conștiințe naționale; ca educator și apărător al neamului său.”

Dar cel mai strălucit discurs, conceput cu artă literară și comunicat dezinvolt (martorii spun că n-a fost nevoie de notițe, expunerea fiind liberă), aparține părintelui Protopop Virgil Musta, liderul liberalilor bănățeni și cărășeni, senator, chestor al Senatului. Astfel, la dezvelirea bustului marelui poet român Mihai Eminescu, protopopul, ai cărui înaintași făcuseră parte din comitetul de primire a trupei lui Pascaly, la 1868, a sintetizat acel eveniment de importanță națională pentru etnia românească a bătrânei Oravița, dintr-o perspectivă de istorie culturală și de simțământ românesc. Reproducem aici, la peste șapte decenii și jumătate, acest discurs: „La 18/30 August 1868, Oravița bufenilor a primit cu cinste și bucurie mare trupa binevestitoare a fericitelor noastre zile,

călăuzită de artistul Mihail Pascaly și însoțită de elevul lui Aron Pumnul, zburdalnicul în fire, Mihail Eminescu. Astăzi, după 65 de ani, Oravița României Mari, proorocită de crainicul duios al împărăției «dela Nistru până la Tisa», sărbătorește azi, sub regească oblăduire a Majestății Voastre, desvelirea chipului dăltuit în bronz nepieritor, al celui mai adevărat simbol al neamului nostru, chipul românului de pretutindenii și de totdeauna, chipul pustiit de gânduri și de suferință al lui Mihail Eminescu. Județul dela marginea de miazăzi a Împărăției Tale, Cărașul doinei și cântecului românesc, cu orașul său de reședință, desvelește astăzi chipul astral al naționalistului înfocat și al geniului, în opera căruia cresc și înfloresc însușirile cele mai specifice ale neamului românesc: înțelepciunea adânc tâlcuitoare a scripturilor bătrâne, proverbul și vorba țaranului nostru precum și cuminența așezată și potolită a cronicarilor de odinioară; mândria cumpănită și credința de evlavie a Voevozilor noștri, iubitori de glie și străbune datini, tradiția și povestirile, istoria și legea, țara și sufletul înflorit de sănătate al acestui neam. Fostul Prefect, scriitorul Ion Dongorozi, cu Comitetul său de inițiativă, când au luat hotărârea să ridice străjă la această margine de țară, spada strălucitoare de vitejie a Regelui Întregitor de neam și țară, Ferdinand I, mintea plină de românism a dascălului dela Academia Mihăileană Damaschin Bojâncă, plămădit aici, la noi, cu evlavie și-au adus aminte și de visătorul tânăr, pribeagul orașului nostru dela 1868 mai târziu devenit piatră unghiulară la clădirea care trăim astăzi: Sire ! Am întruchipat în bronz această înfățișare de vitejie, conștiință și sentiment, ca să servească de simbol și îndemn, de nădejde în viitor și de încredere în puterea creatoare a neamului românesc.⁷³²

Inaugurarea tripticului statuar, mărturisind istoria și cultura locului în legătură cu marea carte a istoriei naționale, a prilejuit și alte momente festive, asupra cărora stăruim în continuare. Astfel, între orele 12-14 s-a organizat o defilare în zona centrală a orașului, în jur de 40.000 de participanți fiind consemnați de presa vremii. În acordurile de marș ale fanfarei Regimentului V Vânători, defilează cercetașii, cu inspectorul Constantin Nedelcu, elevii Liceului „General Drăgălina”, elevule Gimnaziului de Fete „Regina Maria”, grupul primarilor comunelor din zonă, foștii voluntari și ai Legiunii Române din primul război, „în coloane de patru”, fanfarele din plasa Răcășdia, Oravița, Bocșa și Reșița, corurile din județ, „stânjenarii din Cărbunari”, pădurarii U.D.R., minerii din Anina, grupul de vânători în frunte cu dr. inspector Bolboca, Uniunea Ofițerilor de Rezervă, „în coloane de șase” (...) „și aproape toate comunele din plasa Bocșa, Recița, Oravița.” În dreapta careului au defilat, sub conducerea generalului Economu, soldații Corpului 7 Armată, generalul Oprescu, comandantul Diviziei I de Infanterie Timișoara, coloneii Dănilă, comandantul Regimentului V Vânători și Boitan, șeful statului major al diviziei.

În jurul orelor 16,00, suita regală s-a aflat la Teatrul Vechi, pe atunci cu denumirea de Teatrul Comunal Oravița, condus de un comitet în frunte cu

dr. Ion Țeicu. S-au rostit cuvinte înălțătoare din partea lui Octavian Goga, Dimitrie Gusti și Maxim Radovan, apoi a luat cuvântul regele și, în final, primarul Rusmir anunță oficializarea titlului de Cneaz al Banatului, acordat voievodului Mihai. A urmat, în Palatul Prefecturii, vizitarea Expoziției Despărțământului ASTRA Oravița. Cu acest prilej, Ilie Rusmir, primarul urbei și președintele Despărțământului, a ținut să sublinieze că „Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român ASTRA, despărțământul județean Caraș, mergând pe drumul tradițional trasat de primii pionieri ai culturii ardeleni și bănățene, a aranjat în legătură cu acest mare eveniment de astăzi, o expoziție care redă în bună parte istoria, bogățiile naturale, flora, fauna, industria, etnografia și situația culturală a județului Căraș (...).” Au mai vorbit miniștrii Gusti și Hațieganu și G. Pitulescu, directorul general al P.T.T. Expoziția a fost concepută în 11 secțiuni, la organizarea ei contribuind personalități locale și județene. Prima a fost *Secția istorică, săpături arheologice în județul Căraș*, cuprinzând exponate din colecția căpitanului de port G. Georgescu din Moldova Veche. A doua secție, *Presă și Carte Bănățeană*, a fost concepută sub patronajul Sindicatului Presei din Ardeal și Banat și „aranjată de Ioachim Miloia”. *Bogății Naturale* este a treia secție „aranjată de Camera Agricolă”, iar a patra, *Seviciul Zootehnic*, s-a aflat în coordonarea prim-medicolui veterinar dr. Aurel Perian. Secția a șasea avea intitularea *Expoziția Direcțiunii Silvice și Domeniale a Societății U.D.R.* și a fost pregătită de inginerii C. V. Mihălcescu, C. Renert, Zimmermann, Damsberg, Poll, Mălăescu și alții. A șaptea secție a fost *Expoziția Inspectoratului de Vânătoare*, „aranjată cu mult gust și demnitate de toată lauda” de dr. I. Bolboca. Secția a opta avea ca tematică *Bogățiile subsolului*, a noua se intitula *Expoziția Uzinelor Westend*, iar a zecea, *Industria casnică*, a fost „aranjată de doamnele Maria Măngiuca, Malvina Rusmir, Terezia Fira, Roza Breazu, de domniile Goicu și S. S. Georgescu”. Ultima dintre ele, Secția demografică-culturală, a fost „aranjată” de revizorul școlar prof. Iacob Bosică.

În continuare, cu sprijinul firmei „Casa Scheer” din Timișoara, care a asigurat întreg protocolul, a avut loc un banchet oficial în saloanele prefecturii, la etaj, unde au luat cuvântul Regele Carol II și primul ministru Alexandru Vaida-Voevod. Discursul primului ministru sublinia că „pe aceste plaiuri bănățene se găsește un popor cu calități specifice în mijlocul neamului românesc, un popor poet, muzical, vesel, cu însușiri alese și bogății în broderii, cântece, jocuri și folclor (...)”

După orele 17,00, suita regală a vizitat comuna fruntașă Răcășdia, locul unde s-a afirmat celebrul învățător și folclorist Emilian Novacovicu. Comitetul de invitare îl are în frunte pe învățătorul director Gh. Guga. Iau parte locuitorii din plasele Moldova Nouă, Oravița, Sasca Montană, Bocșa Montană, fanfarele din Milcoveni, Iertof, Vrani, Berliște, Cacova-Grădinari, Răchitova, corurile din Răcășdia, Ciortea, Ciuchici, Ilidia, Ciclova

Română, Ciclova Montană, Oravița Română, Răchitova. La intrarea în comună s-a organizat festivitatea primirii cu sare, în biserică preotul Simion a oficiat slujba religioasă iar în grădina școlii a fost amenajat un pavilion și s-a ridicat o scenă pentru un spectacol oficial. Suita regală era însoțită de parlamentarii Ionel Gașpar, Bejan, C. Buracu, Tulbure Duda, dr. Adam Popa, acesta din urmă rostind o cuvântare. Spectacolul a inclus Imnul Regal, intonat de toate corurile prezente, apoi „Bănățeană” de Sabin Drăgoi, interpretat de corul din Răcășdia, „Prete deal”, de Ioan Vidu, cântat de corul mixt din Reșița Montană. „Negruța” a fost interpretată de corul mixt din Vășiova, „Lugojana Nouă” de corul mixt din Vărădia, „Vino, lele”, este piesa cântată de corul bărbătesc Mercina, „Latina Gintă” și „Trăiască Regele” sunt cântate de corul elevilor din Răcășdia. Formația de dansuri din Răcășdia se prezintă cu „Călușerul”, „Iedera” e dansată de formația din Târnova, Carașova se prezintă cu „Dans bătrânesc”, Bocșa Montană cu „Măzărca”, cei din Socol prezintă „Dans sârbesc”, formația din Răcășdia revine cu „De doi”, „Pe loc” și „Hora”, iar „Șoimii” din Sânnicolau Mare, coordonați de Bucurescu și Farca, încheie cu „dansuri populare și figuri de gimnastică artistică”.

Se vizitează, în incinta școlii, Expoziția de Lucru Manual și Cusături Naționale, aranjată de învățătoarele Silvia Guga și Cornelia Bălan și de supraveghetoria doamnă Ioțcovici. Elevele dăruiesc voievodului Mihai un costum național, cu brâu și opinci lucrate de mâinile lor. Se mai vizitează Casa Națională „Regele Carol II” (atunci capătă noua denumire), atelierele de olărit și ceramică, regele fiind dăruit cu un cârceag, apoi Expoziția Zootehnică aranjată de Prefectură. Încheie vizita defilarea cetățenilor din toate comunele și satele zonei, între acestea Răcășdia, Vrâniuf, Iertof, Vrani, Mercina, Ciortea, Iam, Milcoveni, Berliște, Rusova Veche, Rusova Nouă, Cărbunari, Știnăpari, Nicolinț, Ciuchici, Sasca Montană, Sasca Română, Petriloiva, Naidăș, Lescovița, Bogodintși, Potoc, Socolari, Ilidia, Socol, Moldova Nouă și altele.³³

La revenirea în Oravița, din Răcășdia, înainte de plecarea trenului regal, Regele Carol II a decorat pe peronul vechii gări Oravița pe Prefectul dr. Maxim Radovan cu Coroana României în grad de Comandor, pe preotul senator Coriolan Buracu, acesta obținând Medalia Ferdinand cu spade, și pe Primarul de Oravița, prof. Ilie Rusmir, cu Medalia Ferdinand fără spade.

Desigur, țara întregă și presa vremii au urmărit cu interes și solidaritate cultural-națională evenimentele din Căraș și de la Oravița. „Neuitată și plină de emoții seară”, scrie cotidianul faimosului Pamfil Șeicaru, prezent și el la Oravița.³⁴ Iar un ziar timișorean consemna: „Statuia marelui Eminescu alături de monumentul aceluiași, ridicat acum câțiva ani la Sânnicolau Mare și alături de opera lui Aurel C. Popovici, operă născută din admirația lui Eminescu, va fi pentru înalții oaspeți mărturie a măreției gândului românesc, care sălășluiește în viața Banatului (...) Într-un timp de mari schimbări se

eternizează în bronzuri oamenii faptelor mari; se fixează ca stăvilare în timp de dezzechilibru, figurile faptelor minunate și a caracterelor de bronz. Sculptorul Ladea care a marcat avânturile noastre din adâncuri de gând și simțire românească a cinstit vremea prin cele trei figuri alese de admirația mândră.”³⁵

Iar noi să mai spunem, încheind, că memoria noastră, a celor de azi și următori, va să insiste pe actul inaugurării tripticului statuar realizat de Romul Ladea, unde efigia Poetului străjuie, din 1933, cerul de azi și de mâine al acestui colț de țară românească, în eternitate.

NOTE:

9. „Roata”, IV, nr. 20, 18 iunie 1933. Avea redacția și administrația în Oravița, redactor responsabil pe Mișu E. Groșșianu și era organul de presă al Partidului Național-Țărănesc din județul Căraș; cf. și cartea noastră I. BOTA, *Eminescu și Oravița*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Reșița, Editura Timpul, 2002, p. 78-91

10. Dr. ALEXANDRU VAIDA-VOEVOD, președintele Consiliului de Miniștri, *Iubiți Cărășeni ! Iubiți Bănățeni !*, în „Roata”, nr. cit., p. 1

11. M. E. GROȘȘIANU, *Vizita M. S. Regelui, a Marelui Voevod de Alba-Iulia și Mare Cneaz al Banatului, Mihai*, în Caraș, în „Roata”, nr. cit., p. 2

12. Idem, *Sosirea M. S. Regelui la Băile Herculanane. Desvelirea bustului M. S. Regelui Ferdinand*, în „Roata”, nr. cit.

13. Idem, *Drumul de triumf. Solemnitatea dela Bozovici*, în Ibidem, p. 2

14. *Ibidem*.

15. *Ibidem*

16. *Ibidem*

17. *Ibidem*

18. *Ibidem*

19. *Ibidem*

20. *Ibidem*

21. Idem, *La „Lup”*, în *Ibidem*, p. 3

22. *Ibidem*

23. Idem, *Drumul spre Oravița. „Noaptea Învierii”*, în *Ibidem*

24. *Ibidem*

25. *Ibidem*

26. *Ibidem*

27. *Ibidem*

28. *Ibidem*

29. *Ibidem*

30. *Ibidem*

31. Idem, *3 Iunie*, în *Ibidem*, p. 3

32. *Ibidem*, p. 4

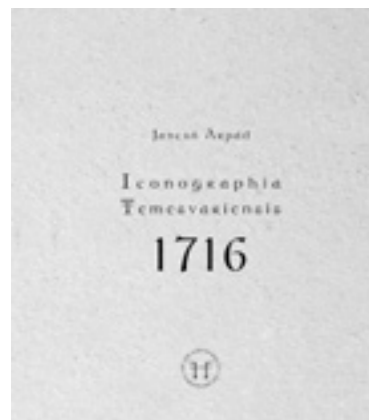
33. Idem, *La Răcășdia*, în *Ibidem*, p. 5

34. *Vezi în „Curentul”*, 5 iunie 1933

35. *Vezi în „Vestul”*, 3 iunie 1933

Dr. ing. **Árpád Jancsó**
(Timișoara)

Iconographia Temesvariensis 1716

Anul acesta¹ se împlinesc 300 de ani de când oștile creștine au eliberat Timișoara după lunga ocupație otomană de 164 de ani.

O foaie volantă germană din 1717, al cărei titlu latin este *Memorabilia A.O. MDC-CXVI.*, iar cel german: *Gedenckwürdigkeiten des 1716.ten Jahres*, prezintă zece evenimente remarcabile ale anului

1716, care merită puse în evidență. Între acestea regăsim cucerirea de la turci a puternicei cetăți a Petrovaradinului (Victoria de turci ad Petrovaradinum) și recucerirea Timișoarei (Temeswaria in potestatem redacta).

Cetatea Timișoarei, cetate importantă a regatului feudal ungar, a fost în final cucerită, după mai multe încercări eșuate, de puternica armată otomană, în anul 1552. Garnizoana cetății, care a apărut-o eroic, a fost măcelărită, iar orașul cu cultură occidentală a fost transformat într-un oraș oriental. Doga otomană a durat 164 de ani. După asediul nereușit asupra Vienei, puterea Imperiului Otoman a început să slăbească și oștile creștine, imperiale au eliberat rând pe rând teritoriile ocupate de turci. Recuceririle, în funcție de importanța lor, erau mediatizate mai mult sau mai puțin. Importanța strategică a Timișoarei a fost determinantă în zonă, prin urmare eliberarea ei a avut un răsunet mare în toată Europa. Prin ocuparea puternicei cetăți, considerată imposibil de cucerit, a început o nouă eră în viața orașului și a ținutului, ce și-a pus amprenta până în zilele noastre asupra mentalității și a vieții zilnice a oamenilor de aici.

Acum zece ani, în volumul intitulat *Memorabilia anno MDCCXVI*, am publicat iconografia tipărită a acestui eveniment. Acum, cu ocazia aniversării a 300 de ani de la eliberare, atenția opiniei publice s-a îndreptat din nou asupra acestui eveniment. În cei zece ani trecuți de la publicarea *Memorabiliei*... am reușit să mai găsim câteva stampe foarte frumoase, până acum necunoscute, nepublicate. Sponsorul *Memorabiliei*, domnul Andrei Herczeg mi-a propus ca pentru aniversarea a 300 de ani de la eliberarea orașului nostru, să completez cartea apărută acum un deceniu și s-a oferit să asigure costurile reeditării.

¹ Cartea, cu titlul „*Iconographia Temesvariensis 1716*“, din care sunt preluate cele două fragmente, a apărut în 2016 (n.r.), la Editura Universității de Vest, Timișoara.

Această carte este deci ediția a doua, completată, a cărții intitulate *Memorabilia anno MDCCXVI*. În ea prezint pe scurt întâmplările care au precedat bătălia din anul 1716, descriu asediul cetății Timișoarei, capitularea turcilor și retragerea lor din Timișoara și din ținutul timișan. Pe lângă completarea cu stampele găsite în ultimii zece ani, am inclus în cartea, ce se dorește a fi exhaustivă pentru iconografia tipărită a eliberării orașului, și câteva desene în manuscris. Multe dintre ele au stat la baza gravurilor pe plăci de cupru. Originalele acestor desene se află la Kriegsarchiv din Viena, iar copii foarte bune în Colecția de Hărți a Institutului și Muzeului de Istorie Militară din Budapesta.

Gravurile tipărite (stampe) care prezintă evenimentele din anul 1716 au apărut în cărțile epocii sau pe foi volante. Ele sunt gravuri pe plăci de cupru. Majoritatea lor le-am publicat pentru prima oară în volumul intitulat *Temesvár régi ábrázolásai* (în care am însumat toate stampele Timișoarei pe care le-am inventariat până la data aceea, cartea fiind cea mai amplă iconografie a orașului de pe Bega). Au urmat cele trei caiete, intitulate *Timișoara veche*, fiecare cu câte 16 reprezentări, apoi deja amintita *Memorabilia Anno 1716*.

Cele mai multe copii ale stampelor originale le-am primit de la Biblioteca Națională a Ungariei, Muzeul Național al Ungariei, Institutul și Muzeul de Istorie Militară de la Budapesta, dar am primit copii și de la Muzeul Banatului, Arhivele de Stat din Timișoara, Biblioteca Academiei de Științe a Ungariei, Arhiva Națională a Ungariei, Biblioteca Națională a Moraviei de la Brno, de la Szalai Béla (Budapesta), și regretatul Szántai Lajos (Paris). Le aduc din nou mulțumiri pentru sollicitudine. Trebuie să menționez cu satisfacție, că după trecerea în neființă a marelui colecționar Szántai Lajos, am reușit să intermediez ca stampele deosebit de rare ale Timișoarei să fie achiziționate de către domnul Andrei Herczeg, ajungând astfel în orașul nostru.

Prezenta carte nu ar fi văzut lumina tiparului fără sprijinul material al domnului Andrei Herczeg, căruia în aduc mulțumiri și pe această cale, în numele meu și al cititorilor.

Texte în limba franceză existente pe harta de coperta I a revistei „Morisena“ nr. 1 (5)/2017:

A Joseph de Haro, Vicomte de Lincourt
T PLAN DE LA VILLE ET ATAUQUE DE TEMESWAR AVEC TOUS SES JARDINS ET ENUIRONS / telles qu'on les a trouuvè quand l'Armée de sa Majestè Ymperial et Catholique commendè en Chef par son Altesse Serenissime le Prince Eugene de Sauoye deboucha du Bois pour gannier / la Plaine et prendre les postes, ensemble le Campement, la ligne de Circonualation, et les Pont pour la Communication des deux Camps / la Tranchè fut ouuert le 1r. de Septembre de l'Annè 1716 et randue par Capitulation le 12.e d'Otobre suiuant.

Tx **Sub titlu, în cartușul titlului:** Echelle de 200 toises [1:15 000, (200 toises = 27 mm)]

În stânga sus, în cartuș ornat: Renvoy / 1. La

ville. / 2. le chateau. / 3. la grande palanka. / 4. la petite palanka. / 5. grand sillon dans le fossè du corps de / la place du côté des attaques ou il y avoit un / bon parapet comme ou pourra mieux le voir / au profil. / 6. trois places d'armes entre le château et le pe / tite palanka enuironnée des fossès. / 7. grand pont de bois sur les marais long de 500. / toises que les turcs rompirent à notre approche / 8. nos lignes de circonvallation / 9. nos attaques. / 10. communication de la tranchée. / 11. lieux ou les gardes de cavallerie pour / la tranchée etoient / 12. lieu ou les turcs firent une sortie a la / pointe du jour le 10. de Septembre, d'ou / ils furent chassées avec beaucoup de perte / par la valeur des G.aux Veterani et / Galbes qui etoient de jour. / 13. lieu ou le prince de Portugal fut / blessè d'un boulet de canō et son cheval tue /

Les petits points que lon voit autour de la place et de ces ouvrages, signifient les / poutres qui leurs se ruiront de reuetem.t comme on pourra le voir au profil. /

On doit aduerir que l'on n a pas mis nos troupes en bataille dans la ligne vers / laquelle les turcs se presenterent pour les forcer, parce qu il n y a pas eu d' / autre action que quelques canonades, et aussy presque cela auroit / derangè tout l'ordre du campement. /

On doit savoir que les numero. 20. que l'on trouverat dans les / marais en plusieurs endroits, signifient les marais qui sont / toujours pleins d'eau; et le nombre. 21. sont ceux qui sont / toujours pleins d'eau; et le nombre. 21. sont ceux qui deuiuent / à sec dans les grandes chaleurs.

Liste des G.aux Officiers / et soldats tuè et blessès / pendant le siege / Tuès / Hochberg G.I. Major / Colonels 1 / Lts Colonels 3 / Majors 6 / Capitaines 23 / Lieutenants 42 / Enseignes 21 / Sergents 47 / Soldats 2185 / Ingenieurs 7 // Blessès / P.ce Alexandre / P.ce Frideric / Duc d'Arenberg / Ahumada, Braun, / Livingstein, Elster, / Colonels 7 / Lts Colonels 6 / Mjors 9 / Capitaines 38 / Lieutenants 53 / Enseignes 35 / Sergents 29 / Coporaux 79 / Soldats 3968 / Ingenieurs 10 // Nombs des / Volontaires qui ont / servy pen.t le Siege / S.A.R. I Infant don / Emanuel de Portugal / Le P.ce de Culenbach / Le P.ce de Sulzbac h / Le P.ce de Schwarzenburg / Le P.ce de Horn / Le comte de Cifuentes / Le comte de Tarouca / deux comtes de Lonay / Le Marquis de Vilet / Le Cheualier d'Espinola / plesieurs Gentilhommes du pais / bas, et d'allieurs. //

Infanterie / Cauallerie / Dragons / Hussars /
Leuè designè et presentè / par don Joseph de Haro / Vicomte de Lincourt L.te / Colonel d Infanterie au / seruice de S.M.I. et C.

Inscripții pe plan: Galbes, Ierger, Barayth, Savoye, Esterhasy, Nadasty, Honover, Tekely, Darmstatt, Falkenstein, Lobkouiz, Contrecourt, Vasques, Cordova, Babouchay, Viard, Graven, Palfy, Cronsfield, St. Amour, Vehlen, Steinville, Neuberg, Wirtenberg, Caraffa, Rabutin, Montecuculi, Arenberg, Jeune Daun, Livingstein, Maruly, Alcaudete, Vieux Loreine, Jeune Loreine, Guido Starnberg, Sicking, Gschwind, Bagni,

Stahrenberg, Max, Durlach, Regal, Ebergeny, Spleni, Trautson, Faber, Walis, Friderich Wirtenberg, Bonoval, Ahumada, Harrach, Martiny, Schönborn, Batée, Outovar, Croix, Wetzel, Neuberg, Vieux Daun, Broun, Otocar Stahrenberg, Emanuel de Savoye, Hohenzolern, Wirmond, Alexander Wirtenberg, Vieux Wirtenberg, Palfy, Hastinger, Haister

Lieu ou les Ennemis sesont / presantè le 23. de Septembre / ou Nombre de 20000 cheuaux. / pour forcèr nos lignès les / quelles l'aient tant par / deux fois inutilem.t se / retirent du cottè / de Belgard

quartier du / Ma.l Palfy
Chemins par ou N.re Armée / at de bouche pour gagner la Plaine / et pouoire prendre / les Postes.

Maison de / plaisance / du Bacha, quartier / des Vivres, quartier General, parc / d'artillerie

Terain Bas, Bois Ruine pour faire des fachines, Chemin de Belgrad, Chemin de Arat, Chemin de Seguedin, Chemin de peteruaradin ou de Senta, pons de Communication, ponts de Communication, la Bega Riuiere, Retranchement des Romains, terein fort bas, Bois entierement Ruine

În colțul inferior, stânga, „hartă auxiliară” intitulată: EXPLICATION DV PROFIL AVEC NOS APPROCHES TEL QUE NOUS L'AVONS TROUVÈ / LE IOVR QUE LES TVRCS BATTIRENT LA CHAMADE /

1 partie de la Palanka avec nos approches / 2 L'auant fossè contre l'auant fossè / 3 Sillon ou chemin couvert / 4 le grand fossè, qui etoit plus large dans / certaine endroit et dans d'autres beau / 5 la berme coupe plusetroit / 6 la ville / 7 le tereplain du Rempart // 8 grandes poutres grosses de 14. à 18. pou / ces de diametre qui seruoient de / revetem.t atous les ouvrages / 9 poutres qui montoient sept pieds / ou desus du niveau du rempart / et de la berme. / 10 rampe pour monter / ou rempart // endroit sauoir que tout outour du / rempart il ny avoit aucun parapet / excepté dans les tours et dans le / seul bastion du corps de la place, / ou il y avoit de l'artillerie et ces / parapets etoient fort etroits:

Dedesubt, scară grafică: Echelle de 50 Pieds
În colțul inferior, dreapta, „hartă auxiliară” intitulată: Veüe de Temeswar aves ses / approches, e l'astaut General / que l'on donnat a la Palanka par / trois endroits le 1. d'octobre 1716.

Inscripții: Communicatio dela Tranchée, S.A.S. donnant ses ordre pendant l'astaut.

M	85,0 x 73,5 cm
D	1716
S	Magyar Országos Levéltár S 68 XIV. No. 8

Sfetcu Mihailov
(Timișoara)

Sfârșitul deportării în Bărăgan și urmările „post factum”

- Preliminarii pentru eliberarea din deportare

În procesul de destalinizare început de liderii sovietici, declanșat după moartea lui Iosif Visarionovici Stalin din 5 martie 1953, a cuprins și raporturile româno-iugoslave.

Primele semne extrem de timide de destindere româno-iugoslave încep în vara anului 1953, când în cursul lunii iunie a avut loc, la Timișoara, Conferința de reglementare a disensiunilor de graniță și aplanarea șirului de incidente soldate de-a lungul anilor cu multe victime de ambele părți.

Curând, din vara anului 1954, au fost reluate relațiile diplomatice la nivel de ambasadă¹.

La începutul anului 1955, membrii Ambasadei iugoslave din București au primit sarcina să întocmească documentația necesară pentru întâlnirile ce vor urma la nivel înalt.

În ceea ce privește rezolvarea problemelor legate de deportările din Bărăgan, semnalul a pornit după vizita liderului sovietic Nichita Sergheevici Hrușciov la Belgrad. Acesta a avut o întâlnire de „împăcare” cu liderul iugoslav, mareșalul Iosip Broz Tito, în perioada 26 mai-2 iunie 1955, când s-a semnat „Declarația de la Belgrad” de normalizare a relațiilor sovieto-iugoslave. În această declarație sovieticii au fost puși în temă de iugoslavi și cu problemele lor cu vecinii, care trebuiau și acestea să fie remediate; printre ele problema deportării sârbilor din Bărăgan și eliberarea deținuților politici sârbi, a celor care au fost implicați în politica titoistă.

În acest context nu întâmplător Hrușciov a făcut apoi, la întoarcerea din Belgrad, o escală semnificativă la București, unde au fost convocați de urgență liderii politici români, pentru consultări privind cursul viitor de urmat². Drept urmare, se emite Ordinul 6100/27.07.1955 al Ministerului Afacerilor Interne, prin care se ridică restricțiile domiciliare la 3.692 de familii dislocate în cele 18 comune speciale.

Dar procesul de eliberare mergea greoi, deoarece erau în curs și lucrările agricole din gospodăriile de stat, unde deportații erau la muncă. Se eliberează mai întâi cazuri speciale: oameni în vârstă, bolnavi ș.a.

1 Milin Miodrag, Mihailov Tvetco (Sfetcu), Milin Andrei - *Sârbii în Golgota Bărăganului – Noi contribuții*, Editura Mirton, Editura Uniunii Sârbilor din România, Timișoara 2016, pag. 198-199;

2 *Ibidem*, pag. 201.

Din informațiile primite de pe teren, la intervenția lui Tito și prin intermedierea sovieticilor, prin Hotărârea din 8 decembrie 1955 a Biroului Politic al Partidului Muncitoresc Român, se permite întoarcerea în masă a sârbilor din Bărăgan în Banat, precum și eliberarea tuturor celor dislocați. În urma acestei Hotărâri se emite Ordinul 6200 din 20 decembrie 1955, prin care se ridică restricțiile domiciliare la toți deportații din Bărăgan.

Tot în această perioadă are loc și primirea Republicii Populare România ca membru al Organizației Națiunilor Unite (O.N.U.), respectiv la 14 decembrie 1955.

Dar basarabenilor, bucovinenilor și aromânilor (macedonenilor), care sunt și ei liberi să plece, le este interzisă întoarcerea în Banat.

Ultimii deținuți politici cu domiciliul obligatoriu, au părăsit Bărăganul abia în anul 1964. Dar care au fost consecințele pentru cei implicați în întocmirea listelor?

În documentația întocmită de Ambasada iugoslavă din București pentru întâlnirile diplomatice au fost implicați tineri sârbi din România. În acest scop, secretarul Ambasadei, Popovici Milutin, s-a deplasat la Timișoara pentru a contacta eventualii colaboratori. La Timișoara ia legătura cu casiera librăriei „Cartea noastră” (care înainte de conflictul româno-iugoslav purta numele de „Cartea iugoslavă” n.a.), pe numele de Bogosav Zoraida. În urma discuțiilor cu secretarul Ambasadei, susnumita acceptă colaborarea, în sensul de a contacta cunoscuții ei, care aveau părinți și rude în Bărăgan, în vederea întocmirii listelor cu deportații sârbi.

În contextul acestei colaborări, Zoraida contactează tinerii de seama sa, care aveau legătură cu deportații sârbi din Bărăgan. Aceștia erau: Draghici Sovra, student în anul III la Facultatea de Medicină din Timișoara, originar din Saravale; Stoianov Tomislav din Diniaș; Marici Mișa din Variaș; Miloșev Pera din Gad; Feniăț Delia, cu domiciliu obligatoriu în Movila Găldăului.

Toți acești tineri au început să întocmească listele cu deportații sârbi, care ajungeau la Ambasada iugoslavă la București. Un alt personaj care a fost contactat de secretarul Ambasadei a fost și elevul de liceu Stoșici Toma. Acesta a întocmit listele independent de grupul Zoraida. Dar Securitatea era pe urmele lor, printr-o iscoadă. Aceste informații au fost folosite pentru incriminare mult mai târziu.

Un nou val al ascuțirii „luptei de clasă” de tip stalinist face victime la începutul anilor 60.

Se apropia încheierea colectivizării agriculturii, care se declară încheiată la o Plenară a P.M.R. în anul 1962. Tot în această perioadă, în anul 1958, s-a ținut la Zagreb cel de al VII-lea Congres al Partidului Comunist din Iugoslavia (ulterior Uniunea Comunistilor din Iugoslavia), unde s-a adoptat o atitudine revizionistă în teoria și practica ideologiei marxist-leniniste, fapt ce a iritat lagărul socialist în frunte cu Uniunea Sovietică.

După „împăcarea” cu Tito, emigrația politică antititoistă iugoslavă din București și-a cam pierdut „obiectul muncii”. În acest context emigrația a pornit o campanie denigratoare la adresa P.C.I. condus de I.B. Tito, alăturându-se celorlalte partide comuniste frățești în acest scop.

În anul 1956 a fost înăbușită revoluția antisovietică din Ungaria...

Și în România au început masiv noi arestări în rândurile opozițiilor și a celor care erau suspectați de diverse delictive politice.

Pe acest fond cad victime și în rândul conaționalilor sârbi. Și anume: toți cei implicați în întocmirea listelor cu deportații sârbi în anul 1955 au fost arestați și condamnați în anul 1958 și 1961.

Când totul pare să fi intrat pe un făgaș normal, s-au eliberat deținuții politici, s-au întors acasă toți deportații, ca din senin se descoperă noi „vinovați”. Organele Securității au descoperit făptașii și după anchete îngrozitoare, care au durat opt luni, au fost judecați și condamnați de către Tribunalul Militar din Cluj, cu secția la Timișoara, pentru infracțiunea de „trădare de patrie” următorii:

Bogosav Zoraida, condamnată la 7 ani închisoare corecțională;

Draghici Sovra, condamnat la 8 ani închisoare corecțională;

Miloșev Pera, condamnat la 6 ani închisoare corecțională;

Marici Mișa, condamnat la 6 ani închisoare corecțională;

Stoianov Tomislav, condamnat la 5 ani închisoare corecțională;

Stișici Toma, condamnat la 15 ani închisoare cu muncă silnică. Acesta a fost condamnat de Tribunalul Militar Regional București, când era student la Universitatea din București la Facultatea de Filologie (limba sârbă) în anul 1958;

Velimirovici Jivco, condamnat la 6 ani închisoare corecțională de către Tribunalul Militar Regional București, el fiind student la Facultatea de Filologie a Universității din București;

Cârștici Borislav, condamnat la 5 ani închisoare corecțională pentru omitere de denunț, de către Tribunalul Militar Regional București, el fiind student ca și cei anteriori;

Feniăț Delia, căsătorită Popovici, care având și un copil de 9 luni, pe considerentul că a fost în deportare aproape cinci ani în Bărăgan, a fost scutită de arest și condamnare.

Toți acești condamnați au fost eliberați la sfârșitul anului 1963 prin Decretul 767/1963.

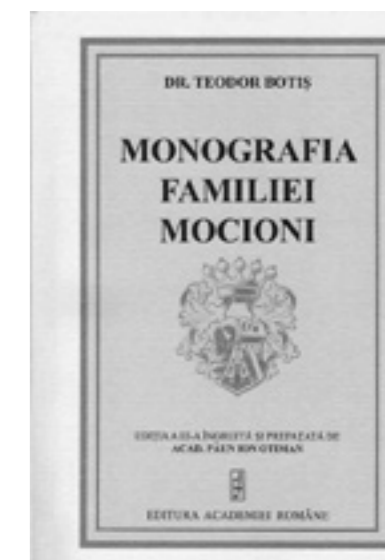
Urmările acestor condamnări au fost pentru ei dezastruoase. Au ieșit din închisori bolnavi și traumatizați, cu un viitor incert.

Recenzii

Contribuții la bibliografia Banatului.

Monografia familiei Mocioni, apărută la a treia sa ediție sub egida Academiei Române

O inițiativă de excepție, pentru succesul căreia se binemerită filiala bănățeană a Academiei Române în coordonarea distinsului academician Păun Ion Otiman, reabilitează și repune în circulație cultural-științifică, nu doar pentru publicul românesc interesat, firesc, de dinamicile ideii naționale în provinciile de dincoace de munți, printr-o restituire memorabilă, voluminosul op al lui

Teodor Botiș, *Monografia familiei Mocioni*. Apărută inițial la Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, în anul 1939, cartea aceasta, acum apărută în a treia sa ediție, îngrijită și prefăcută de academician Păun Ion Otiman, avea meritul de a fi reintegrat pagini masive din istoria mișcării de emancipare națională din fostul imperiu al Habsburgilor și de a recupera în beneficiul cercetărilor ulterioare un imens fond documentar, explorat, studiat, evidențiat, evocat și interpretat în contextul radicalizării problemei românești, după anul 1850. Este epoca unui elan colectiv revivificând spiritul reformist și conștiința națională a tuturor etniilor, popoarelor și națiunilor cuprinse în harta politică a Vienei, până la destrămarea imperiului bicefal, după tratatele de pace consacrand finalul primului război mondial.

Autorul monografiei, Teodor Botiș, intelectualul arădean cu o mare deschidere a scrisului său către adevărul documentelor ce poartă parfumul vremurilor în care se originează informația lor, a realizat o sinteză utilă forjându-și efortul - asemeni unor înaintași celebri, deja, precum Teodor V. Păcățian, Aurel C. Popovici, Vasile Lucaci și Valeriu Braniște, ca să rămânem la acest careu de ași dintr-o tipologie a discursului istoriografic românesc dinaintea de 1918 -, prin minuția sisifică din laboratorul cercetării, preparând astfel argumentele demersului fundamentărilor finale. Epopeea Mocioneștilor, așadar, este livrată încă din interbelic spre știința contemporanilor, cu motivația,

care-și demonstrează și azi perenitatea, că ilustra familie a avut menirea „să îndeplinească un apostolat național în viața noastră politică bisericească, culturală și economică”, așa cum notează în prefața scrisă la 29 iunie 1936 aorul monografiei, la vremea aceea rector al Academiei Teologice din Arad. Același Teodor Botiș continuându-și opinia: „Acest apostolat s-a întipărit în paginile istoriei românilor bănățeni și ardeleni din epoca renașterii lor, premergând marelui eveniment al desrobirii prin înfăptuirea unității noastre naționale.”

Originea aromână a Mocioneștilor îi încastrează decisiv în istoria Europei de sud-est dar și centrală, la fel de decisiv pe cât de fundamentați mesageri ai destinului românesc în posteritate sunt reprezentanții acestei ilustre familii. Teodor Botiș insistă pe documentele tradiției medievale și premoderne, pe evenimentialul răvășit de suișuri, coborâșuri și renașteri, pe rolul determinant al membrilor familiei Mocioni în Moscopolia dinaintea distrugerii osmane, pe contribuția aceleiași familii la războaiele purtate de Austria, cu sabia și înțelepciunea de strateg desăvârșit a lui Eugeniu de Savoia-Carignan pentru eliberarea Banatului istoric de sub administrația imperiului sultanilor. Baza informațiilor edite sunt studiile lui Caragiani ori C. Istrati, dar și C. Fariel ori Victor Papacostea, conspectele lui Vincențiu Babeș, din 1893 (atunci publicate la București, prin sânguința Academiei Române). Un document explorat pentru informațiile sale inedite era *testimoniul* lui Petru Mocioni (datat 14 aprilie 1759) ca și seria datelor și izvoarelor documentare, asupra cărora conchidea *Enciclopedia...* lui Corneliu Diaconovici, privind mai ales înobilarea unui Andrei, la 1780, datorit de împăratul Iosif al II-lea cu domeniul Foen(i), în Banat.

Asistăm apoi, în capitolele următoare, la o veritabilă traversare biografică, gest de o erudiție savantă și indicând o bună cunoaștere a trecutului tuturor provinciilor noastre istorice. Ne este prezentat Ioan Mocioni (1780-1854), prieten al lui Andrei Mureșanu, semnat cu fiul său Lucian, alături de alți lideri ai pașoptismului ardelean, pe actual *Petițiune generale a națiunii române*, din 13/25 februarie 1849 (Petiția de la Olomouc), document sugerând unitatea românilor din imperiu, dar „sub sceptrul Austriei”, autonomie și independență instituțională administrativă, bisericească, politică, un Congres al tuturor românilor și un Senat Român. Aflăm în cartea lui Teodor Botiș date noi despre Petru Mocioni (1808-1858), membru al Academiei Române, avocat în Caraș și Torontal, deputat, la 1847, al conservatorilor moderați, în Dieta din Pozson, insistând la dezbateri pe articolul de Lege XX (care dispune Mitropoliei de Carloviț să aibă 100 de deputați aleși și să fie respectată limba maternă a acestora), dușman al ideilor lui Kossuth, polemizând cu ministrul Schwarzenberg în memoriile trimise la Viena ori susținute direct, între 1850-1852, asasinat la 19 septembrie/1 octombrie 1858. Minunate pagini, redactate cu un patriotism frenetic, îi sunt dedicate lui Andrei Mocioni de Foen (1812-1880), vice-notar în 1836, apoi protojude districtual în 1843, în județul Torontal, comisar suprem districtual în Banat, 1850-1852,

președintele Comisiunii Centrale Cadastrale Bănățene, la 1853, membru al Senatului Imperial, la 1859 (*Verstärker Reichsrath*). Andrei Mocioni a fost foarte cunoscut printr-un discurs naționalist ardent în problema autonomiilor teritoriilor românești din monarhie, pentru egalitatea în drepturi politice, profesionale, naționale a tuturor națiunilor imperiului, cu administrare și guvernare proprie. Îmbiat de prim-ministrul Schmerling cu titlul și competențele de guvernator al Transilvaniei refuză aceste onoruri, ajunge membru în comitetul permanent al ardelenilor ales la Congresul de la Sibiu, din 1/13-4/17 februarie 1861, este ales pentru Dieta din 1861, mandat la care va renunța, este fondator al ziarului „Albina”, cu Vincențiu Babeș director. A fost și un colaborator apropiat al lui Andrei Șaguna, contribuind la negocierile cu sârbii ortodocși, la înființarea Episcopiei de Caransebeș, la renașterea Mitropoliei Ortodoxe de la Sibiu și la promulgarea Statutului Organic, în 1869. El a redactat un memoriu adresat lui Franz Joseph, solicitând într-un tonus reformist-emancipator organizarea autonomă a Banatului („autonomie, adică o situație de neatarnare a Banatului timișan și a Voivodinei față de Ungaria”, va fi principiul reluat și în perioada eforturilor pentru „desrobirea” ortodoxiei române de sub tutela ortodoxiei sârbești). „Toți lucră în contra noastră”, va exclama Andrei Mocioni în 1861 când, la tendințele anexioniste, ungare, români impun, în contrapondere, prin vocea liderilor reductabili precum acest vajnic vlăstar al Mocioneștilor, cultivarea pe toate căile a idealului Daco-României.

Cartea lui Teodor Botiș e scrisă în stilul analitic-critic al monografiilor de familie din mediile germanofone (Germania, Austria), în descendența acelei „*spezialgeschichte*” de evaluare sintetizatoare a surselor documentare, de decantare abilă a informației vaste, strategie și modalități care impun, inerent, obiectivitatea demersului. Reprezentanții familiei Mocioni sunt așezați, fiecare cu viața și faptele sale, sub lupa discernământului și a unor opinii și azi indeniabile, solide în formularea lor, acoperite de realitatea istorică. Eroii cărții, Mocioneștii, se mișcă în contextul epocii lor cu dezinvolvura personajelor dintr-un construct epic bine organizat și regizat sub bagheta cutărui talentat prozator. Aici, însă, în monografierea unui vast material documentar, discursul determinant, decisiv, aparține istoricului, el este acela care restituie, uneori reabilitează, alteori restaurând adevărul, fapte, evenimente și procese istorice interpretate corect sau trebuind reinterpretate, cum e cazul atunci, la prima ediție a cărții. O astfel de „monografiere” s-a impus și în cazul lui Antoniu Mocioni (1816-1890), președintele Clubului Parlamentar al Naționalităților, director al Asociațiunii Culturale Arad, cu rol important în fondarea Băncii „Albina” și inițiator al solidarizării între bisericile noastre naționale, ortodoxă și greco-catolică. De o revizuire pozitivă, obiectivă, au parte și Gheorghe Mocioni (1823-1887), deputat în două rânduri al Cercului Electoral Moravița, Lucian Mocioni (1826-1851), cel care nu mai apucă să devină ginerele faimosului baron Gheorghe Sina, Ecaterina Mocioni de Căpâlnaș (1808-1878), Eugen Mocioni (1844-1901), inițiatorul proiectu-

lui de lege privind „votul universal, direct și secret”, la discuțiile preliminare ale legii electorale din 1872, Zeno Mocioni (1842-1905), înfrântul campaniei electorale din 1869 când n-a obținut mandatul Cercului Electoral Oravița, Petru Mocioni (1885-1915), cu specializări superioare în domeniul agriculturii, Alexandru Mocioni junior (1887-1926), cu o carieră diplomatică întreruptă după 1918, Ionel de Mocioni (1893-1930), misionar, alături de Viorel V. Tilea, al ideii unității naționale a tuturor românilor, prin memoriul pe care-l prezintă amândoi Conferinței Păcii, la Paris, membru în Consiliul Dirigent, deputat de Caraș, în cel dintâi Parlament al României Mari, prefect de Severin, cu un mandat oferit, la sugestia lui Iuliu Maniu, de guvernul național-țărănist.

Personalitatea lui Alexandru Mocioni (1841-1909) este, însă, aceea care întregeste deplin intențiile autorului de a evidenția, evocând omul și fapta, prin membrii familiei, dinamicile ideii naționale în mentalul epocii, modul în care se realizează, în etape ale radicalizării, evoluția programului de unificare de la perioada activismului la acela al pasivismului, de la „noul activism” și mediatizarea internațională a problemei la gruparea „tinerilor oțeliți” și concretizarea istorică prin actul de la 1 Decembrie 1918. Destinul lui Alexandru Mocioni implică, așadar, un evenimential dens, iar Teodor Botiș se achită exemplar de acest proiect al restituirii unei mari personalități din istoria modernă a românilor. Sunt evocate luptele parlamentare ale deputatului ales în 1865 în Circumscripția Electorală Rittberg, apoi ale celui ales de lugoieni, la 1869, ale alesului românilor din Circumscripția Electorală Radna, la 1872, aflăm despre activitatea neobosită în Clubul Parlamentar Român pentru egala îndreptățire a naționalităților, despre contribuția la crearea Partidului Național Român și la redactarea programului acestuia, la mișcările de regenerare ale spiritului emancipării naționale concretizate prin Pronunciamentul din Blaj, 1868 sau Memorandumul, 1892, la înființarea Societății pentru Crearea unui Fond de Teatru Român, 1879, a ziarului „Dreptatea”, 1893, a revistei „Luceafărul”, a Băncii „Albina”. Este ferment activ al Asociațiunii arădene, insistă pe crearea filialelor bănățene ale ASTRA, cu Aduarea Generală de la Lugoj, 1896, aceea de la Oravița, 1898. Tot la Oravița e prezent și la 1902 cu faimosul său „discurs despre naționalitate”, identificând cultura națională cu lupta națională, agenți reactivi în conștiința națională redeșteptată. Fiindcă Alexandru Mocioni este și liderul de opinie al unei generații importante de înaintemergători ai discursului naționalist, fără extremismele xenofobiei. Este un discurs politic într-o variantă modernă, având drept finalitate evidențierea unui șir de argumente, cauzalități și efecte privind statutul națiunii române în viața societății din fostul imperiu. Ideile lui Alexandru Mocioni, principiile arhitecturării discursului, ideile și modul original de a le pune în circulație – analizate, explicate, ingerate în diversitatea problemelor pe care le au toate națiunile și naționalitățile imperiului Habsburgilor – au alimentat idealurile generației contemporane marelui tribun, dar

și lupta de emancipare a promoțiilor următoare. Omul politic se lăsa antrenat de bună voie în efortul colegilor săi de a impune o lege constituțională garantând egalitatea politică a celorlalte națiuni cu națiunea maghiară. Astfel, ia cuvântul în 19 noiembrie 1866 la dezbaterile răspunsului la mesajul prilejuit de deschiderea Dietei, susținându-l mai ales pe Emanoil Gojdu care propune corectiv în textul-document termenii „patriei noastre” în loc de „națiunea maghiară”. În aceeași notă de exponent al conștiinței naționale active trebuie înțeles pasajul desprins din opinia lui Alexandru Mocioni la ședința din 31 mai 1868 a Clubului Parlamentar Român: „*Noi am pretins și pretindem să fim recunoscători ca factor politic esențial al țării. Dacă nu reprezentăm națiunea română, cum putem elabora un proiect de lege care să asigure drepturile ei?*”

Chiar dacă a militat pentru separarea ierarhiilor bisericești ortodoxe sârbă și română, nu a pregetat să susțină un proiect de lege al națiunilor azi vecine, polemizând cu Coloman Tisza în noiembrie 1868. Au făcut o bună impresie în politica europeană și în cercurile parlamentare din Europa aceluși moment istoric discursul privind proiectul de lege a municipiilor, 2 iulie 1870, proiectul modificării legislației electorale, pledoaria pentru o Universitate românească în Cluj, 8-16 aprilie 1872. Importante sunt și pledoariile împotriva ridicării mandatului de parlamentar a lui Alexandru Roman, apărarea atitudinii generalului Traian Doda care a renunțat în 1887 la mandatul său în semn de protest față cu situația înjosoare a națiunii române lipsită de drepturi elementare. A cultivat constant prietenia cu Take Ionescu, relația cu regele Carol I de România, a avut în toate momentele biografiei sale de personaj important al vieții politice și publice a momentului o atitudine demnă și fără echivoc. Capitolul dedicat marelui Alexandru Mocioni are în final utile precizări legate de activitatea de creație literară, muzicală, artistică a politicianului, mențiuni privind editarea unor astfel de cărți, broșuri, organizarea de conferințe, expoziții, serate, colecte pentru cei săraci sau pentru inițiative interesând popularizarea cauzei naționale pretutindeni, în imperiu ori dincolo de frontierele lui.

De altfel, partea finală a monografiei include un amplu capitol de anexe: documente atestând arborele genealogic, diplome nobiliare, extrase din discursurile Mocioneștilor în varii ipostaze, de parlamentari ori de persoane publice și private, sunt restituite un bogat material epistolar și extrase din polemicele cu personaje politice din epocă, pasaje din lucrări, studii, articole apărute în ziare și reviste sau editate, preum și un bogat fond iconografic. La a treia sa reeditare, monografia lui Teodor Botiș dedicată familiei Mocioni confirmă și astfel valoarea unui program ambițios al filialei Timișoara a Academiei Române, în coordonarea academicianului Păun Ion Oțman. Iar seria restituirilor de excepție din tradițiile scrișului istoric bănățean continuă.

Dr. Ionel Bota

Tiparul în Biserica Ortodoxă Română*

În Anul comemorativ al Sfântului Antim Ivireanul și al tipografilor bisericești, Părintele Profesor Doctor Mircea Păcurariu, membru titular al Academiei Române, a reușit să publice în condiții excepționale „de lux” volumul *Tiparul în Biserica Ortodoxă Română*, prin conținut și proporții o lucrare de căpătâi în cercetarea tiparului bisericesc.

Într-o cercetare cronologică, Părintele istoriei Bisericii Ortodoxe românești

abordează dezvoltarea meșteșugului tiparului pe parcursul a patru secole (XVI-XX) scoțând în priveliște: cărți imprimate, chipuri de meșteri, dar și școli create în jurul unor tipografi renumiți așa cum au fost: logofătul Liubavici, diaconul Coresi și Sfântul Martir Antim Ivireanul, de la al cărui martiriu se împlinesc anul acesta 300 de ani. O contribuție deosebită a cărții bisericești – în viziunea Părintelui autor – este aceea de utilizare a acesteia în scop liturgic, pastoral și didactic, dar și de susținere a unității de credință, limbă și neam a românilor din cele trei țări românești.

Tiparul bisericesc (de fapt singurul la noi) a apărut prin ieromonahul Macarie care, în decurs de patru ani, a tipărit în 1508, 1510 și 1512 un Liturghier urmat de un Octoih și un Tetraevanghel.

„Importanța Liturghierului lui Macarie rezidă nu numai în faptul că reprezintă prima carte tipărită în țările românești, ci în acela că este prima ediție a acestei cărți de cult. Prima ediție a Liturghierului în limba greacă a apărut abia în anul 1526 la Veneția și, concomitent, la Roma”. (p. 16).

În acest secol au activat și Dimitrie Liubavici și diaconul Coresi, legați de meșteșugul tiparului. Primul a format mai mulți ucenici între care se numără Oprea, Petru și Coresi. Oprea a ajuns conducătorul atelierului tipografic – Macarie și Liubavici au venit în Țara Românească – l-a ajutat pe Coresi să-și înjghebeze propria tipografie la Brașov. Acești trei ucenici ai lui Liubavici sunt primii tipografi români formați în Țara Românească care vor fi precursorii introducerii limbii române în Biserica.

Din cele 25 de cărți imprimate de Coresi la Brașov, 10 sunt în limba română. „Cercetări mai recente au dovedit că diaconul Coresi își avea propriul atelier tipografic, undeva în jurul Bisericii «Sfântul Nicolae» din cartierul Schei, deci «extra muros». Cu toate acestea, Coresi a beneficiat de sprijinul autorităților săsești (judele Hans Benkner, mai târziu Lukas Hirscher), care considerau

tipărirea de cărți în limba română și slavonă ca o afacere pur comercială, menită să asigure funcționarea fabricii săsești de hârtie din Brașov”. (p. 32).

Tot în acest secol au mai activat ieromonahul Lavrentie lângă București și Filip Moldoveanu la Sibiu. În aceste condiții de dezvoltare a tiparului a apărut Palia de la Orăștie, prima imprimare a celor două cărți ale Pentateuhului mozaic în limba română. La această tălmăcire au contribuit și trei români din părțile Caransebeșului și Lugojului.

Secolul al XVII-lea reprezintă apogeul tipăriturilor bisericești sub Matei Basarab, dar mai ales sub Sf. Constantin Brâncoveanu (1688-1714). Acum au funcționat succesiv mai multe ateliere: Câmpulung, Govora, Dealu, Târgoviște, București, Buzău, Snagov, Râmnic, Iași (2 tipografii) și Bălgrad.

„Cărțile tipărite în acest secol erau de o mare diversitate: cărți de slujbă (în slavonă, română, bilingve), cărți biblice (între care și o ediție integrală a Noului Testament și o ediție integrală a Bibliei), cărți cu profil omiletic (Cazanii), cărți de apărare a Ortodoxiei în fața prozelitismului altor confesiuni, cărți pentru credincioșii greci sau pentru cei vorbitori de limbă arabă”. (p. 44).

Dacă pentru veacul anterior matrițele și literele au fost aduse de Macarie sau create pe teritoriul Țării Românești, în acest veac ele sunt aduse de la Moscova, Liiov ori Kiev pentru cele care au funcționat la Câmpulung, București și Iași sau pur și simplu „rodul muncii mele” în cazul Sfântului Antim.

Acum au apărut trei lucrări fundamentale pentru vechea literatură română: Cazania (1643) lui Varlaam, Dumnezăiasca Liturghie (1679) iscălită de Dosoftei, și Biblia de la București (1688).

În ceea ce-l privește pe Sfântul Antim, Părintele Acad. Mircea Păcurariu, folosindu-se de o scrisoare din 1709 a lui Hrisant Notara către Ianache Văcărescu, dă pentru prima dată locul nașterii, dar și petrecerea acestuia după robia turcească: „Născut în satul Ude din Georgia, a fost luat de tânăr rob de turci, dar a fost răscumpărat de patriarhul Dositei al Ierusalimului (1668-1707). A intrat în obștea monahală a Sfântului Mormânt din Ierusalim, fiind călugărit cu numele Antim. Acolo a învățat limbile greacă, arabă și turcă. Prin anii 1680-1682 patriarhul Dositei l-a adus la Mănăstirea Cetățuia unde a învățat limbile română și slavonă.

Aici a învățat de la Mitrofan meșteșugul tiparului, devenind egumen al mănăstirii. Prin 1690-1691, Antim a plecat la București, probabil chemat de Mitrofan. Prin 1691, acesta a fost ales episcop de Buzău și, în această situație, ieromonahului Antim i s-a încredințat conducerea tipografiei domnești din București...”. (p. 92).

A creat o școală tipografică, a avut ucenici pe Mihail Iștvanovici și Gheorghe Radovici, care au dus mai departe meșteșugul magistrului lor. În tipografiile de la București, Snagov, Râmnic, Târgoviște a imprimat carte de cult în limbile: română, greacă, arabă, bilingve, carte apologetică, didactică, dar și două lucrări personale de îndrumare a clerului și credincioșilor.

Veacul al XVIII-lea a stat sub puterea fanarioților în Moldova și Transilvania, iar în Ardeal sub autoritatea

Imperiului. Cu toate acestea, tiparul a cunoscut și alte forme de organizare, apar tipografiile particulare la Viena, Buda ori Sibiu, care însă vor imprima și carte bisericească. La București funcționează și acum tipografia lui Antim de la Mănăstirea „Tuturor Sfinților” din localitate.

Pentru românii transilvăneni și bănățeni vor fi tipărite cărți la Viena și Buda. Între reușite amintim Mineele de la Râmnic (1776-1780) și lucrarea protopopului Constantin Șuboni al Timișoarei, Învățătură creștinească foarte de folos scoasă de pe limba grecească pe cea rumânească, cu osârdia și cheltuiala..., Viena, 1770.

În secolul al XIX-lea au apărut noi tipografii, unele funcționează și astăzi, așa este Tipografia Cărților Bisericești (1880), tipografia Mitropoliei, apoi a Patriarhiei Române. În debutul Primului Război Mondial a apărut aici o lucrare remarcabilă, Biblia sinodală (1914).

În tiparnița buzoiană, pe cheltuiala episcopului Filotei, a apărut Biblia de la Buzău (1854-1856).

Au mai existat tipografii la Iași, Neamț, Chișinău și Cernăuți. Pentru Ardeal a fost înființată tipografia șaguniană în 1850, la Sibiu, de Sfântul Andrei Șaguna. Aici a apărut carte de cult, un ziar bisericesc („Telegraful român”, 1853), lucrări omiletice, manuale teologice și pedagogice, manuale pentru școlile confesionale ș. a. Sf. Andrei a editat Biblia de la Sibiu (1856-1858). Pentru eparhiile Aradului și Caransebeșului au apărut tipografii distincte care au imprimat carte necesară eparhiei și câte o foaie bisericească.

În secolul trecut au funcționat mai multe tipografii și edituri. Cea de la București a imprimat: ediții ale Sfintei Scripturi (1936, 1944, 1968, 2002), ale Noului Testament, traduceri din Sfinții Părinți, carte de cult, manuale de teologie, studii independente.

Cele de la Iași și Sibiu, carte teologică și de istorie bisericească, diverse monografii.

Au apărut noi tipografii la Cluj-Napoca, Oradea, Craiova și Timișoara. După 1990 funcționează toate tipografiile Bisericii, modernizate și re tehnologizate: Basilica (București), Doxologia (Iași), Andreiana (Iași), Renașterea (Cluj-Napoca), Mitropolia Olteniei (Craiova), Învierea (Timișoara), Reîntregirea (Alba Iulia) etc.

Prin acest volum, Părintele acad. Mircea Păcurariu reușește să contureze un fenomen deosebit și anume acela al tiparului ca misiune a Bisericii. Dincolo de dezvoltarea în timp, cartea bisericească reprezintă un document fundamental al propovăduirii Evangheliei în spațiul Carpato-Danubiano-Pontic.

Felicitări venerabilului Părinte Profesor de la Sibiu, formatorul atâtor și atâtor generații de studenți teologi din Patriarhia Română!

*Pr. Acad. Mircea Păcurariu, *Tiparul în Biserica Ortodoxă Română*, Editura Andreiana, Sibiu, 2016, 336 p + XXXIX planșe.

Pr. Valentin Bugariu

Mokrin (Serbia) - Imagini de arhivă

De sus în jos: **Foto 1.** Soldați în armata austro-ungară; **foto 2.** Trupe coloniale franceze la Mokrin, 1917; **foto 3.** Tineri șvabi din Mokrin, în uniforma organizației Hitlerjugend; **foto 4.** În-mormântarea unui soldat sovietic la Mokrin.

Colecția foto: **Dragoljub P. Badrljica** (Mokrin, Serbia).

CUPRINS

Tiberiu Ciobanu - Despre Vinčențiu Babeș la 110 ani de la trecerea sa la cele veșnice	1
Constantin-Tufan Stan - George Enescu și spațiul cultural multietnic timișorean	3
Dumitru Tomoni - Cercetarea monografică în nord-estul Banatului	6
Péter Wéber - Personaje legendare din Evul Mediu timpuriu bănățean în interpretări istoriografice românești și maghiare	8
Valentin Bugariu - Sfântul din imediata noastră apropiere. Iosif cel Nou de la Partoș la 60 de ani de la canonizare. Istoria unei vieți	10
Dușan Baiski - Sexualitatea în propaganda nazistă din Banat	18
Mihaela Bucin - Ilustrate dintre Mureș și Tisa - Legende despre crucea monolitică de la Cenadul Unguresc	21
Florin Zamfir - Românii din Periam și primele lor instituții, întemeiate după Marea Unire	23
Iusztin Zoltan - Districte românești în Banatul Medieval (II)	30
Ionel Bota - O vizită regală în Banatul istoric. Oravița, 1933	46
Árpád Jancsó - Iconographia Temesvariensis 1716	52
Sfetcu Mihailov - Sfârșitul deportării în Bărăgan și urmările „post factum”	54
Recenzii	55
Mokrin (Serbia) - Imagini de arhivă	59

Revista apare sub egida Asociației Culturale
CONCORDIA Cenad, jud. Timiș, ROMÂNIA

Sponsori:

Consiliul Local Cenad și Primăria Cenad

Colegiul de redacție: Dușan Baiski (Timișoara), dr. Ionel Bota (Oravița), dr. Mihaela Bucin (Szeged), dr. Valentin Bugariu (Birda), drd. Claudiu Călin (Timișoara), dr. Aleksandra Đurić-Milovanović (Belgrad), dr. Costin Feneșan (București), dr. Ioan Hațegan (Timișoara), Werner Kremm (Reșița), prof. dr. Mircea Măran (Vârșeț), dr. Simona Regep (Timișoara), dr. Mircea Rusnac (Reșița), dr. Constantin Tufan Stan (Lugoj), prof. dr. Dumitru Tomoni (Făget), dr. Péter Wéber (Szeged), dr. Florin Zamfir (Variaș)

Administrație: Ing. George Ivașcu, - președintele Asociației Culturale „Concordia” Cenad

Adresa redacției: Revista „Morisena”, Com. Cenad nr. 1744, jud. Timiș, Cod poștal 307095

Editor: Dușan Baiski

Responsabilitatea pentru conținutul și corectitudinea materialelor revine exclusiv autorilor.
Textele, fără greșeli, se pot trimite prin e-mail: dusanbaiszki@gmail.com, în format .doc sau .docx.
Revista se difuzează gratuit prin www.cenad.ro și www.banaterro.eu/biblioteca/morisena/
Tipografia Artpress, str. Cermena 1, Timișoara 300110, tel. 0256-293.809, fax 0256-293.975

ISSN 2501-1359
ISSN-L 2501-1359